

UTSYN OVER NORSK LANDBRUK

Tilstand og utviklingstrekk 2011

Heidi Knutsen
(red.)

NILF

Norsk institutt for
landbruksøkonomisk forskning

Redaktør	Heidi Knutsen
Tittel	Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk
Forfattere	Heidi Knutsen
Utgiver	Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF)
Utgiversted	Oslo
Utgivelsesår	2011
Antall sider	119
ISBN	978-82-7077-807-2
ISSN	0808-7180
Emneord	norsk landbruk, landbrukspolitikk, produksjon, økonomisk situasjon, skogbruk, jordbruksoppgjøret

Litt om NILF

- Forskning og utredning angående landbrukspolitikk, matvaresektor og -marked, foretaksøkonomi, nærings- og bygdeutvikling.
- Utarbeider nærings- og foretaksøkonomisk dokumentasjon innen landbruket; dette omfatter bl.a. sekretariatsarbeidet for Budsjettnemnda for jordbruket og de årlige driftsgranskingene i jord- og skogbruk.
- Utvikler hjelpemidler for driftsplanlegging og regnskapsføring.
- Finansieres av Landbruks- og matdepartementet, Norges forskningsråd og gjennom oppdrag for offentlig og privat sektor.
- Hovedkontor i Oslo og distriktskontor i Bergen, Trondheim og Bodø.

Forord

I 2011 er det 17. gang «Utsyn over norsk landbruk» blir utgitt. Utsynets tema er norsk landbruk, men internasjonale forhold som påvirker det norske landbruket er også omtalt. Formålet med publikasjonen er å gjøre en del av den informasjonen som årlig blir publisert innenfor landbruksområdet fra bl.a. Statistisk sentralbyrå, Budsjettnemnda for jordbruket og NILF, mer oversiktlig og lettere tilgjengelig. Årets utgave er bygd opp på samme måte som fjorårets utgave.

Felles for mye av denne informasjonen er at den i første rekke er utarbeidet til spesielle formål og rettet mot de institusjoner og personer som arbeider med landbruksspørsmål til daglig. «Utsyn over norsk landbruk» er derimot rettet mot et bredere publikum; forvaltning, politikere, journalister, studenter, skoleelever og andre med interesse for norsk landbruk. Utsynet vil også være et nyttig oppslagsverk for dem som trenger oppdaterte data og beskrivelser av de viktigste utviklings-trekkene i norsk landbruk.

Publikasjonen er utarbeidet ved felles innsats fra en rekke av NILFs medarbeidere. Finn Andersen, Erik Bøe, Torbjørn Haukås, Agnar Hegrenes, Oddmund Hjukse, Julie Hval, Berit Kristiansen, Sjur Spildo Prestegard, Lars Johan Rustad, Siv Karin Paulsen Rye, Ole Kristian Stornes, Mads Svennerud, Eva Øvren og Ellen Henrikke Aalerud har alle bidratt i arbeidet med årets Utsyn. Heidi Knutsen har vært prosjektleder og redaktør. Forfatterne av temaartiklene er angitt i tilknytning til hver artikkel. Anne Bente Ellevold og Siri Fauske har stått for klargjøring av manuskriptet for trykking.

Arbeidet med rapporten ble avsluttet i september 2011.

Oslo, september 2011
Ivar Pettersen

Innhold

	Side
1 INNLEDNING.....	1
1.1 Historiske utviklingstrekk.....	1
1.2 Dagens situasjon.....	2
1.3 Landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng.....	4
2 NASJONALE OG INTERNASJONALE RAMMEBETINGELSER.....	7
2.1 Norsk landbrukspolitikk.....	7
2.1.1 Lover og offentlige reguleringer.....	8
2.1.2 Pris- og markedsreguleringssystemene.....	9
2.1.3 Tilskudds- og avgiftsordninger.....	12
2.1.4 Hovedavtalen for jordbruket og jordbruksforhandlingene.....	14
2.1.5 Jordbruksoppgjøret i 2011.....	16
2.2 Internasjonale rammebetingelser for norsk landbruk.....	19
2.2.1 EØS-avtalen og norsk landbruk.....	19
2.2.2 WTO-avtalen og norsk landbruk.....	21
3 RESSURSER I NORSK JORDBRUK.....	27
3.1 Naturressurser.....	27
3.1.1 Areal.....	27
3.1.2 Avlingsnivå.....	29
3.2 Husdyr.....	29
3.2.1 Husdyrbestanden.....	30
3.2.2 Ytelse.....	31
3.3 Bruksstørrelse, strukturutvikling og arbeidsforbruk.....	32
3.4 Kapitalressurser.....	33
4 ØKONOMIEN I JORDBRUKET.....	35
4.1 Nasjonalt nivå.....	35
4.1.1 Jordbrukets samlede inntekter.....	35
4.1.2 Jordbrukets samlede kostnader.....	38
4.1.3 Økonomisk resultat på totalnivå.....	40
4.1.4 Jordbruk og næringsmiddelindustri i regionaløkonomisk sammenheng.....	42
4.2 Økonomisk resultat på ulike typer av bruk.....	45
5 PRODUKSJON, BEARBEIDING OG FORBRUK AV JORDBRUKSVARER.....	51
5.1 Verdikjeden for matvarer i Norge.....	51
5.1.1 Førstehåndsomsetningen.....	52
5.1.2 Videreforedling.....	52
5.1.3 Engros- og dagligvarehandelen.....	53
5.1.4 Alternative markedskanaler.....	55
5.2 Produksjon, forbruk og omsetning av noen jordbruksvarer.....	56
5.2.1 Melk og melkeprodukter.....	56
5.2.2 Kjøtt og egg.....	58

	Side
5.2.3	Planteprodukter 62
5.2.4	Økologisk produksjon og omsetning 65
5.3	Prisutvikling på matvarer 69
5.4	Norskprodusert andel, import og eksport 70
5.4.1	Norskprodusert andel av matvareforbruket 70
5.4.2	Import og eksport 71
6	SKOGBRUKET I NORGE 75
6.1	Ressurser i skogbruket 75
6.1.1	Naturressurser 75
6.1.2	Skogen som klimaregulator 77
6.1.3	Realkapitalen 77
6.1.4	Viltet 79
6.1.5	Skogpolitikk 80
6.1.6	Virkemidler 81
6.1.7	Skogvern 82
6.1.8	Miljøsertifisering 83
6.2	Økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold 84
6.2.1	Økonomi og avvirkning 84
6.2.2	Skogbruk og utmarksinntekter 85
6.2.3	Eierstruktur og organisasjonsforhold 86
6.3	Skogbruk og skogindustri i regionaløkonomisk sammenheng 86
7	TILLEGGSNÆRING 91
7.1	Datagrunnlaget for tilleggsnæringer 91
7.2	Omfang av tilleggsnæringer 91
7.2.1	Data fra NILF 91
7.2.2	Data fra Statistisk sentralbyrå 94
7.3	Driftsoverskudd per driftsform 95
7.4	Arbeidsforbruk i tilleggsnæring 96
7.4.1	Arbeidsforbruk på bruk i driftsgranskingene 96
7.4.2	Arbeidsinnsats registrert i tellingene til SSB 98
7.5	Lønnsomhet i tilleggsnæring 98
	VEDLEGGSDDEL 109

Temaoversikt

Gjødselvereforskriften er under revisjon.....	101
Innenfor og utenfor: Norges forhold til EU på mat- og landbruksfeltet.....	103
Driftsgranskingane gjennom 100 år	105

Figuroversikt

	Side
Figur 3.1	Jordbruksarealet fordelt på hovedvekster, 1959–2011 og sum jordbruksareal i alt 27
Figur 3.2	Dyrkingsomfang i 2010 i prosent av 1999. 1999 = 100..... 28
Figur 3.3	Arealfordeling i ulike landsdeler 2010..... 29
Figur 3.4	Antall husdyr. Utvalgte dyreslag, 1959–2011 30
Figur 3.5	Utviklingen i kutallet og ytelsen per ku 1959–2011 31
Figur 3.6	Antall jordbruksbedrifter med utvalgte husdyrslag, 1959–2010 32
Figur 3.7	Antall bruk i drift, årsverk i alt og timer per bruk, 1959–2011..... 33
Figur 3.8	Sammensetning og utvikling av eiendeler og gjeld per brukerfamilie i 1 000 kroner, 2000–2009-kr 34
Figur 4.1	Jordbrukets produksjonsinntekter fordelt på produksjoner 2010..... 35
Figur 4.2	Utviklingen i jordbruksavtalens priser for noen jordbruksprodukter 1995–2011. Indeks 1995 = 100 36
Figur 4.3	Utviklingen i produsentprisene for noen jordbruksprodukter 1993–2011. Indeks 1993 = 100 37
Figur 4.4	Jordbrukets totalinntekt på 36,0 mrd. kr i 2010, fordelt på salgsinntekter o. l. og hovedgrupper av tilskudd 38
Figur 4.5	Prisutviklingen på noen driftsmidler i jordbruket 1993–2011, 1993 = 100 39
Figur 4.6	Kostnadene i jordbruket fordelt på kostnadsarter 2010 40
Figur 4.7	Utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital i mill. kroner og per årsverk iflg. Totalkalkylens normaliserte regnskap 2002–2011, 2002 = 100 42
Figur 4.8	Vederlag til arbeid og egenkapital per jordbruksbedrift for noen typer av bruk 2000–2009. Faste 2009-kroner 45
Figur 4.9	Nettoinntekt per bruk for ulike driftsformer, 1999–2008, faste 2008-kr 48
Figur 4.10	Prosentvis sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter 2000–2009 48
Figur 4.11	Sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter. 2009..... 49
Figur 5.1	Produksjon og forbruk av melk og melkeprodukter, 1970–2010 57
Figur 5.2	Produksjon og forbruk av kjøtt og egg, 1970–2010..... 60
Figur 5.3	Produksjon og forbruk av matkorn, poteter og hagebruksprodukter, 1970–2010..... 64
Figur 5.4	Prisutvikling for noen matvarer på produsent-, engros- og forbrukernivå. Indeks1998=100..... 69
Figur 5.5	Selvforsyningsgrad og andel av denne produsert i norsk jordbruk, målt på energibasis, 1970–2010 71
Figur 5.6	Produksjon, import og eksport av utvalgte landbruksvarer i 2010 71
Figur 6.1	Arealstatistikk for Norge..... 75
Figur 7.1	Driftsoverskudd i tilleggsnæring per bruk fordelt på landsdeler. 2005–2009 92
Figur 7.2	Andel bruk med driftsoverskudd i tilleggsnæring, gruppert etter størrelse på driftsoverskuddet 93
Figur 7.3	Andel av driftsoverskudd i de ulike landsdelene. Tallene er et gjennomsnitt av årene 2005–2009 93

Figur 7.4	Driftsoverskudd per driftsform per bruk i tilleggsnæringen på alle bruk med tilleggsnæring, 2005–2009. Boksene over søylene sier hvor mange bruk som inngår i driftsformen i gjennomsnitt for perioden.....	96
Figur 7.5	Timer per driftsform per bruk på alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæringen. 2005–2009.....	97
Figur 7.6	Timer per bruk på alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæringen, fordelt etter landsdeler. 2005–2009.....	97
Figur 7.7	Lønnsevne per time i ulike driftsgreiner i tilleggsnæring sammenlignet med lønnsevne per time i jordbruket. Boksene over søylene sier hvor mange bruk som inngår i driftsformen i 2009	99

Tabelloversikt

Tabell 1.1	Produksjon og resultat for jord- og skogbruk. Nasjonalregnskapsstatistikk for enkelte år 2003–2010. Basisverdi. Mill. kroner, løpende priser.....	5
Tabell 2.1	Oppbygging av ramme og finansiering, krav, tilbud og avtale 2010, mill. kr.....	18
Tabell 4.1	Vederlag til arbeid og egenkapital ifølge Totalkalkylens registrerte og normaliserte regnskap 2002–2010. Mill kr og kr/årsverk ¹ . Lønn per årsverk for industriarbeidere.....	41
Tabell 4.2	Bruttoprodukt (BP) og sysselsatte personer i jordbruk og næringsmiddelindustri. Fylker, 2007.....	44
Tabell 4.3	Noen gjennomsnittstall for driftsgranskingsbruk med forskjellige driftsformer. 2009.....	47
Tabell 4.4	Nøkkeltall for melkeproduksjonsbruk med 12–18 årskyr i ulike områder. 2009	50
Tabell 5.1	Markedsandeler for landbrukssamvirket. Råvarer. Prosent, 1989 og 2010.....	52
Tabell 5.2	Hovedtall for norsk matindustri ¹⁾	53
Tabell 5.3	Matindustri, fordeling etter sektor, 2009	53
Tabell 5.4	Antall bedrifter, sysselsatte og omsetning innen engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer	54
Tabell 5.5	Utvikling i total omsetning (i mill. kroner, eks. mva.) og kjedenes årlige andel av omsetningen i utvalgte år.....	55
Tabell 5.6	Butikktypers omsetningsandel etter størrelse (i prosent).....	55
Tabell 5.7	Antall bedrifter med produksjon av meierivarer ¹⁾	58
Tabell 5.8	Antall slakterier innen samvirket og private aktører.....	61
Tabell 5.9	Antall bedrifter med slakting og produksjon av kjøttvarer ¹⁾	61
Tabell 5.10	Antall eggpakkerier i samvirket og private aktører	62
Tabell 5.11	Hovedtall for økologisk produksjon i Norge 2005–2010	66
Tabell 5.12	Økologisk drevet arealer, fordelt på kulturer, 2010	66
Tabell 5.13	Dyr i økologiske drift i 2009 og 2010 og i prosent av totalt antall husdyr i 2010.....	67
Tabell 5.14	Økologisk dyrket korn til mat og fôr. Tall for 2004–2011 i 1000 kg ...	67

Tabell 5.15	Andel av økologisk produksjon som selges som økologisk vare 2006–2010. I 1 000 liter, tonn og prosent	68
Tabell 5.16	Import og eksport av jordbruksbaserte næringsmidler til og fra Norge 2010. Mill. kr.....	72
Tabell 6.1	Stående volum og tilvekst under bark i mill. m ³ . Gjelder pro- duktivt skogareal. Hele landet 1933 og 2010.....	76
Tabell 6.2	Tillatt felt og felt hjortevilt 2009/2010 og 2010/2011	79
Tabell 6.3	Avvirkning og driftsoverskudd i gårdsskogbruket, 2005–2009. Nominelle kroner	85
Tabell 6.4	Bruttoprodukt og sysselsetting i skogbruk, trelast- og trevareindustri og treforedling etter fylke. Mill. kroner og sysselsatte personer. 2007	87
Tabell 7.1	Andel bruk med registrert driftsoverskudd på tilleggsnæring (TN), 2005–2009	92
Tabell 7.2	Prosentandel av jordbruksbedriftene hvor det ifølge Jordbruks- telling 1999 og Landbrukstelling 2010 forekommer tilleggsnæring	94
Tabell 7.3	Prosentandel av jordbruksbedriftene hvor forskjellige typer tilleggsnæring drives	95
Tabell 7.4	Arbeidsinnsats i tilleggsnæringer ifølge Jordbrukstelling 1999 og Landbrukstelling 2010. Timer per jordbruksbedrift med tilleggs- næring.....	98

1 Innledning

«Utsyn over norsk landbruk – Tilstand og utviklingstrekk 2010» skal gi et overblikk over norsk landbruk og gjenspeile hva som har skjedd i landbrukssektoren siste år. Utsynet oppdateres årlig. Årets utgave er i hovedsak bygd opp som i fjor. Kapitlene i rapporten utgjør en helhet, men kan også leses hver for seg.

Oppbyggingen av «Utsynet»

I dette kapitlet gis det en kort oversikt over enkelte utviklingstrekk, dagens situasjon for norsk landbruk og landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng.

Nasjonale og internasjonale rammevilkår blir omtalt i kapittel 2. Der beskrives blant annet mål og virkemidler i norsk landbrukspolitikk og resultatet av årets jordbruksoppgjør. I tillegg er internasjonale avtaler som har betydning for norsk landbruk beskrevet.

Kapittel 3 gir en oversikt over ressursene i norsk jordbruk. Produksjons- og ressursgrunnlaget og utviklingstrekk blir omtalt.

I kapittel 4 gis en presentasjon av de økonomiske resultatene i jordbruket både for jordbruket totalt og på bruksnivå. Kapitlet gir også en liten oversikt over jordbrukets og næringsmiddelindustriens regionaløkonomiske betydning.

I kapittel 5 går vi nærmere inn på produksjon, forbruk og omsetning av jordbruksvarer i Norge. Status for økologisk produksjon er også beskrevet der.

Kapittel 6 omhandler tilstand og utviklingstrekk i skogbruket.

Omfang, utbredelse og betydningen av tilleggsnæringer er beskrevet i det siste kapitlet, kapittel 7. Data fra både NILF og Statistisk sentralbyrå er utgangspunkt for det som presenteres i kapitlet.

Etter hovedkapitlene presenteres noen utvalgte temaer. Temaartiklene kan leses uavhengig av den øvrige teksten. Etter temaartiklene er det lagt inn vedleggstabeller med flere detaljer enn det er plass til i hovedkapitlene. Helt bakerst er det med en oversikt over temaartikler fra de tre foregående årene.

1.1 Historiske utviklingstrekk

De siste 100–200 årene har det vært kontinuerlige omstillinger i norsk landbruk. Ny kunnskap og teknologi har, sammen med den generelle samfunnsutviklinga, satt sitt preg på landbruket. Etter andre verdenskrig har gardsbrukene blitt færre, større og mer spesialiserte.

Hest og manuelt arbeid er erstattet med traktorer, skurtreskere og maskiner av mange slag både i plante- og husdyrproduksjoner. Skogbruket har vært gjennom minst like store endringer som jordbruket. Utviklingen har gått fra et arbeidsintensivt til et kapital- og kunnskapsintensivt landbruk.

Kraftfôr, kunstgjødsel, sprøyte- og ensileringsmidler har fått stor betydning for produksjonen. Nå er det imidlertid et politisk mål å få mer økologisk drift basert på lokale ressurser.

Husdyravl og planteforedling ble tidlig viktig, og framgangen har vært stor. I dag eksporteres husdyrsæd og livdyr. Avlsorganisasjonen GENO selger storfesæd til mer enn 20 land. I mange land er genmodifisering og hormonbehandling tatt i bruk i landbruket, men slike metoder er ikke godkjent i Norge.

Landbruksnæringa har også utviklet seg mye rent organisatorisk. Tidligere stod bøndene hver for seg både overfor myndigheter og marked, med foredling på, og salg fra egen gard. Nå betyr de næringspolitiske organisasjonene mye for utviklingen av rammevilkårene. Samvirkebasert foredlingsindustri har en stor del av førstehandsomsetning og foredling. På andre siden er grossist- og detaljistleddet konsolidert i fire store dagligvarekjeder. Endringene i omsetning og foredling har ført til et standardisert varespekter, men mange krever nå større mangfold. Dette har blant annet ført til betydelig satsing på foredling på norske gardsbruk. Disse bøndene gjør seg mindre avhengig av politikken, men blir stående som enkeltaktører, og må selv ta seg av markedsarbeidet. I noen tilfeller danner de nye organisasjoner, selskaper og samvirker, eller egne enheter knyttet til etablerte samvirker for å ivareta fellesinteresser.

Det er stor interesse for energiproduksjon. Dette gjelder både energi fra biologisk materiale fra jord- og skogbruk og vannkraft og vindkraft.

Det tilbys i dag mange tjenester med basis i gardens ressurser, blant annet innen helse og omsorg, utdanning og kursvirksomhet, opplevelser, kultur og reiseliv. Både offentlige og private aktører etterspør slike tjenester.

Norsk landbruk representerer et mangfold hvor det satses både på nisjeprodukter og spesielle kvalitetsprodukter og økologisk produksjon samtidig som volumproduksjonen innen tradisjonelt landbruk utvikles.

1.2 Dagens situasjon

Rammevilkårene for landbruket i Norge påvirkes i stor grad av naturgitte forhold. I tillegg har teknologi, økonomiske forhold og generell samfunnsutvikling stor innvirkning. Dessuten setter landbrukspolitikken viktige rammer for landbruket.

Bare 3,2 prosent av det samlede landarealet i Norge (utenom Svalbard og Jan Mayen) er dyrket jord. I EU-landa (EU-27) utgjør nytta jordbruksareal 41 prosent av totalarealet (land- og vannareal) (Jordbruksstatistisk årsbok 2010 s. 224). Jordbruksarealene i Norge er ofte små, spredte og til dels tungdrevne. Produktiv skog dekker 23 prosent av landarealet i Norge, mens 35 prosent av totalarealet i EU-27 er skogsmark (Jordbruksstatistisk årsbok, 2010 s. 224).

De klimatiske forholdene er avgjørende for hvilke jordbruksvekster som kan dyrkes og for avlingsnivået. I Norge er lengden på vekstperioden og varmesummen i vekstperioden viktige begrensende, klimatiske faktorer. De fleste årene er det nok nedbør, og gunstige lysforhold virker positivt på planteproduksjonen. Det kjølige klimaet begrenser forekomsten av plantesykdommer og skadedyr. Norge ligger i ytterkanten av dyrkingsområdet for flere viktige vekster, og er et av få europeiske land hvor det ikke dyrkes sukkervekster. Klimaet gjør også sitt til at kornavlingene per arealenhet er mindre enn i mange andre europeiske land (Rustad, 2008 s. 21). I store deler av landet er fôrdyrking, hovedsakelig gras, langt på vei eneste mulige planteproduksjon. Husdyrproduksjon basert på grasdyrking har derfor stor betydning i norsk landbruk.

Miljø- og klimaproblematikken debatteres. En del tyder på at store deler av norsk landbruk kan komme styrket ut av en global oppvarming. Landbruket både slipper ut og binder CO₂ gjennom sin produksjon. I disse dager forskes det på hvilken netto virkning ulike produksjoner har for klimaregnskapet.

Etterspørselen etter matvarer totalt, og sammensetningen av «matvarekurven», påvirkes av husholdningenes preferanser og inntekter, samt prisen på mat og andre varer. De fleste matvarer har lav pris- og inntektselastisitet. Dette betyr blant annet at etterspørselen endrer seg lite når inntektsnivået i samfunnet endrer seg, og at selv relativt små endringer i tilgangen på matvarer kan gi store utslag i prisen. Det norske prissystemet på jordbruksvarer har bidratt til at norske matvarepriser ikke har variert så mye som de internasjonale prisene de siste årene.

De siste årene har mange blitt mer opptatt av kvalitetsmat og er villige til å betale forholdsvis mye for nisje- og spesialprodukter. Etter at finanskrisen slo til høsten 2008, ser det imidlertid ut til at denne trenden har stoppet opp, og etterspørsel etter billigprodukter har økt. Produksjonen av økologisk melk økte i 2010, mens produksjonen av kjøtt og egg minket litt. Etter flere år med økning var det i 2010 en liten nedgang i salget av økologiske varer i dagligvare- og helsekostforretninger, målt i verdi. Omsetningen gjennom storhusholdninger og direkte salg økte (Statens landbruksforvaltning, 2011).

Sterk kjedemakt gjennom de fire store dagligvarekjedene, gjør sitt til at det er et prispress på de standardiserte produktene. Dessuten er salget av kjedenes egne merker økende, noe som skaper utfordringer for de kjente merkevarene.

Råvarepriser på verdensmarkedet påvirker også prisnivået på mat i Norge, men de norske prisene har vært mer stabile enn de internasjonale prisene de siste årene. Inntektsdannelsen i norsk landbruk er i stor grad politisk betinget, spesielt gjennom importvern og jordbruksavtaler.

Bøndene bruker mange innsatsfaktorer, både norskproduserte og importerte. Prisene på innsatsfaktorene er i liten grad påvirket av jordbruksavtalene. Spesielt for importerte varer vil både internasjonale priser og valutakurser ha innvirkning på kostnadene.

Rentenivået har mye å si for den enkelte brukerfamilie. Rentenivået falt betydelig fram til sommeren 2009. Siste året har rentene økt noe, men de er fortsatt lave. Spørsmål knyttet til kapitalforhold, investeringer og gjeld er nærmere behandlet i kapittel 3.4.

Arbeidsmarkedet påvirker bønders muligheter til å ta arbeid utenfor bruket, og det påvirker bønders muligheter til å benytte leid hjelp. En kan for eksempel forvente økt avgang av arbeidskraft fra landbruket dersom mulighetene til å få annet arbeid er gode. Hvis det derimot er stor arbeidsledighet og vanskelig å få annet arbeid, vil en forvente at avgangen av arbeidskraft fra landbruket er mindre. Tilgang og pris på arbeidskraft vil påvirke i hvilken grad bøndene vil leie inn hjelp, utføre arbeidet selv, eller i større grad mekanisere drifta. Etter at omfanget av arbeidsinnvandring til jordbruket økte fram til rundt 2007, var det en nedgang fra 2007 til 2009 både i antall personer og andel av arbeidsinnsatsen som utføres av arbeidsinnvandrere (Vik og Kroken, 2010). Arbeidsinnvandrere stod for om lag 8 prosent av arbeidsinnsatsen i 2009 mot 10 prosent i 2007 og 4 prosent i 2003.

I hvilken grad bøndene tar i bruk ny teknologi, bestemmes i høy grad av tilgjengeligheten og prisen på arbeidskraft i forhold til kapitalkostnadene. Men også hensyn til ferie og fritid og arbeidsbelastning har betydning for valg av driftsopplegg. Jordbruket vil trolig bli mer høyteknologisk etter hvert som brukene blir større. I hvilken grad norsk landbruk vil ta i bruk de muligheter som ligger i teknolo-

gisk utvikling, vil ha sterk sammenheng med utvikling av bruksstruktur og utvikling i arbeidsmarkedet. Arbeidsledigheten økte etter at finanskrisen slo til, men utslaget ble mindre enn fryktet. Det er i dag relativ stor etterspørsel etter arbeidskraft til norsk næringsliv, og landbruket konkurrerer med mange gode betalere.

1.3 Landbruket i nasjonaløkonomisk sammenheng

Jord- og skogbruk sysselsatte til sammen om lag 50 000 normalårsverk i 2010, ifølge Nasjonalregnskapet (tabell 1.1). Dette utgjorde 2,3 prosent av samlet sysselsetting i landet. I 2002 var det 61 200 normalårsverk i jord- og skogbruk. Antall årsverk har minket 2,5 prosent per år i denne perioden.

Beregnet etter prinsippene i Nasjonalregnskapet var produksjonen i jord- og skogbruk på ca. 30 mrd. kroner i årene 2000–2006 og økte til om lag 35,2 mrd. kroner i 2008 målt i løpende priser.¹ De foreløpige tallene viser en nedgang på ca. 1,5 mrd. kroner fra 2008 til 2009 og en økning på nær 4 mrd. kroner fra 2009 til 2010. Produktinnsatsen økte både i 2009 og 2010. Bruttoproduktet (produksjon minus produktinnsats) i jord- og skogbruk gikk ned med 2,4 mrd. kroner fra 2008 til 2009 og økte med ca. 3,5 mrd. kroner fra 2009 til 2010, ifølge de foreløpige tallene.

Selvstendig næringsdrivende og deres familier utfører en stor del av arbeidet i landbruket, spesielt i jordbruket. Likevel var det lønnskostnader på vel 5 mrd. kroner i 2010. Jordbruk har relativt store netto næringssubsidier som ikke er med i basisverdien for produktene, og de er derfor ikke med i bruttoproduktet. Drifts-

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

resultat er bruttoprodukt pluss netto næringssubsidier minus kapitalslit og lønnskostnader. Dette kan oppfattes som eiernes inntekter fra jord- og skogbruk. Driftsresultat pluss lønnskostnader ligner på vederlag til arbeid og kapital som benyttes i Totalkalkylen for jordbruket. Både driftsresultat og driftsresultat pluss lønnskostnader var relativt lavt i 2009 ifølge disse tallene.

Jord- og skogbruk stod for 0,79 prosent av totalt bruttoprodukt i 2010. I 2003 var tilsvarende tall 1,1 prosent. Denne nedgangen er ledd i en lang trend der bruttoprodukt i andre næringer har økt mer enn bruttoproduktet i jord- og skogbruk. I 2009 gikk totalt bruttoprodukt for alle næringer ned.

¹ Se Statistisk sentralbyrå (2007) for definisjon av de begreper som nyttes i nasjonalregnskapet.

Selv om jord- og skogbruk utgjør en relativt liten del av nasjonaløkonomien, målt ut fra Nasjonalregnskapet, har de to næringene større betydning i enkelte fylker og kommuner. Vi kommer tilbake til regional betydning av jordbruket i kapittel 4.1.4 og skogbruket i kapittel 6.4. De to næringene har også stor betydning for aktivitet i andre næringer som næringsmiddelindustri, treforedling og tre- og trevareindustri. Også dette omtales i de nevnte kapitler.

Tabell 1.1 **Produksjon og resultat for jord- og skogbruk. Nasjonalregnskapsstatistikk for enkelte år 2003–2010. Basisverdi. Mill. kroner, løpende priser**

	2003	2006	2008*	2009*	2010*	% av landet 2010
Produksjon	30 671	30 856	35 219	33 713	37 664	0,87
Produktinnsats	15 359	16 729	18 857	19 763	20 196	0,97
Bruttoprodukt	15 312	14 127	16 362	13 950	17 468	0,79
Lønnskostnader	4 126	4 333	4 826	4 960	5 310	0,46
Næringssubsidier	8 613	8 636	8 650	8 622	8 816	20,98
Kapitalslit	7 018	7 810	8 666	8 823	8 836	2,40
Driftsresultat	12 781	10 620	11 520	8 796	12 138	1,68
Driftsresultat + lønnskostnader ¹	16 907	14 953	16 346	13 756	17 448	0,93
Sysselsatte normalårsverk	59 900	53 700	52 200	51 100	50 000	2,26

* Føreløpig tall

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2011)

Litteratur

Jordbruksstatistisk årsbok 2010. Statistiska centralbyrån og Jordbruksverket. Stockholm.
Rustad, L.J. (red.) 2008. Matsektoren i Norge og EU. NILF-rapport 2008-5. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning.

Statens landbruksforvaltning 2011. Produksjon og omsetning av økologiske varer. Rapport for 2010. Rapport nr. 1/2011.

Statistisk sentralbyrå 2011. Statistikkbanken. Nasjonalprodukt, årlig, Tabell 05112 Produksjon og anvendelser, etter næring.

http://statbank.ssb.no/statistikkbanken/Default_FR.asp?Productid=09.01&PXSid=0&nvl=true&PLanguage=0&tilside=selecttable/MenuSelP.asp&SubjectCode=09. Sett 24.6.2011.

Statistisk sentralbyrå 2007. Begreper i nasjonalregnskapet.

<http://www.ssb.no/emner/09/01/begreper/>. Sett 18.6.2007.

Vik, J. og A. Kroken 2010. Arbeidsinnvandring til landbruket 2004 til 2010. Frekvenser fra undersøkelsene. Trender i norsk landbruk 2004, 2006, 2008 og 2010. Notat nr. 9/2010. Norsk senter for bygdeforskning.
<http://www.bygdeforskning.no/filarkiv/2010/09/03/14c80e87f626a2.pdf>

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

2 Nasjonale og internasjonale rammebetingelser

2.1 Norsk landbrukspolitikk

Den foreløpig siste hovedgjennomgangen av norsk landbrukspolitikk er St.meld. nr. 19 (1999–2000) «Om norsk landbruk og matproduksjon» og Stortingets behandling av denne (Landbruksdepartementet, 1999 og Stortinget, 2000). Ifølge disse dokumentene skal landbruket produsere:

- helsemessig trygg mat av høy kvalitet med bakgrunn i forbrukernes preferanser
- andre varer og tjenester med utgangspunkt i næringens samlede ressurser
- fellesgoder som livskraftige bygder, et bredt spekter av miljø- og kulturgoder, og sikre en langsiktig matforsyning.

Bøndene skal sikres muligheter for inntekt og levekår på linje med den øvrige befolkningen. Inntektsmuligheter skal blant annet sikres gjennom reduserte kostnader og et produksjonsvolum tilpasset markedet. Samtidig vektlegges det at bønder er selvstendig næringsdrivende med ansvar for egen inntekt. For å sikre forbrukerne helsemessig trygg mat av høy kvalitet, er det viktig å integrere hele matvarekjeden i landbrukspolitikken i en fra «jord til bord»-tankegang.

Målene for landbrukspolitikken er delvis forankret i en oppfatning om at landbruket bidrar til å produsere fellesgoder (kollektive goder) som matvareberedskap, bosetting i distriktene og kulturlandskap. Karakteristisk for disse godene er at de ikke omsettes i et marked. I et fritt marked kan det bli produsert for lite av slike goder i forhold til innbyggernes ønsker. Gjennom reguleringer og tilskuddsordninger kan myndighetene sikre en tilfredsstillende «produksjon» av fellesgoder. Ifølge landbruksmeldingen legitimerer dette en aktiv landbrukspolitikk, og koblingen mellom landbruksproduksjon og kollektive goder gjør at det er behov for produksjonsavhengig støtte for jordbruksvarer.

Landbruksmeldingen legger vekt på likestilling mellom kjønnene og utvikling av et variert næringsliv på bygdene. Også miljøhensyn er sentralt i meldingen, Meldingen peker videre på et mål om økologisk bærekraft.

De landbrukspolitiske målene er operasjonalisert blant annet gjennom årlige budsjettproposisjoner og jordbruksavtaler.

I 2009 la regjeringen fram en stortingsmelding om klimautfordringene og landbruket (Landbruks- og matdepartementet, 2009). Meldingen legger vekt på landbrukets ansvar for å redusere klimagassutslippene i Norge og tiltak for å nå dette målet.

Landbruks- og matdepartementet (LMD) arbeider med en ny melding til Stortinget om norsk landbruks- og matpolitikk. Meningen var å legge meldingen fram for Stortinget våren 2011, men dette er utsatt.

For å nå målene i landbrukspolitikken benyttes mange virkemidler. I omtalen nedenfor har vi delt dem i tre grupper: (1) lover og reguleringer, (2) pris- og markedsreguleringssystemer og (3) tilskudds- og avgiftsordninger.

2.1.1 Lover og offentlige reguleringer

Omsetning av landbrukseiendommer

Odelsgeset, konsesjonsloven og jordloven har betydning for omsetning av landbrukseiendommer og hvilke plikter som følger av å eie en landbrukseiendom. Med virkning fra 1. juli 2009 gjelder flere endringer i disse lovene. For at det skal være odelsrett på en eiendom må den ha mer enn 25 dekar fulldyrka eller overflatedyrka jord eller mer enn 500 dekar produktiv skog. Samboere er blitt likestilt med ektefeller i odelsloven. Menn og kvinner er likestilt uavhengig av fødselstidspunkt.

Arealgrensen for konsesjonsplikt er nå 25 dekar fulldyrka eller overflatedyrka jord eller 100 dekar totalareal. Det er boplikt for den som overtar en bebyggd eiendom over arealgrensen for odling. Boplikten varer i fem år. Reglene om driveplikt er nå gitt i jordloven. Driveplikten er varig for alle som eier en eiendom med landbruksareal. Driveplikten kan oppfylles av eieren eller ved bortleie på vilkår som er fastsatt i loven. Blant annet må avtalen være skriftlig, ha en varighet på minst 10 år og føre til driftsmessig gode løsninger.

Produksjonsreguleringer

Lov av 16. januar 2004 nr. 5 om regulering av svine- og fjørfeproduksjonen med forskrifter bestemmer hvor stor produksjon en kan drive uten å ha konsesjon. Lovens formål er å legge til rette for å spre svine- og fjørfeproduksjonen på flere enheter ved å regulere produksjonsomfanget hos den enkelte produsent. Uten tillatelse fra Landbruks- og matdepartementet kan en for eksempel ha inntil 120 000 omsatte og slaktede kyllinger per år, inntil 30 000 omsatte og slaktede kalkuner per år, maksimalt 7 500 innsatte verpehøner, inntil 2 100 omsatte og slaktede slaktegriser per år, eller maksimalt 105 avlspurker. Det er egne regler for purkninger.

For å kunne drive med ku- eller geitemelkproduksjon må en ha melkekvote. Formålet med kvoteordningen er å tilpasse melkeproduksjonen til avsetningsmulighetene i markedet. Kvoten tilligger den enkelte landbrukseiendom. Eier av landbrukseiendommen har rett til å selge melkekvoten. Ved salg må minst 50 prosent av kvoten selges til staten til en fastsatt pris, mens resten kan selges privat. For å oppnå mer fleksibilitet i kvotesystemet ble det fra 1. mars 2009 innført en ordning med leie av melkekvote. Ved innmelding av kvote for salg eller leie, må hele kvoten selges eller leies ut. Fra 2009 er det innført en ordning for nyetablering der søkere kjøper kvoter av staten, samt en utvidet økologisk kvote.

Offentlig mattilsyn

Det ble etablert et felles mattilsyn for all matproduksjon 1. januar 2004. Mattilsynet har ansvar for å forvalte alle lovene som omhandler produksjon og omsetning av mat. De viktigste lovene på Mattilsynets områder er matloven, dyrevelferdsloven, dyrehelsepersonelloven, planteforedlerloven og husdyravlsloven. Til alle lovene er det utarbeidet forskrifter med mer detaljerte bestemmelser. Det aller meste av lovene og forskriftene inngår i EØS-avtalen og er felles europeisk regelverk.

Dyrevelferd

Den første norske dyrevernsloven ble vedtatt i 1935. I 1974 ble en ny lov innført, og denne gjaldt, med senere endringer, inntil 2009 da dyrevelferdsloven ble iverksatt (LOV 2009-06-19 nr. 97: Lov om dyrevelferd). Formålet med loven er å fremme

god dyrevelferd og respekt for dyr. Loven omfatter forhold som påvirker velferd hos eller respekt for pattedyr, fugler, krypdyr, amfibier, fisk, tifotkreps, blekksprut og honningbier. Grunnlaget for den nye loven er en betydelig utvikling i kunnskapen om dyrs evner og behov kombinert med høye etiske mål for hvordan dyr skal behandles i samfunnet. Anerkjennelsen av at dyr har egenverdi i tillegg til å ha nytteverdi for mennesket, er en vesentlig premiss for loven.

Noe av grunnlaget for dyrevelferdsloven ble lagt i St.meld. nr. 12 (2002–2003) «Dyrehold og dyrevelferd» (Landbruksdepartementet, 2003) og Stortingets behandling av denne. Mellom behandlingen av meldingen og iverksettelsen av dyrevelferdsloven, ble mange forskrifter om dyrehold endret eller fastsatt. Et sentralt element er at det kreves løsdrift ved nybygg eller omfattende restaurering av fjøs for storfe. Det er forbud mot innsett av høner i tradisjonelle bur fra 2012.

2.1.2 Pris- og markedsreguleringssystemene

Grensevern og skjermingsstøtte

Norske myndigheter har i lang tid benyttet et sterkt importvern for jordbruksvarer. Importvernet består i at det er toll på varer som importeres til Norge. Tollen gjør det mulig å ha høyere priser i Norge enn på verdensmarkedet. Denne prisdifferansen omtales gjerne som skjermingsstøtte. OECD har beregnet at norsk skjermingsstøtte utgjorde om lag 6,7 mrd. kroner i 2007, 8,7 mrd. kroner i 2008 og 11,1 mrd. kroner i 2009 (OECD, 2010).

Fra sommeren 2007 økte de internasjonale prisene for flere råvarer kraftig. Hveteprisene gikk ned igjen fra vinteren 2008. For andre priser kom prisnedgangen senere. Våren 2010 var prisene for mange varer nesten nede på nivået før prisoppgangen i 2007. Sommeren 2010 begynte prisene på flere jordbruksvarer igjen å stige, og i januar 2011 gikk IMF's matråvareprisindeks over 2008-nivået. Utover vinteren og våren 2011 har prisindeksen variert en del, men har hele tiden vært over toppnivået i juni 2008 (Aalerud, 2011). Variasjoner i de internasjonale prisene har betydning for hvor stor skjermingsstøtten til norsk jordbruk er.

Fordi prisen på mange importerte jordbruksvarer (inklusive toll) ligger over norsk pris, har norsk matproduksjon, med noen unntak, ikke opplevd kraftig importkonkurranse. EØS-avtalens protokoll 3 om råvareprisutjevning for foredlede jordbruksvarer mellom Norge og EU (RÅK-ordningen), innebærer at foredlede jordbruksvarer i langt større grad er utsatt for importkonkurranse på det norske markedet enn tradisjonelle jordbruksvarer (avtalen er nærmere omtalt i kapittel 2.2.1). De siste par årene har norskprodusert ost også blitt utsatt for økende konkurranse på det norske markedet som følge av økte råvareprisforskjeller og lavt tollvern.

Prissystemene

I Norge er det målpriser for melk og melkeprodukter, lammekjøtt, svinekjøtt (slaktegris), egg, korn, epler, poteter og 10 grønnsakslag. Målprisene er, litt forenklet, de prisene som jordbruket har rett til å ta ut av markedet i gjennomsnitt for avtaleperioden ved balanserte markedsforhold og det fastsatte importvernet.

Hvis oppnådde priser overstiger målprisene med mer enn 10 prosent to uker på rad (8 % for meierivarer og 12 % for grøntsektoren), blir tollsatsene satt ned. Tollsatsene kan også settes ned dersom gjennomsnittsprisen for avtaleåret vil overstige målprisen. I praksis har Statens landbruksforvaltning, som administrerer disse toll-

nedsettingene, da satt den aktuelle tollsatsen ned til differansen mellom målprisen for produktet og gjeldende verdensmarkedspris. For jordbruksvarer som ikke har målpris, blir prisnivået i Norge styrt av utviklingen i prisene på verdensmarkedet, de gjeldende tollsatsene og den innenlandske markedssituasjonen.

Ifølge St.meld. nr. 19 (1999–2000) skulle målprisene tilpasses slik at prisforskjellene til EU ikke økte. Bakgrunnen for dette var å bidra til markedsbalanse og å opprettholde konkurransevilkårene for næringsmiddelindustrien. Målprisene ble redusert med 900 mill. kroner i jordbruksoppgjøret 2000, men har senere økt igjen.

For å overholde forpliktelsene i WTO-avtalen om bruk av internstøtte til jordbruket, er det de senere årene gjort en del endringer i målprissystemet. I 2007 ble målpris og markedsreguleringen tatt vekk for fjørfekjøtt, og fra 1. januar 2009 er det heller ikke målpris og markedsreguleringstiltak for saue-, purke- og rånekjøtt². I jordbruksoppgjøret 2009 avtalte partene å gå over fra målprissystem til en volumbasert regulering av råvaremarkedene for storfekjøtt (volummodell). En overflytting av svin, sau/lam og egg til volummodellen vil bli vurdert på et senere tidspunkt dersom det er nødvendig for å overholde forpliktelsen i WTO i årene fremover.

Markedsregulering

Produksjon av jordbruksvarer er en biologisk prosess og er ofte preget av sesongvariasjoner. Periodevis vil tilbudet av jordbruksvarer kunne avvike fra etterspørselen. For å sikre forbrukerne stabile forsyninger til stabile priser gjennom hele året og bidra til at produserte jordbruksvarer ikke skal virke prispressende, kan man gjennomføre markedsregulerende tiltak. Markedsreguleringsordningen er hjemlet i Omsetningsloven. Finansieringen av markedsreguleringen kommer i stor grad fra omsetningsavgifter på jordbruksvarer, men noe kommer fra jordbruksavtalen. Landbruks- og matdepartementet fastsetter avgiftssatsene etter innstilling fra Omsetningsrådet. Omsetningsrådet avgjør bruken av disponible midler. Statens landbruksforvaltning krever inn omsetningsavgiftene og har den forvaltningsmessige oppfølgingen overfor markedsregulatorene.

Samvirkeorganisasjonene Nortura, Tine og Norske Felleskjøp er markedsregulator på hver sine områder (kjøtt og egg, melk og korn). I grøntsektoren er ansvaret tillagt Grøntprodusentenes Samarbeidsråd. Markedsregulator har den utøvende funksjonen i markedsreguleringen gjennom å foreslå å gjennomføre reguleringstiltak. Markedsregulator får dekt kostnadene ved de enkelte tiltakene.

Markedsreguleringen av kjøtt og melk består av avsetningstiltak, faglige tiltak og opplysningsvirksomhet. Avsetningstiltak kan blant annet være reguleringseksport, innenlands prisreduksjon, lagring og overføring fra overskudds- til underskuddsområder innenlands. Reguleringseksport kan ikke benyttes for korn. Faglige tiltak og opplysningsvirksomhet er av mer forebyggende og langsiktig karakter.

Melkesektoren er den mest regulerte delen av landbrukssektoren i Norge. I tillegg til prissystemet, markedsreguleringen og kvoteordningen som er nevnt ovenfor, er det en prisutjevningsordning for melk som blir nærmere omtalt under.

² Det er fortsatt målpris på lammekjøtt og svinekjøtt fra slaktegris.

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

Reguleringer i melkesektoren: prisutjevningsordningen

Prisutjevningsordningen for melk er et instrument for å utjevne verdien av melk til ulike anvendelser og mellom geografiske områder. Råvareverdiene for melk varierer med anvendelsen, og de forskjellige råvareprisene blir avstemt med avgifter og tilskudd mot en gjennomsnittlig pris for melk som råvare. Som en del av prisutjevningen tas det hensyn til geografisk betingede forskjeller gjennom frakttilskudd for inntransport av melk til meieri og til distribusjon av flytende produkter fra meieri til forbrukermarkeder. Meierier med stor avstand til produsenter eller lang avstand til markedet får høyest frakttilskudd.

Hovedtrekkene i den nåværende markedsreguleringen og prisutjevningsordningen ble innført i 1997, men har blitt endret flere ganger senere. Det er én målpris som gjelder både ku- og geitmelk. Målprisen tilsvare prisen for melk som råvare. Tine BA er pålagt å skille mellom råvarehåndtering og all annen virksomhet i konsernet. For å sikre at dette skjer, har Tine opprettet Tine Råvare som en egen økonomisk og administrativ enhet i konsernet. Satser for avgifter og tilskudd i prisutjevningsordningen blir fastsatt for ett år av gangen. Det ble også innført en spesiell kapitalgodtgjørelse til meieriselskaper utenfor Tine som skal kompensere for den kapitalen produsentene ikke får med seg dersom de går over fra Tine til et annet meieriselskap.

Det har vært mye strid rundt markedsordningen for melk, og flere klagesaker og rettssaker mellom staten og uavhengige aktører. I 2007 la Landbruks- og matdepartementet fram et forslag til endring i markedsordningen for melk som ble akseptert av aktørene i prisutjevningsordningen. Endringene som ble innført, har ført til en bedring av rammevilkårene for Synnøve Finden og Q-meieriene og til større ro blant aktørene i meierivaremarkedet.

2.1.3 Tilskudds- og avgiftsordninger

I tillegg til importvernet får bøndene i Norge betydelig støtte over statsbudsjettet gjennom en rekke tilskuddsordninger. Støtten kan grovt sett deles i:

- direkte støtte
 1. produksjonsuavhengig støtte (f.eks. produksjonstilskudd per dyr eller per dekar og ulike sosiale støtteordninger)
 2. produksjonsavhengig støtte (f.eks. pristilskudd på produkter)
 3. støtte til investeringstiltak
- indirekte støtte via forskning, undervisning og rådgivning.

Den direkte støtten skal ivareta alle målene det er redegjort for i kapittel 2.1. Vi vil nedenfor gi en oversikt over de viktigste tilskuddsordningene. Ifølge Budsjett-nemnda for jordbruket (2010) utgjorde tilskudd med inntektsvirkning i Totalkalkylen 11,6 mrd. kroner i 2009 og knapt 12,3 mrd. kroner i 2010.

Produksjons- og pristilskudd

En del av tilskuddene utbetales direkte til bøndene, mens pristilskudd, f.eks. grunn-tilskudd på kjøtt og distriktstilskudd på kjøtt og melk, blir utbetalt via omsetningsleddene. Av tilskuddsordningene er det produksjonstilskuddene og pristilskuddene sammen med investeringstiltakene, som har størst økonomisk betydning for norsk jordbruk. Ikke minst for produksjon av melk, storfekjøtt og sau- og lammekjøtt er denne støtten viktig. Også for kornproduksjon, frukt, bær og grønnsaker er støtten viktig. Gårdsbruk som bare i mindre grad bidrar til produksjon av fellesgoder og som har heller liten betydning for sysselsettingen og bosettingen i distriktene, får betydelig mindre budsjettstøtte og må i større grad basere seg på inntekter fra markedet. De er derfor svært avhengig av støtten som ligger i importvernet. Dette gjelder i første rekke produksjon av fjørefekjøtt, svinekjøtt, egg, blomster og levende planter.

I tråd med retningslinjer fra WTO og OECD har det i løpet av de siste 20 årene blitt lagt vekt på en overgang fra pristilskudd til mer produksjonsnøytrale og mengdeuavhengige tilskudd basert på areal og dyretall. Dette er gjort for å redusere overproduksjon, særlig av melk og kjøtt, og for å få en mer miljøvennlig produksjon. Dessuten kan denne type tilskudd i stor grad ses på som betaling for de fellesgoder landbruket produserer i form av f.eks. kulturlandskap.

Tilskudd til økologisk landbruk

De siste årene er det gitt økt støtte til bønder som legger om til og driver økologisk landbruk. Det gis bl.a. omleggings- og arealtilskudd til økologisk landbruk. Videre blir det hvert år satt av midler til utviklingstiltak innen økologisk landbruk over jordbruksoppgjøret. For både 2011 og 2012 er det avsatt 44 mill. kroner til dette. Totalt er det avsatt 185,5 mill. kroner i 2011 til tilskudd for å øke økologisk produksjon og forbruk (Landbruks- og matdepartementet, 2011).

Regjeringen har et mål om at 15 prosent av matproduksjonen og matforbruket skal være økologisk innen 2020. Ytterligere omtale av økologisk produksjon finnes i kapittel 5.2.4.

Investeringsstøtte og bygdeutvikling

Støtte til investerings tiltak i landbruket finansieres først og fremst av Landbrukets utviklingsfond (LUF). LUF har en innvilgningsramme på 1,23 mrd. kroner i 2011 (Landbruks- og matdepartementet, 2011). LUF kan gi støtte til en lang rekke tiltak. Fylkesvise bygdeutviklingsmidler er den største posten (474,5 mill. kroner). Andre store poster er skogbruk og bioenergi (229 mill. kroner), og spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL) (120 mill. kroner).

Bedriftsrettede bygdeutviklingsmidler forvaltes av Innovasjon Norge, mens fylkesmannen forvalter bygdeutviklingsmidler til utredning og tilrettelegging. I tillegg forvalter Landbruks- og matdepartementet sentrale bygdeutviklingsmidler rettet mot bedriftsovergripende utviklingsoppgaver av interesse for hele eller store deler av landet. Kommunene forvalter SMIL-midlene og områdemidlene samt skogmidlene over LUF.

Miljøprogram og kommunale miljøvirkemidler

Ved jordbruksforhandlingene i 2003 ble partene enige om at det skulle innføres et nasjonalt miljøprogram fra 2004 og regionale miljøprogram i hvert enkelt fylke fra 2005.

Nasjonalt miljøprogram ble opprettet for å styrke miljøarbeidet i jordbruket og for å synliggjøre jordbrukets miljøinnsats. Hovedmålene for nasjonalt miljøprogram er å sikre et åpent og variert jordbruks- og kulturlandskap, sikre at et bredt utvalg av landskapstyper, særlige verdifulle biotoper og kulturmiljøer, ivaretas og skjøttes, og å bidra til at jordbruksproduksjonen fører til minst mulig forurensing og tap av næringsstoffer. Det nasjonale programmet inneholder en virkemiddelpakke bestående av areal- og kulturlandskapstilskudd, miljøkrav knyttet til produksjonstilskudd, miljøplankrav, tilskudd knyttet til økologisk produksjon, tilskudd til dyr på beite generelt samt utmarksbeite, tilskudd til bevaringsverdige storferaser og informasjons- og utviklingstiltaksmidler.

De regionale miljøprogrammene (RMP) med tilliggende tilskuddsordninger gir en målretting av miljøinnsatsen i jordbruket som ikke er mulig med nasjonale ordninger. Programmene dekker en lang rekke miljøområder. Kulturlandskap, kulturminner, biologisk mangfold, redusert plantevernmiddelbruk og reduksjon av næringssaltavrenning og erosjon, er hovedområdene i programmene. I alt er det avsatt 410 mill. kroner til regionale miljøprogram i 2011.

Avgifter

Norske produsenter er pålagt en omsetningsavgift. Omsetningsavgiften er forankret i «Forskrift om omsetningsavgift på jordbruksvarer, og om overproduksjonsavgift på mjølk». Omsetningsavgiften pålegges produsenter av jordbruksvarer. Satsene bestemmes av Landbruks- og matdepartementet etter råd fra Omsetningsrådet. Markedsbalansen er viktig når satsene fastsettes.

Overproduksjonsavgift betales for melkeleveranse over kvote. For 2011 er satsen kr 3,20 per liter, det samme som i 2010.

Forskningsavgiften har som formål å sikre økonomisk grunnlag for forskning knyttet til landbruksprodukter som nyttes til ervervsmessig bearbeiding eller framstilling av nærings- og nytelsesmidler og fôrkorn til husdyr. Det skal betales avgift for ethvert norskprodusert og importert landbruksprodukt som nyttes til ervervsmessig bearbeiding eller framstilling av nærings- og nytelsesmidler. Forskningsavgiften utgjør 0,35 prosent av råvareverdien, mens den for importerte halvfabrikata

og ferdigvarer utgjør 0,25 prosent av tollgrunnlaget. Se ellers Statens landbruksforvaltning (2010).

Miljøavgift på plantevernmidler ble innført på slutten av 1980-tallet. Bakgrunnen var å få bonden til å gå over til mindre miljøskadelige plantevernmidler.

Matproduksjonsavgiften ble innført i forbindelse med etableringen av Mattilsynet, og erstattet den tidligere næringsmiddelavgiften. Avgiften omfatter norsk-produserte råvarer som benyttes i produksjon av næringsmidler, ferdigvarer, halvfabrikata og råvarer som importeres for menneskelig konsum. Enkelte tollfrie varer omfattes ikke av avgiftsordningen. Avgiften er en verdiavgift, og skal betales for alle næringsmidler unntatt vann. Avgiften vil sannsynligvis bli fjernet fra og med 2012, se kapittel 2.1.5.

Skatt

Fra og med skatteåret 2000 ble det innført et jordbruksfradrag i alminnelig inntekt for skatteyttere med positiv næringsinntekt fra jordbruk. Skatt er ikke formelt et forhandlingstema i jordbruksoppgjørene, men utvidelse av jordbruksfradraget har flere ganger senere vært en medvirkende brikke i forhandlingene. Inntektsfradraget betyr at målpriser og tilskudd kan holdes lavere enn de ellers måtte ha vært for å gi samme inntekt.

For inntektsåret 2011 består inntektsfradraget av en basisdel på 54 200 kroner per driftsenhet og i tillegg et fradrag på 32 prosent av jordbruksinntekt som overstiger 54 200 kroner. Maksimalt jordbruksfradrag er på 142 000 kroner, og dette oppnår en ved en jordbruksinntekt på 328 575 kroner. Dette er det samme som i 2009 og 2010. Fra og med 2004 ble grunnlaget for jordbruksfradraget utvidet til også å omfatte produksjon av biobrensel basert på trevirke slik at deler av inntekten fra skogbruksvirksomheten valgfritt kan overføres til jordbruket etter nærmere retningslinjer.

Mange land bruker ulike ordninger i skattesystemet for å begrense skattetrykket i jordbruket. Denne typen støtte, som reguleres gjennom skattesystemet i et land, er ikke regulert av Verdens handelsorganisasjon (WTO).

Indirekte støtte gjennom forskning, undervisning og rådgivning

Landbruks- og matdepartementet er et betydelig forskningsdepartement. Bevilgningene til forskning og innovasjon er fordelt på flere budsjettposter. De største er «Bevilgning til forskningsaktivitet i regi av Norges forskningsråd» og «Basisbevilgninger til forskningsinstituttene som LMD har sektoransvar for». Til sammen utgjør dette om lag 400 mill. kroner i 2011. Dessuten innkreves det som nevnt ovenfor, FoU-avgift på landbruksprodukter og skogsvirke, og over jordbruksavtalen avsettes det midler til forskning. Medregnet noen flere finansieringskilder er det totalt vel 600 mill. kroner som bevilges til mat- og landbruksforskning (Landbruks- og matdepartementet, 2010 s. 58).

2.1.4 Hovedavtalen for jordbruket og jordbruksforhandlingene

I Landbruks- og matdepartementets budsjett utgjør posten «Kap. 1150 Til gjennomføring av jordbruksavtalen m.m.» 13,3 mrd. kroner for 2011 (Landbruks- og matdepartementet, 2011). Dette er 83 prosent av departementets budsjett. Dette illustrerer at jordbruksavtalen er et viktig element i landbrukspolitikken. Avtalen omfatter ordninger som kan grupperes under de fleste typer av virkemidler som er omtalt ovenfor.

Hovedavtalen

Grunnlaget for jordbruksforhandlingene og regelverket finner en i «Hovedavtalen for jordbruket» av 1992. Denne erstattet avtalen fra 1950. Hovedavtalen for jordbruket er inngått mellom staten på den ene siden og Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag på den andre siden.

Hovedavtalen fastsetter hvordan forhandlingene skal gjennomføres, hva som skjer dersom én eller begge jordbruksorganisasjonene bryter forhandlingene osv.

Hovedavtalen har som forutsetning at Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag skal bli enige om jordbrukets krav og forhandle som en part. Staten skal eventuelt forsøke å megle, for om mulig å skape grunnlag for en avtale der begge organisasjonene er med. Bryter en av de to organisasjonene forhandlingene, kan staten inngå avtale med den andre. Framforhandlet avtale sendes til Stortinget for endelig godkjenning. Skulle begge jordbruksorganisasjonene bryte, har det vært vanlig at regjeringen sender sitt forslag til Stortinget som fastsetter målpriser og tilskudd for neste avtaleperiode.

Jordbruksforhandlingene skjer på grunnlag av materiale utarbeidet av Budsjettnemnda for jordbruket.

Budsjettnemnda for jordbruket

Budsjettnemnda for jordbruket (BFJ) har som hovedoppgave å framskaffe og bearbeide grunnlagsmateriale for forhandlinger om jordbruksavtaler. Nemnda oppnevnes av Landbruks- og matdepartementet. Lederen av nemnda utpekes på personlig og faglig grunnlag. Ellers er det representanter for staten (Landbruks- og matdepartementet, Finansdepartementet, Miljøverndepartementet og jordbruksorganisasjonene (Norges Bondelag, Norsk Bonde- og Småbrukarlag) og ett medlem fra Statistisk sentralbyrå. NILF er sekretariat for BFJ. BFJ skal legge fram følgende grunnlagsmateriale:

- Jordbrukets totalregnskap og budsjett som viser registrerte og normaliserte tall for inntekter, kostnader og arbeidsforbruk i jordbruket totalt. Som resultatmål nyttes vederlag til arbeid og egenkapital totalt og per årsverk.
- Referansebruksberegninger som viser inntekter og kostnader på referansebruk med ulike driftsformer, bruksstørrelser og regional plassering. Referansebrukene er basert på gjennomsnittstall fra driftsgranskingene som er NILFs årlige regnskapsstatistikk for gårdsbruk. Også her nyttes vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk som resultatmål. I 2011 var det 28 referansebruk.
- Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken som viser utviklingen innenfor flere sentrale områder, bl.a. priser, inntekter, investeringer, innsatsfaktorer, miljø, distriktpolitikk og likestilling.

Jordbruksforhandlinger

Til å forestå jordbruksforhandlingene på statens vegne oppnevner regjeringen et forhandlingsutvalg med representanter fra flere departementer. På statens side har Landbruks- og matdepartementet ansvaret for forhandlingene. Norges Bondelag og Norsk Bonde- og Småbrukarlag møter med en felles forhandlingsdelegasjon.

Jordbruksforhandlingene starter med at jordbruksorganisasjonene legger fram et krav. Deretter legger staten fram et tilbud og de egentlige forhandlingene kan starte. Jordbruksforhandlingene føres frem til en sluttprotokoll, vanligvis før 17. mai. Inngått avtale sendes Stortinget for godkjenning.

Stortingets behandling av proposisjonen om jordbruksavtalen avsluttes med et vedtak som gir formelt grunnlag for å iverksette søknadsprosedyrer mv. i inneværende kalenderår for utbetaling av tilskudd etter avtalens bestemmelser. Avtalebestemmelser om bevilgninger over statsbudsjettet følger kalenderåret. Bevilgningene innarbeides i statsbudsjettet gjennom Prop. 1 S. Målprisene gjelder perioden 1. juli–30. juni.

På 1990-tallet var det vanskelig å få til enighet om ny jordbruksavtale. Våren 1998 var første oppgjør etter 1990 at begge næringsorganisasjonene inngikk jordbruksavtale med staten. I 2000 endte forhandlingene med brudd, mens man i 2002, 2006, 2010 og 2011 fikk avtale mellom Staten og Norges Bondelag. I 2008 gikk begge organisasjonene med på avtalen etter å ha sendt resultatet til uravstemning.

De mål og retningslinjer Stortinget trakk opp ved behandling av Stortingsmelding nr. 19 (1999–2000), har blitt lagt til grunn for senere jordbruksoppgjør. Regjeringens politisk plattform og Stortingets behandling av tidligere jordbruksavtaler vektlegges ved utforming av krav og tilbud. Den generelle økonomiske politikken og utviklingen har også betydelig innvirkning.

Jordbruksavtalen regulerer på langt nær alt som er avgjørende for det økonomiske resultatet i jordbruket. Noen viktige unntak er prisene på enkelte jordbruksvarer som pelsdyrskinn, andre huder og skinn, blomster og levende planter der det er fri prisdannelse i det norske markedet. Med unntak for priser på kraftfôr (som delvis er politisk styrt) er det markedet som i stor grad bestemmer priser på innsatsfaktorer. Avgifter som f.eks. miljøavgifter på plantevernmidler og fossilt brensel (CO₂-avgift), blir fastlagt av Stortinget i forbindelse med statsbudsjettet og ikke i jordbruksavtalen. Stortinget fastsetter også beskatningen av jordbruket gjennom årlige skattevedtak. Selv om skattefradrag har vært et tema i flere av jordbruksoppgjørene etter 2000, og toll ble trukket inn i 2010, har ikke jordbrukets næringsorganisasjoner formell forhandlingsrett i skatte- og tollspørsmål.

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

2.1.5 Jordbruksoppgjøret i 2011

Grunnlaget

Normaliserte regnskaper fra Budsjettnemnda for jordbruket viste i 2011 en inntektsøkning per årsverk på 26 600 kroner (14,2 %) fra 2008 til 2009, 34 500 kroner (16,1 %) fra 2009 til 2010 og en budsjettrett nedgang på 6 100 kroner (2,5 %) fra 2010 til 2011 (Budsjettnemnda for jordbruket, 2011). Beregnet inntektseffekt av jordbruksfradraget er inkludert.

Beregnet arbeidsforbruk gikk ned med 3,5 prosent per år fra 2008 til 2009 og med 4 prosent fra 2009 til 2010. Budsjettnemnda regner med en nedgang på 3,3 prosent fra 2010 til 2011 og 3,2 prosent fra 2011 til 2012. Materialet viser også at jordbruksarealet minker, spesielt gjelder dette fulldyrka jord. Prognosen for 2011 viser et totalt jordbruksareal på knapt 10 mill. dekar. I så fall blir det første gang siden 1990 at jordbruksarealet er under 10 mill. dekar. Det fulldyrka arealet har minka med 700 000 dekar fra 1998 til 2010 og nedgangen ser ut til å fortsette.

Krav, tilbud og resultat

Jordbrukets forhandlingsutvalg leverte et krav på 2 600 mill. kroner. (Jordbrukets forhandlingsutvalg, 2011, s. 34). Forhandlingsutvalget la vekt på tre hovedprioriteringer: å sikre matproduksjonsevnen, et inntektsløft, og et jordbruk som i større grad er tilpasset ressursgrunnlaget. Kravet ville, ifølge forhandlingsutvalget, legge til rette for lik kronemessig utvikling som andre grupper pluss et lavinntektstillegg på 17 500 kroner per årsverk. Ifølge kravdokumentet ga kravet grunnlag for en inntektsvekst på 46 000 kroner per årsverk sammenlignet med 2011 før avtale. Oppbygging av kravet og finansiering av dette er vist i tabell 2.1.

Statens tilbud hadde en ramme på 1 000 mill. kroner, se tabell 2.1. Ved framleggelsen av tilbudet ble det også lagt fram et brev fra finansministeren der han varslet forslag om å heve trygdeavgiften for næringsinntekt i jord- og skogbruk og å øke jordbruksfradraget fra 2012.

Etter omfattende uformell kontakt mellom partene valgte Norsk Bonde- og Småbrukarlag å bryte forhandlingene. Finansministeren kom så med brev om at han ville foreslå å fjerne avgiftene i matforvaltningen i forbindelse med statsbudsjettet for 2012. Etter videre forhandlinger ble staten og Norges Bondelag enig om en jordbruksavtale med en ramme på 1,42 mrd. kroner. Dette er 470 mill. kroner mer enn i 2010.

Tabell 2.1 viser sentrale deler av krav, tilbud og avtale i årets oppgjør. Posten markedsinntekter utenom avtalen gjelder volum- og prisendringer for produkter som ikke er omfattet av jordbruksavtalen. Posten arbeidsforbruk er basert på at arbeidsforbruket går ned med 3,2 prosent og at vederlaget skal øke med 4,1 prosent fra 2011 til 2012. Jordbruket bygde sitt krav på den samme forutsetningen, men krevde i også inntektsvekst utover dette. Dessuten hadde jordbruket med et krav om kompensasjon for at inntektsveksten i 2011 ser ut til å bli mindre enn antatt i fjorårets avtale, og dessuten et lavinntektstillegg (nivåheving). Økningen i målpriser fra 1.1.2012 tilsvarer avgiftslettelsen for norskproduserte jordbruksvarer ved at avgifter til matforvaltningen bortfaller.

Tabell 2.1 Oppbygging av ramme og finansiering, krav, tilbud og avtale 2010, mill. kr

Oppbygging av ramme	Krav	Tilbud	Avtale
Markedsinntekter utenom avtalen	-210	-210	-210
Driftskostnader	280	165	165
Kapitalslit og leasing	170	170	170
Normalisert rentekostnad	400	400	400
Redusert arbeidsforbruk		90	90
Inntektsvekst og redusert arbeidsforbruk	590		
Manglende forutsetninger 2009–2011	470		
Lavinntektstillegg/nivåheving	900	385	805
Sum	2 600	1 000	1 420
Finansiering			
Endring i målpriser fra 01.07.11	580	535	580
Endring i målpriser fra 01.01.12			280
Endret bevilgning kap. 1150 i 2012	1 875	315	365
Overførte midler fra 2010	45	60	60
Endret verdi på jordbruksfradraget	100	90	135
Sum	2 600	1 000	1 420

Kilde: Jordbrukets forhandlingsutvalg 2011, Statens forhandlingsutvalg 2011 og Landbruks- og matdepartementet 2011

Målprisene på melk øker med 12 øre per liter fra 1. juli 2011 og med 7 øre per liter fra 1. januar 2012. Saue- og lammekjøtt fikk en økning på 1,55 og 0,50 kroner per kg fra de samme datoer. Eggprisen økte 1,30 og 0,36 kroner per kg. Potetprisen ble økt med 0,25 og 0,03 kroner per kg, og målprisene for frukt og grønnsaker økte 2,1 og 0,8 prosent. Målprisen på svinekjøtt økte med 1,20 og 0,50 kroner per kg. For norsk matmel ble målprisen økt med 0,15 og 0,02 kroner per kg fra de samme datoer.

Innvilgningsrammen for Landbrukets Utviklingsfond øker med vel 38 mill. kroner i 2012. Den største økningen er for fylkesvise bygdeutviklingsmidler. Det er også økning for blant annet skogbruk og bioenergi og SMIL-midler. Økningen til skogbruk må ses i sammenheng med endringene i satsene for medlemsavgift til folketrygden.

For avsetningstiltak er det en reduksjon på 7 mill. kroner.

Pristilskuddene økes med vel 13 mill. kroner. Av dette utgjør distrikts- og kvalitetstilskudd på frukt, bær og grønnsaker 9,7 mill. kroner

De direkte tilskuddene økes med ca. 538 mill. kroner, men bevilgningen til velferdsordninger reduseres med 167 mill. kroner som følge av forslaget om å øke trygdeavgiften. Beitetilskuddene øker med 38,6 mill. kroner. Driftstilskudd i melkeproduksjonen øker med 177,3 mill. kroner. Satsen øker like mye i alle soner. Produksjonstilskudd husdyr øker med 160 mill. kroner. Satsene øker for inntil 50 melkekyr, inntil 50 ammekyr og inntil 100 sauer over 1 år. Det er også økning for ammegeiter og utegangersau. Det er ingen endring i satsene for gris, verpehøner, hester og bikuber. Grensen for maksimalt produksjonstilskudd, husdyr, heves fra 250 000 til 256 000 kroner per foretak. Areal- og kulturlandskapstilskuddet øker med 148,1 mill. kroner. Mesteparten av økningen gjelder grovfôr, men det er også økning for korn og frukt, bær og planteskoleareal. Det er en økning på 15 mill. kroner for regionale miljøprogram.

Økonomiske virkninger av årets oppgjør

Rammen for jordbruksoppgjøret gir grunnlag for en inntektsvekst på 10,25 prosent, eller om lag 25 000 kroner per årsverk i 2012, sammenlignet med 2011 før avtale. Verdien av jordbruksfradraget, med eksisterende regelverk, er inkludert (Landbruks- og matdepartementet 2011). Inntektsnivået er antatt å øke med vel 3,5 prosent (om lag 9 000 kroner per årsverk) i 2011 dersom målprisøkningen tas ut fra 1. juli 2011. For samtlige referansebruk er det beregnet at avtalen gir positiv inntektseffekt fra 2011 før oppgjør til 2012. Det er likevel beregnet en nedgang fra 2010 til 2012 for fem referansebruk. Alle disse har kornproduksjon. Inntekten er målt som vederlag til arbeid og egenkapital per årsverk.

2.2 Internasjonale rammebetingelser for norsk landbruk

Norsk landbruk og landbrukspolitikk har de senere årene blitt mer utsatt for økende grad av internasjonal påvirkning og reguleringer. Internasjonale avtaler som Norge har inngått eller sluttet seg til, har vært av vesentlig betydning for denne utviklingen. Vi vil her gå nærmere inn på betydningen av EØS-avtalen og landbruksavtalen i Verdens handelsorganisasjon (WTO) for norsk landbrukspolitikk og norsk landbruk.

2.2.1 EØS-avtalen og norsk landbruk

Handelen mellom Norge og EU med bearbeidede landbruksvarer og en del tradisjonelle landbruksvarer er regulert gjennom EØS-avtalen.

Artikkel 19

EØS-avtalens Artikkel 19 har som utgangspunkt at man på sikt ønsker en gradvis liberalisering av handelen med utvalgte landbruksvarer (melk, kjøtt, grønnsaker mv.) mellom Norge og EU. Forhandlinger om liberaliseringen skal skje innenfor rammen av partenes respektive landbrukspolitikk, og videre reduksjoner av handelshindringer skal skje på gjensidig fordelaktig basis. I prinsippet skal Norge og EU gjennomgå vilkårene for handelen med disse landbruksvarene med to års mellomrom, men har hittil bare ferdigforhandlet to konkrete avtaler. Den første avtalen ble signert og gjort gjeldende fra 2003. For både kjøtt og ost innebar det noe økt konkurranse på hjemmemarkedet, men samtidig også en bedring av norske bedrifters eksportmuligheter til EU. Også for grønnsaker, frukt, bær og grønne planter innebar avtalen etablering av gjensidige tollfrie importkvoter. I januar 2010 ble partene enige om en ny Artikkel 19-avtale. Stortinget ga 4. april 2011 enstemmig samtykke til at avtalen kunne inngås, og den ble underskrevet 15. april 2011. Avtalen er ikke ferdigbehandlet i EUs organer. Først når det er gjort, vil dato for i verksetting bli avklart. Avtalen innebærer blant annet en økning i importkvoten for ost fra EU fra 4 500 tonn til 7 200 tonn, samt en økning i eksportkvoten av ost til EU fra 4 000 tonn til 7 200 tonn. I avtalen ligger også tollfrie kvoter eller tollfrihet inn til EU for blant annet vegetabiliske oljer, bær, snacks, hunde- og kattermat, tran og juletrær. Det ble også etablert midlertidige importkvoter fra EU på kjøtt av storfe (900 tonn), kylling (800 tonn) og gris (600 tonn), kvoter som senere vil inngå i en eventuell ny WTO-avtale. Ifølge Landbruks- og matdepartementet har Norge stort sett gitt konsesjoner for landbruksvarer der det allerede er import til ordinær toll eller der næringsmiddelindustrien allerede har et importbehov. Landbruks- og mat-

departementet mener derfor at avtalen i seg selv i liten grad vil føre til noen økning av importen for disse varene.

Protokoll 3

Selv om norske landbruksprodukter generelt er sterkt beskyttet mot utenlandsk import gjennom høy toll, er bildet mer nyansert for en del bearbeidede landbruksprodukter. Dette gjelder de såkalte RÅK-varene, hvor handelen reguleres etter Protokoll 3 i EØS-avtalen. RÅK er en forkortelse for råvarepriskompensasjon. RÅK-ordningen skal legge til rette for frihandel med industrielt bearbeidede jordbruksvarer samtidig som en skjermer handelen med råvarer. Virkemidlene (toll, eksportstøtte og prisnedskrivning) skal utjevne forskjeller i råvarekostnadene mellom norske og importerte næringsmidler som omsettes i Norge, og gjøre norske varer innenfor ordningen konkurransedyktige på verdensmarkedet. Den såkalte RÅK-industrien produserer varer som kommer inn under RÅK-ordningen.

Den gjeldende Protokoll 3-avtalen trådte i kraft 1. januar 2002. Avtalen innebar gjensidig kutt i tollsatsene på 3 prosent i tillegg til utvidet handel innenfor store produktgrupper som blant annet syltetøy, margarin og barnemat. For enkelte produkter (müsli, supper/buljonger) har tollsatsen inn til Norge blitt redusert med mer enn de generelle 3 prosent. Norge og EU avtalte samtidig å forhandle videre om avvikling av det ikke-landbruksrelaterte elementet i tollsatsen, dvs. industrielementet. Det er fortsatt tollbeskyttelse utover råvarekompensasjon for syltetøy basert på jordbær, bringebær og solbær, da det vurderes som nødvendig for å sikre produksjon av denne type syltetøy basert på norske bær. Ved innførsel til EU fikk Norge tollnedsettelse for bl.a. syltetøy, gjær, peanøtter, ketchup, sennep, supper og barnemat. For deler av den norske næringsmiddelindustrien ga tollreduksjonene noe økt konkurranse på hjemmemarkedet.

Partene kan når som helst be om nye forhandlinger innenfor avtalens rammer, og det er fra EU sin side ytret ønske om videre forhandlinger. Sverige har markert seg som en sterk pådriver for ytterligere tollreduksjoner. Norske myndigheter har tidligere sagt at de ønsker å avvente utfallet av de pågående WTO-forhandlingene før det startes nye forhandlinger etter Protokoll 3, men har nå likevel åpnet for å gå inn i samtaler om en ny forhandlingsrunde.

Det ble i 2010 utbetalt 175,6 mill. kroner i prisnedskrivningstilskudd og 32,3 mill. kroner i eksportstøtte. Prisnedskrivningstilskuddet økte med 0,9 prosent fra året før, mens eksportstøtten økte med 24 prosent. Omsatt mengde RÅK-varer i dagligvarehandelen var i 2010 på 33,1 mrd. kroner ekskl. merverdiavgift (Steine m.fl. 2011). Omsetningen økte med 2,3 prosent fra 2009 til 2010, mot 7,7 prosent fra 2008 til 2009. Importen av RÅK-varer har økt fra 2,54 mrd. kroner i 1995 til 6,8 mrd. kroner i 2010. Eksporten av RÅK-varer lå på 1,055 mrd. kroner i 2010 og har hatt en økning på 24 prosent siden 1995. Det siste året økte eksporten med 10,3 prosent, og den viktigste grunnen var økt eksport til Sverige. Fra 1995 og fram til 2010 har importen av RÅK-varer gått fra å være tre ganger større til å bli 6,5 ganger større enn eksporten.

2.2.2 WTO-avtalen og norsk landbruk

Den gjeldende WTO-avtalen for landbruk, Uruguay-rundens landbruksavtale, trådte i kraft 1. januar 1995 og er bindende for alle medlemsland. Konkret innebærer avtalen forpliktelser knyttet til bl.a. markedsadgang, eksportstøtte og samlet støtte til jordbruket. Avtalen innebærer i tillegg en viss harmonisering av regelverk knyttet til plante- og dyrehelse, kvalitet og opprinnelsesmerking mv., for å hindre at slike bestemmelser urettmessig blir benyttet som handelshindring.

Markedsadgang

Den viktigste endringen for Norge med innføringen av WTO-avtalen var at det kvantitative importvernet for jordbruksvarer ble erstattet med et tollbasert importvern. Avtalen krevde at tollsatsene skulle reduseres med 36 prosent i gjennomsnitt og minimum med 15 prosent for det enkelte produkt i løpet av 6 år fra 1995. Tollsatsene ble utregnet som differansen mellom laveste verdensmarkedspris og høyeste administrerte, interne pris i basisperioden 1986–88. Tollreduksjonen for Norge var 15 prosent for de fleste «viktige» jordbruksprodukter, mens den var langt høyere for «ubetydelige» produkter og/eller på produkter som i utgangspunktet hadde svakt tollvern. Norge valgte å gjennomføre tollreduksjonene allerede fra 1. juli 1995. Flere analyser, blant annet Nersten et al. (2003), har vist at tollsatsene også etter reduksjonen ligger til dels langt over det som kreves for å gi tilfredsstillende grensevern for de aller fleste norske jordbruksvarer. Det er imidlertid variasjoner, og enkelte jordbruksvarer møter reell importkonkurranse. Hvordan matprisene fluktuere internasjonalt påvirker norsk jordbruks konkurranseevne. Dette har blitt mer tydelig i forbindelse med prisfluktuationene i de senere årene, bl.a. for korn og meieriprodukter. Når prisene går ned internasjonalt, svekkes konkurranseevnen for norske produkter i Norge.

WTO-avtalen innebar videre at det enkelte land forpliktet seg til å sørge for at eksisterende importmuligheter ble opprettholdt. Der en hadde liten eller ingen import, måtte det opprettes minimums importkvoter på minst 5 prosent av konsumet i basisperioden 1986–88 (økende fra 3 prosent ved iverksettingen av avtalen) til lav tollsats («minimum access»-kvoter med 1/3 av ordinær tollsats). Norge har bl.a. minsteimportkvoter for smør, storfekjøtt, svinekjøtt, sauekjøtt, fjørfekjøtt og egg. Norske myndigheter har innført en auksjonsordning der potensielle importører byr på minsteimportkvotene. Stort sett har de utauksjonerte kvotene ikke blitt fullt utnyttet, men interessen for kvotene har økt, spesielt for import av storfekjøtt.

Nasjonal jordbruksstøtte i WTO

I WTO brukes terminologien «gul», «blå» og «grønn» boks som utgangspunkt for å inndelegge ulike typer støtte som det knyttes ulike forpliktelser til:

- Gul boks eller det som kalles AMS (Aggregate Measurement of Support), inkluderer i utgangspunktet all produksjonsavhengig støtte, men det gjøres unntak for såkalt «blå støtte». AMS er summen av den direkte støtten over statsbudsjettet og grensevernet («skjermingsstøtten»), dvs. differansen mellom prisene på det innenlandske markedet (måprisene) og verdensmarkedet multiplisert med produserte mengder³. Uruguay-rundens landbruksavtale forpliktet medlemslandene til å redusere den interne støtten til jordbruket (AMS) med 20 prosent over seksårs-

³ Verdensmarkedsprisene er beregnet ut fra et gjennomsnitt av perioden 1986–1988.

perioden 1995–2000. Det som for Norges del inngår som «gul støtte», er «skjeringsstøtten» samt annen direkte produksjonsrelatert støtte, i hovedsak grunntilskudd og frakttilskudd. Maksimal AMS for Norge er 11,449 mrd. kroner.

- Blå boks⁴ er produksjonsavhengig støtte med begrensninger («direct payments under production-limiting programmes»). Den «blå» støtten inngikk i beregningen av den opprinnelige AMS, som skulle være utgangspunktet for reduksjonsforpliktelsene, men som i gjennomføringsperioden kunne tas ut av AMS. For 2009 har Norge notifisert «blå» støtte på vel 4,1 mrd. kroner, og det inkluderte driftstilskudd i melkeproduksjon, produksjonstilskudd i husdyrproduksjon og distriktstilskudd for melk og kjøtt.
- Grønn boks er produksjonsnøytral støtte med formål å bidra til produksjon av visse kollektive goder (f.eks. utdanning, miljø, matvareberedskap, kulturlandskap m.m.) og sosiale ordninger, og er klassifisert som «lovlig» støtte og unntatt reduksjonsforpliktelser. Norge har for 2009 notifisert knapt 7,1 mrd. kroner som «grønn» støtte overfor WTO (WTO, 2010). De viktigste postene er avløserordningen, investeringsstøtte, støtte til utdanningsformål og støtte til beredskapslagring av korn. I prinsippet er det imidlertid ingenting i veien for at også andre (og eventuelt nye) støttetiltak kan plasseres i denne «boksen» og på denne måten kompensere for reduksjon i støtte på andre områder.

Norge har fram til 2009 oppfylt kravet til reduksjonsforpliktelser, men har de siste årene tatt ut fjørfekjøtt og storfekjøtt og noen andre produkter av målprissystemet for å komme under det maksimalt tillatte støttenivået på 11,449 mrd. kroner (slik som beskrevet i kapitlet 2.1). For 2009 notifiserte Norge AMS på vel 10,2 mrd. kroner. Det maksimalt tillatte støttenivået på 11,449 mrd. kroner har dermed allerede hatt direkte betydning for utformingen av norsk landbrukspolitikk og vil fortsatt ha det framover. Spesielt gjelder det muligheten for å øke målprisene. Under den pågående runden med WTO-forhandlinger er det betydelig press for å få gjennom vesentlige støttereduksjoner.

Tollpreferanser til utviklingsland

WTO-avtalen gir mulighet til å gi spesielle tollpreferanser⁵ til utviklingsland og innebærer en ensidig tollreduksjon eller tollfjerning. Den norske GSP-ordningen (Generalized System of Preferences) innebærer spesielle tollpreferanser på import fra utviklingsland. De fattigste landene dekkes av en nulltollordning på import av alle varer (se nedenfor). Øvrige utviklingsland har 10 prosent tollpreferanse på kjøtt og kjøttvarer, korn, mel og førstoffer, 15 prosent tollpreferanse på sensitive frukter og grønnsaker og tollfritak på ikke sensitive varer (tropisk frukt og grønnsaker mv.). Land som det inngås handelsavtaler med (gjennom EFTA eller bilateralt) tas ut av GSP-ordningen, men det er gjort unntak for handelsavtalen EFTA-SACU (se nedenfor).

Flere av landene som omfattes av GSP-ordningen er viktige landbruksnasjoner med stort potensial for eksport av landbruksvarer til Norge (eks. Brasil og Argentina). Brasil er det klart viktigste landet med fem ganger så stor eksport til

⁴ «Blair House»-avtalen mellom USA og EU som ble inngått på tampen av Uruguay-runden, innebar at definisjonen av en såkalt «blå» boks ble nedfelt i WTO-avtalen.

⁵ Å gi tollpreferanser til utviklingsland innebærer å gi lavere tollsatser ved import til Norge enn det som gjelder for tilsvarende varer fra andre land.

Norge som land nummer to, Peru. De viktigste produktene fra GSP-landene er soya-bønner, kaffe og bananer. Botswana og Namibia inngår i GSP-ordningen, men det har blitt opprettet spesielle kvoteordninger for tollfri import av utbenet storfekjøtt fra disse landene. Importen har et indikativt tak på 2 700 tonn. Fra og med 2008 kan det i tillegg importeres 500 tonn storfekjøtt tollfritt fra Namibia og Botswana på en nyetablert kvote som følge av frihandelsavtalen med Den sørafrikanske tollunion (EFTA-SACU). Fra 1. januar 2009 ble avtalen med Botswana og Namibia videre utvidet til også å gjelde for Swaziland. Importkvotene har i de siste årene vært fullt utnyttet. I tillegg var det en sterk økning i import av sauekjøtt fra Namibia i 2010. Fra 2011 vil det bli innført en importkvote med et indikativt tak på 400 tonn sauekjøtt fra Namibia, Botswana og Swaziland.

64 land har i dag tollfri markedsadgang på alle varer inn til det norske markedet. Ordningen som tidligere kun gjaldt for de minst utviklede landene (MUL-ordningen) ble i 2008 utvidet til også å gjelde lavinntektsland med en befolkning på under 75 millioner innbyggere. I praksis medførte det en økning på 14 land som dekkes av det som i dag kalles *nulltollordningen*. Hvilke land som dekkes, bestemmes i henhold til den gjeldende DAC-listen.⁶ De 48 minst utviklede landene (MUL) har siden 1995 hatt et generelt tollfritak på alle varer inn til Norge. Frem til 2008 var det derimot unntak for korn, mel og førestoffer. For disse varene hadde de 30 prosent tollpreferanse, i tillegg til indikative importtak på 20 000 tonn proteinfôr, 75 000 tonn fôrkorn og 100 000 tonn matkorn. For korn, mel og kraftfôr ble det fra mars 2008 innført en sikkerhetsmekanisme som innebærer at den toll- og kvotefrie importen kan stanses dersom importen fører til «vesentlig markedsforstyrrelse» eller fare for slik forstyrrelse.

Selv om 64 land (MUL-land og en del andre lavinntektsland) kan eksportere landbruksvarer tollfritt til Norge og øvrige utviklingsland med lavere tollsatser enn de generelle tollsatsene som gjelder for andre land, er det likevel slik at mesteparten av importen til Norge kommer fra EU, mest fra Sverige og Danmark. I 2010 kom 67 prosent av importen (i verdi) fra EU, 20 prosent fra GSP-land, 11 prosent fra andre land og 1 prosent fra MUL-landene. Verdien av importen fra nulltoll-landene var i 2010 på 567 mill. kroner, og knapt 7 mrd. kroner fra de ordinære GSP-landene. Årsakene til at vi importerer lite fra nulltoll-land er komplekse, men internasjonale reguleringer/standards, mangel på nettverk med norske importører og begrenset produksjonskapasitet kan være noe av årsakene. Hvilke produkter som importeres og fra hvilke land, varierer fra år til år. Avskårne blomster (fra Kenya) var den viktigste importvaren i 2010, deretter kaffe og friske belgfrukter (Statens landbruksforvaltning, 2011).

Eksportstøtte

Dersom et jordbruksprodukt blir eksportert til lavere pris enn den innenlandske engrosprisen, er dette å regne som eksportstøtte ifølge WTO-avtalen. Avtalen fra 1995 krevde at subsidiert eksport skulle reduseres med 21 prosent i volum, og at eksportsubsidiene skulle reduseres med 36 prosent i verdi i løpet av 6 år. For melke-sektoren har statens oppkjøp av melkekvote vært det viktigste tiltaket for å holde produksjonen innenfor rammen av innenlandsk etterspørsel og tillatt eksportnivå. I 2005 ble det enighet om at i en ny WTO-avtale skal det legges opp til at all form for eksportstøtte skal fjernes i løpet av 2013. Spesielt utsatt i forhold til en eventuell

⁶ DAC-listen er OECDs utviklingshjelp-komitees (Development Assistance Committee) liste over bistandsberettigede utviklingsland inndelt i grupper etter utviklingsnivå..

ny WTO-avtale er dermed Norges støtte til eksport av meieriprodukter (ikke minst Jarlsbergost). For å få klar en avtale må en også bli enige om kriterier for hvordan andre former for eksportstøtte skal behandles, som for eksempel eksportkreditter, statshandelsforetak og matvarehjelp.

Liten fremgang i den pågående forhandlingsrunden i WTO – Doha-runden

Spørsmål rundt landbruk og handel er blant de mest utfordrende i WTO-forhandlingene. Store framvoksende nasjoner som Kina, India, Brasil, Russland og Sør-Afrika er alle viktige produsenter av landbruksvarer, og spiller en stadig viktigere rolle internasjonalt. Grovt sett kan en si at industriland og utviklingsland strides om markedsadgang og -restriksjoner for sine varer.

Allerede i 1999 skulle det i henhold til Uruguay-rundens landbruksavtale innledes forhandlinger om en ny WTO-avtale. Forhandlingsrunden startet derimot ikke før Ministerkonferansen i Doha i 2001. De om lag 140 medlemslandene ble da enige om en mandattekst som dannet grunnlaget for de nye forhandlingene. WTO-forhandlingene berører også andre sektorer der Norge har viktige interesser, for eksempel fisk.

Mange land la i tiden etter ministermøtet i Doha fram forslag til forhandlingsløsning på landbruksområdet. Forslagene skulle ende i såkalte modaliteter, dvs. overordnede, men likevel tallfestede parametere for liberalisering av handelen med jordbruksvarer. WTOs ministerkonferanse i Cancún, Mexico, i september 2003, endte i sammenbrudd etter at landene ikke ble enige.

Både på møter i 2004 eller 2005 var det lite fremgang. Sommeren 2004 kom en fram til enighet om en rammeavtale for de videre forhandlingene. For jordbruket innebar det en forpliktelse til å gjennomføre betydelige reduksjoner i tollsatser på jordbruksvarer og fjerning av eksportsubsidier. Medlemslandene ble enige om betydelige reduksjoner i «gul støtte» i tillegg til en reduksjon i «blå støtte» ned til 5 prosent av produksjonsverdien. Et viktig punkt for Norge var likevel at det ble åpnet for noe fleksibilitet for land med en svært stor del av sin handelsvridende støtte i «blå» boks, for å sikre at de ikke blir bedt om uforholdsmessig store kutt.

På ministerrådsmøtet i Hong Kong i desember 2005 ble det enighet om tre ulike bånd («bands») for reduksjon av samlet tillatt AMS og at det vil bli høyere kutt i de høyere bånd. Norge vil havne i gruppen av land (bånd) med lavest reduksjonsforpliktelse. Tilsvarende vil det bli etablert fire bånd for reduksjon av tollsatser. Ellers ble det bestemt at det skal tas sikte på fjerning av alle former for eksportsubsidiering innen slutten av 2013.

På ministermøtet i januar 2007 ble det enighet om å ta opp igjen forhandlingene, og en revidert rammeavtale ble lagt fram i juli 2007. Deretter fortsatte forhandlingene på teknisk nivå, og en ny revidert utgave av rammeverket ble lagt fram i februar 2008. I tillegg til at eksportsubsidiene skal elimineres innen utgangen av 2013, var viktige punkter at tollsatsene skal reduseres (mer for bearbeidede landbruksvarer enn for råvarene) og at den interne støtten til jordbruket skal reduseres betydelig.

Første halvår 2008 var det omfattende formelle og uformelle forhandlinger i WTO, ledet av ambassadør Crawford Falconer fra New Zealand. Falconer la fram et revidert utkast til rammeavtale. Mange av endringene siden utkastet i februar 2008 var imidlertid av mer administrativ og teknisk art, og det var fortsatt betydelig uenighet mellom medlemslandene. Daværende landbruks- og matminister Terje Riis-Johansen, avviste langt på vei Falconers utkast, spesielt det som gikk på kutt i tollsatsene.

Møtet i Genève i slutten av juli 2008 førte derimot til fremskritt, men landene ble likevel ikke enige om en ny avtale. Det formelle sammenbruddet kom etter uenighet mellom India, Kina og USA om en sikkerhetsmekanisme for u-land i tilfelle sterkt økende import. Før sammenbruddet ble landene imidlertid enige om sentrale elementer slik som intern støtte, tollreduksjoner og sensitive produkter.

Mange mener nå at forhandlingene har kjørt seg fullstendig fast, og er lite optimistiske i forhold til det videre arbeidet med å få til en avtale (Utenriksdepartementet, 2011). I november 2010 bestemte partene seg for å få til en avtale mot slutten av

2011. Norge signerte sammen med 12 andre land på en oppmuntring for å fortsette arbeidet i mars 2011. Ved møtet i påsken 2011 ble det derimot klart at det ikke ville være mulig å få til en avtale innen utgangen av året, og det ble vedtatt å forsøke å få til en mini-avtale, eller en «Doha light» i stedet. Denne avtalen skal forsøke å avslutte en del temaer som blir ansett som mulige å få til avtaler på. Spesielt gjelder det tollfri markedsadgang på både varer og tjeneste for minst utviklede land (såkalte MUL-land), i tillegg til fjerning av subsidier til bomullsproduksjon. Norge har allerede tollfri markedsadgang for import av varer fra de minst utviklede landene (MUL-landene) og en del andre lavinntektsland (i alt 64 land), og har også vært en viktig pådriver i arbeidet for å inkludere tjenester. USA har de største interessene knyttet til videre tillatelse til å subsidiere egne bomullsprodusenter, og de har også problemer med å akseptere tollfrihet fra de minst utviklede landene. Om det også vil komme inn andre temaer på agendaen i denne runden, er ikke godt å si.

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

Litteratur

Budsjettnemnda for jordbruket 2010. Totalkalkylen for jordbruket. Avgitt juni 2010.
 Budsjettnemnda for jordbruket 2011. Utredning nr. 1 Jordbrukets totalregnskap 2009 og 2010. Jordbrukets totalbudsjett 2011. Registrerte og normaliserte tall. Oslo.
 Jordbrukets forhandlingsutvalg 2011. Krav til ramme og fordeling ved jordbruksforhandlingene 2011. Arbeidsdokument av 28.april 2011.

- Kjuus, J., Svennerud, M. og G. Steine 2010. *Konkurransesituasjonen for RÅK-varer 2010*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Landbruksdepartementet 1999. St.meld. nr. 19 (1999–2000) Om norsk landbruk og matproduksjon. Oslo.
- Landbruksdepartementet 2003. St.meld. nr. 12 (2002–2003) Om dyrehold og dyrevelferd, Oslo.
- Landbruks- og matdepartementet 2009. St.meld. nr. 39 (2008–2009) Klimautfordringene – landbruket en del av løsningen. Landbruks- og matdepartementet, Oslo.
- Landbruks- og matdepartementet, 2010. Prop. 1 S (2010-2011). Proposisjon til Stortinget (forslag til stortingsvedtak) for budsjettåret 2011.
- Landbruks- og matdepartementet 2011. Prop. 126 S (2010-2011) Jordbruksoppgjøret 2011 – endringer i statsbudsjettet for 2011 m.m..
- Nersten, N.K., Bøe, E. og L.J. Rustad (2003). *Doha-runden. Konsekvensanalyse av ny WTO-avtale. Harbinsons forslag til modaliteter av 12. feb. 2003*. Norges Bondelag, Oslo. NILF-analyse av WTO-konsekvenser utført på oppdrag fra Norges Bondelag.
URL:http://www.bondelaget.no/tema/pdf/nilfrapport_wto.pdf
- OECD 2010.Producer and Consumer Support Estimates database
http://www.oecd.org/document/59/0,3746,en_2649_33773_39551355_1_1_1_1,00.html#country
- Staten og Norges Bondelag 2010. Jordbruksavtale 2010–2011. http://www.regjeringen.no/upload/LMD/Vedlegg/Jordbruksavtale_2010_2011_160610.pdf
- Statens forhandlingsutvalg 2011. Statens tilbud jordbruksforhandlingene 2011. 11. mai 2010.
- Statens landbruksforvaltning 2010. Avgifter 2011 – gjeldende satser.
<https://www.slf.dep.no/no/produksjon-og-marked/melk/avgifter>.
- Statens landbruksforvaltning 2011a. Omverdenen til norsk landbruk og matindustri 2010. Rapport-nr.:11/2011, Statens landbruksforvaltning, Oslo.
- Statens landbruksforvaltning 2011b. Markedsrapport 2010. Pris- og markeds-vurderinger av sentrale norskelandbruksvarer. Rapport-nr.: 6/2011.
- Steine, G., Svennerud, M. og E.H. Aalerud 2011. *Konkurransesituasjonen for RÅK-varer 2011*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo.
- Stortinget 2000. Innst. S. nr. 167 (1999–2000). Innstilling fra næringskomiteen om norsk landbruk og matproduksjon, Næringskomiteen, Oslo.
- Utenriksdepartementet 2011. Status i WTO-forhandlingene.
<http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/tema/handelspolitikk/nyhetsbrev/status-i-wto-forhandlingene.html?id=649877> 24.06.11
- WTO 2005. Doha Work Programme. Ministerial Declaration. Adopted on 18 December 2005.
http://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min05_e/final_text_e.htm#agric.Sett 19.06.08.
- WTO 2010. Notification G/AG/N/NOR/59 01.11.2010
- Aalerud, E.H. 2011. *Nedgang i IMF's matråvareindeks i mai*.
http://www.nilf.no/om_nilf/Nyheter/2011/Nedgang_i_IMFs_matravareindeks_i_mai. Sett 21.06.2011.

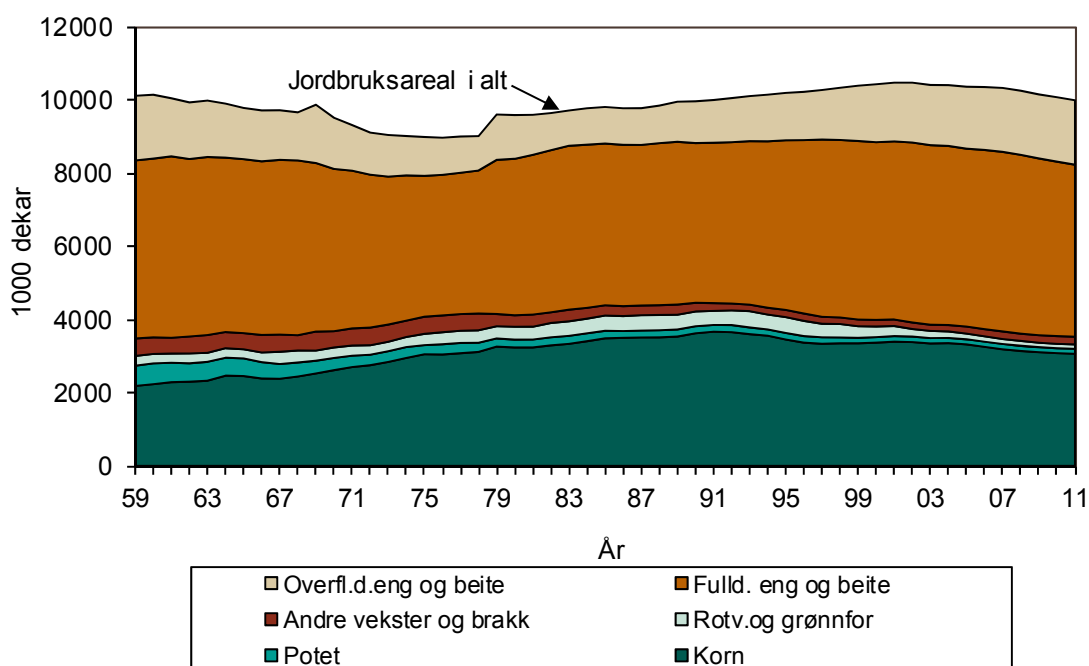
3 Ressurser i norsk jordbruk

Naturressursene danner grunnlaget for jordbruksdrift. Enten det er snakk om plante- eller husdyrproduksjon, er fotosyntesen grunnlaget. Areal og avlinger er stikkord i forbindelse med en presentasjon av naturressursene. Husdyrbestandene og gen-materialet er videre viktige ressurser. Humankapitalen står som en sentral innsats-faktor i landbruket, selv om det i lang tid har vært en nedgang i sysselsettingen. Nedgangen i sysselsettingen har bl.a. med den kontinuerlige bruksnedleggelsen å gjøre. Landbruket er også en svært kapitalintensiv næring, og teknologi, maskiner og bygninger er viktige ressurser.

3.1 Naturressurser

3.1.1 Areal

Ifølge Budsjettnemnda for jordbruket (2011) var 10,07 mill. dekar jordbruksareal i drift i 2010. Av dette var 8,31 mill. dekar fulldyrka. Figur 3.1 viser at det totale jordbruksarealet avtok fra 1960 og fram til midt på 1970-tallet. Imidlertid vokste kornarealet i dette tidsrommet, mens det særlig var arealet med eng- og beitevekster som ble redusert. Vedleggstabell 1 viser utviklingen i jordbruksareal fordelt på hovedvekster.

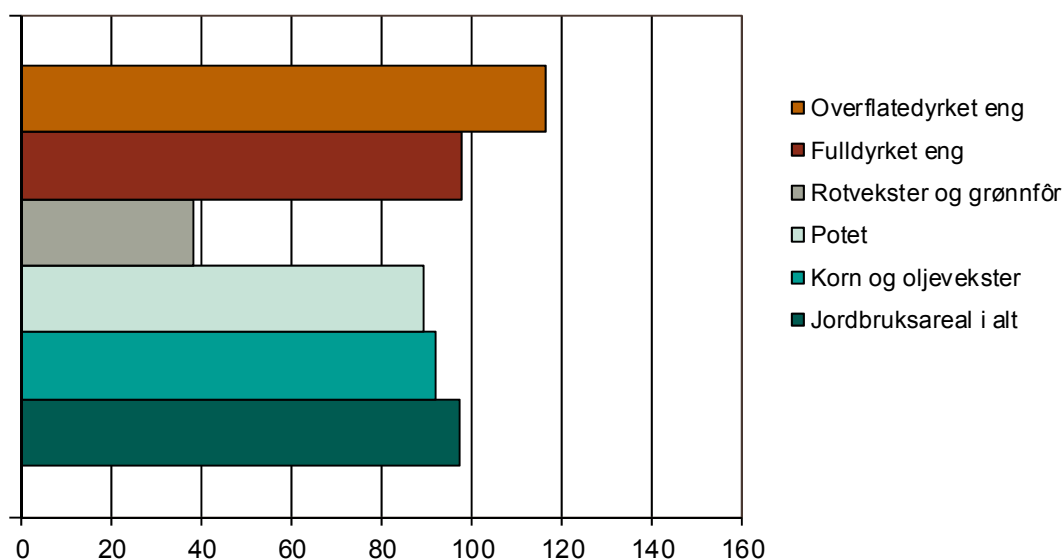

Figur 3.1 Jordbruksarealet fordelt på hovedvekster, 1959–2011 og sum jordbruksareal i alt

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2011)

I perioden fra 1977 og fram til 2001 økte det samlede jordbruksarealet fra år til år. Det er registrert en nedgang på 4 prosent i jordbruksarealet fra 2001 til 2010. Både korn- og engarealet økte fra midten av 1970-årene. Fra tidlig på 1990-tallet gikk kornarealet noe tilbake, mens engarealet fortsatte å øke. De siste årene er det registrert tilbakegang i arealet med åpen åker. Kornarealet er redusert med 9 prosent fra 2001 til 2010.

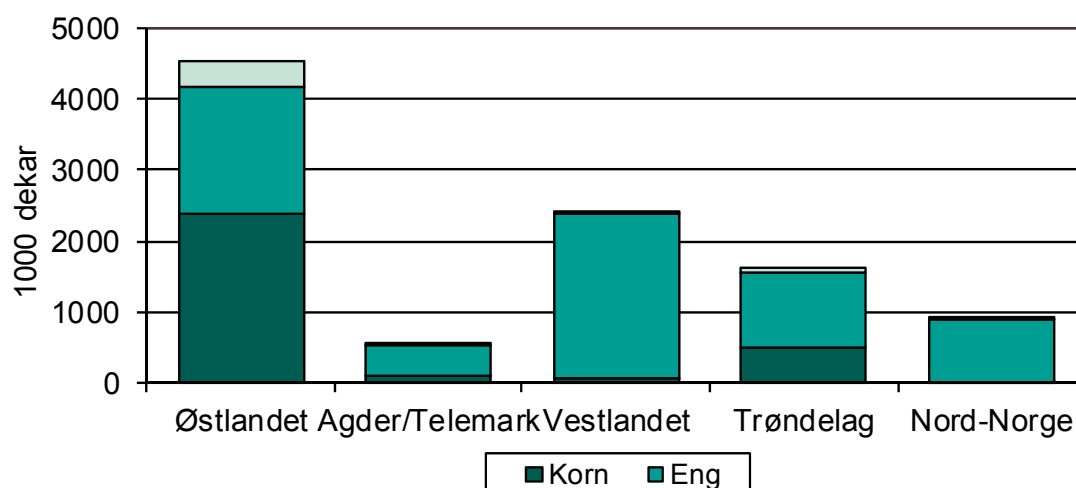
Den viktigste årsaken til økningen i registrert areal for eng og beite, er trolig at det ble innført areal- og kulturlandskapstilskudd for grovfôr i 1989. For det første gjorde tilskuddsordningen det lønnsomt å legge om enkelte arealer til eng og beite. For det andre ble brukerne mer nøye med å oppgi alt areal med eng og beite til myndighetene. Innføring av minstekrav til spredeareal for husdyrgjødsel har sannsynligvis hatt en lignende effekt.

Figur 3.2 Driftingsomfang i 2010 i prosent av 1999. 1999 = 100

Kilde: Budsjettutvalget for jordbruket (2011)

Korndyrking er dominerende i flatbygdene, både på Østlandet og i Trøndelag. Ellers er det gras og annet grovfôr som har størst betydning her i landet. Den geografiske fordelingen av vekstene har ikke bare klimatiske og topografiske årsaker. Landbrukspolitikken som har vært ført fra starten av 1950-tallet, har bidratt til å styre korndyrkingen mot flatbygdene hvor det er egnede dyrkingsforhold samtidig som det er tilgang på arbeidsplasser utenfor jordbruket. De grovfôrbaserte husdyrproduksjonene, som er både mer arbeidskrevende og mer inntektsbringende per arealenhet, er samtidig blitt kanalisert til distrikter hvor dyrkingsforholdene for korn er dårligere og mulighetene er mindre for å finne sysselsetting utenom bruket. Figur 3.3 viser arealfordelingen i ulike deler av landet.

Figur 3.3 Arealfordeling i ulike landsdeler 2010

Statistisk sentralbyrå (2010)

3.1.2 Avlingsnivå

Klimaet i Norge gjør at avlingene per arealenhet er lavere enn i mange andre europeiske land. Innenfor landets grenser er det i tillegg markante klimatiske forskjeller. Det store spennet i breddegradene, de betydelige høydevariasjonene og kontrastene mellom kyst og innland, gir variasjonene i klimaet.

Generelt har avlingsnivået i Norge økt over tid. Planteformidling har frambrakt sorter som er tilpasset norske forhold og gir større avling per arealenhet. Dessuten har dyrkingstekniske framskritt og tilførsel av handelsgjødsel bidratt sterkt til avlingsøkningen.

3.2 Husdyr

De viktigste husdyrproduktene i norsk jordbruk er melk, kjøtt, egg og ull. I tillegg er også pelsdyrskinn og honning viktige produkter.

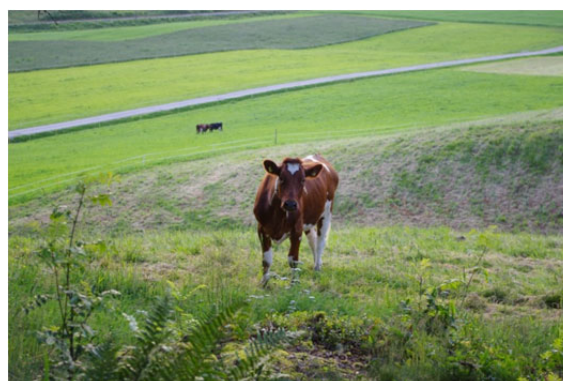
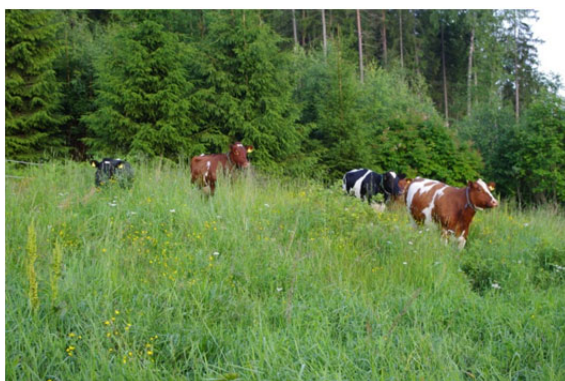
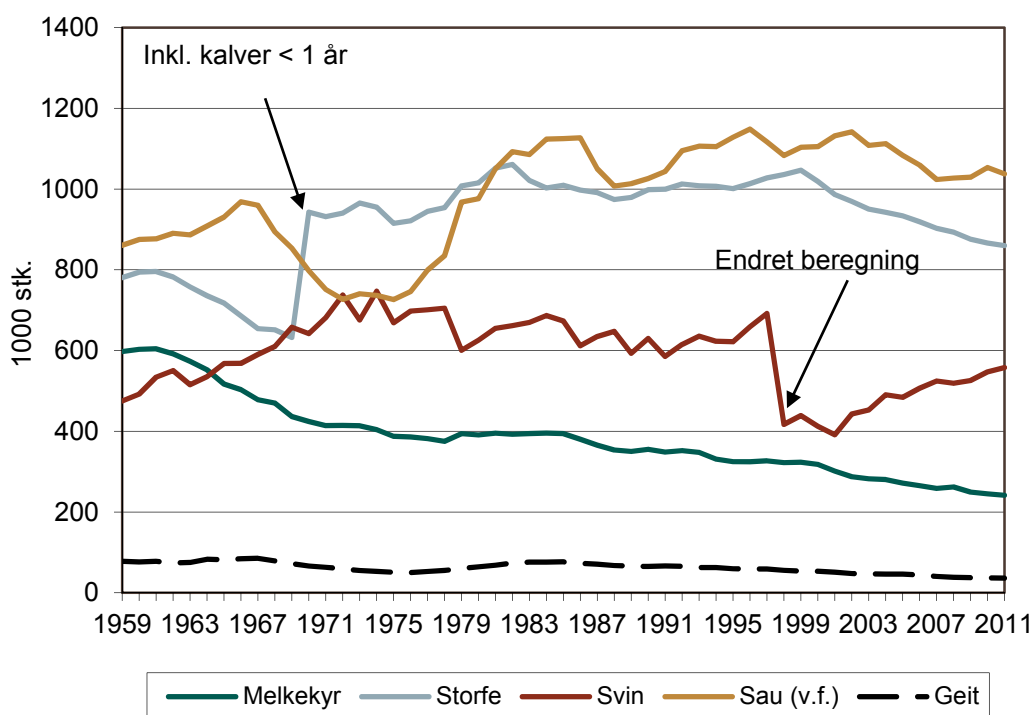

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

3.2.1 Husdyrbestanden

Figur 3.4 gir et inntrykk av hvordan den totale husdyrbestanden har endret seg for noen husdyrslag fra 1959 til 2011.

Figur 3.4 Antall husdyr. Utvalgte dyreslag, 1959–2011

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2011)

Melkekubestanden har gått jevnt nedover. I 1980 var det 391 000 melkekyr. I 2009 var det 245 000 melkekyr (Budsjettnemnda for jordbruket, 2011). Nedgangen har sammenheng med at melkeforbruket og den totale melkeproduksjon er redusert, samtidig som melkeytelsen per ku, med unntak for 1990-tallet, stort sett har økt.

Etterspørselen etter melk og melkeprodukter har vært fallende over mange år. Tendensen nå er et fortsatt fallende forbruk av søt konsummelk, mens etterspørselen etter flere andre melkeprodukter har økt de siste årene. Melkemarkedet har vært regulert ved hjelp av leveransekvoter for produsentene siden 1983. Det har også gjennom WTO blitt restriksjoner på reguleringseksport.

Antall kyr per melkeproduksjonsbruk har økt. Ved jordbrukstelingen i 1989 var det i gjennomsnitt 11,7 kyr per bruk. Antallet hadde økt til 21,4 i 2010 (Budsjettnemnda for jordbruket, 2011). I europeisk sammenheng har Norge små besetninger av melkeku.

Bestanden av storfe i alt holdt seg på om lag 1 mill. dyr de siste to tiårene av forrige århundre, men har gått noe ned det siste tiåret pga. reduksjon i melkeproduksjonen. Det var i 2010 omtrent 866 000 storfe (Budsjettnemnda for jordbruket, 2011). De siste årene er det produsert mindre norsk storfekjøtt enn markedet har etterspurt, og underdekningen er dekket ved import.

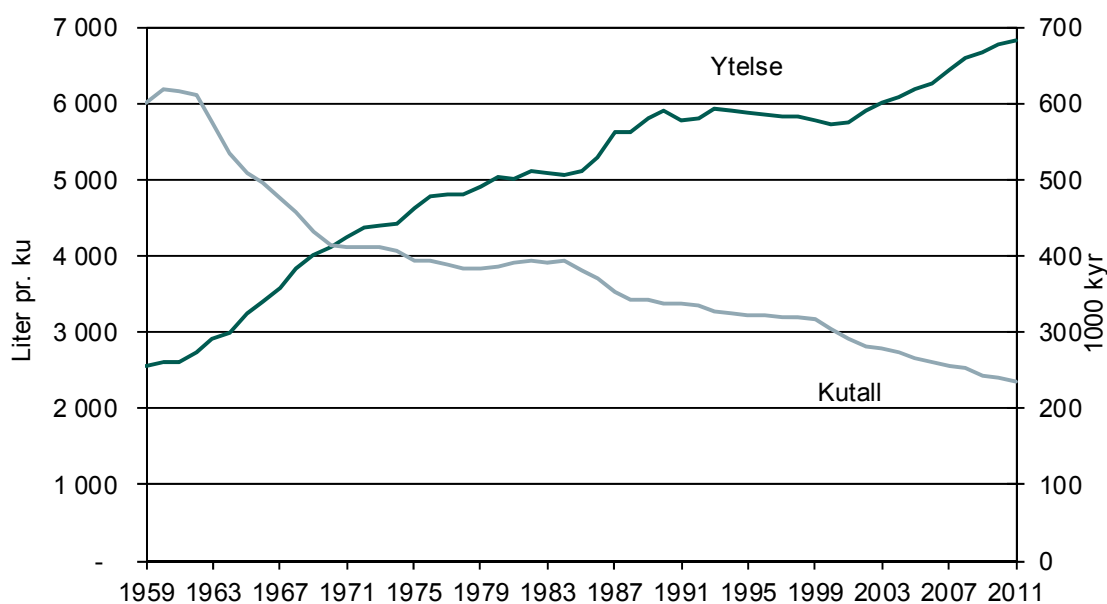
Bestanden av svin varierer en del fra år til år. I perioder med overproduksjon eller underdekning av svinekjøtt har det blitt satt i verk ulike tiltak for å forsøke å bringe markedet i balanse.

Bestanden av sau økte markant fra 1975 på grunn av gunstig lønnsomhetsutvikling etter opptrappingsvedtaket. Sauehold lar seg lettere kombinere med arbeid utenom gården enn de fleste andre husdyrproduksjoner. Bestanden er i dag 10 prosent lavere enn i 2002. Nedgangen kan blant annet forklares med relativt dårlig lønnsomhet og at spesielt mindre enheter har lagt ned saueholdet i forbindelse med generasjonsskifte. Fra 2007 til 2010 har bestandsutviklingen vært svakt positiv.

Bestanden av geit har de siste 25 årene vist en nokså jevn nedadgående trend.

3.2.2 Ytelse

Melkeytelsen har stort sett økt jevnt de siste 50 årene med unntak av 1990-årene. Ytelsen per ku var 6 800 liter i 2010. Landbrukspolitikken og utformingen av tilskuddssystemet er viktige årsaker til at potensialet i dyrematerialet ikke alltid har vært fullt utnyttet. At ytelsen per ku igjen er klart økende, kan skyldes at noen produsenter har økt kvotene gjennom kjøp, samtidig som samdrifter finner det lønnsomt å tilpasse seg med større utnyttelse av kyrnes produksjonskapasitet. Figur 3.5 viser utviklingen i antall mjølkekyr og ytelse per ku. Også i andre husdyrproduksjoner har det vært avdråttøkning, men vi omtaler ikke dette her.

Figur 3.5 Utviklingen i kutallet og ytelsen per ku 1959–2011

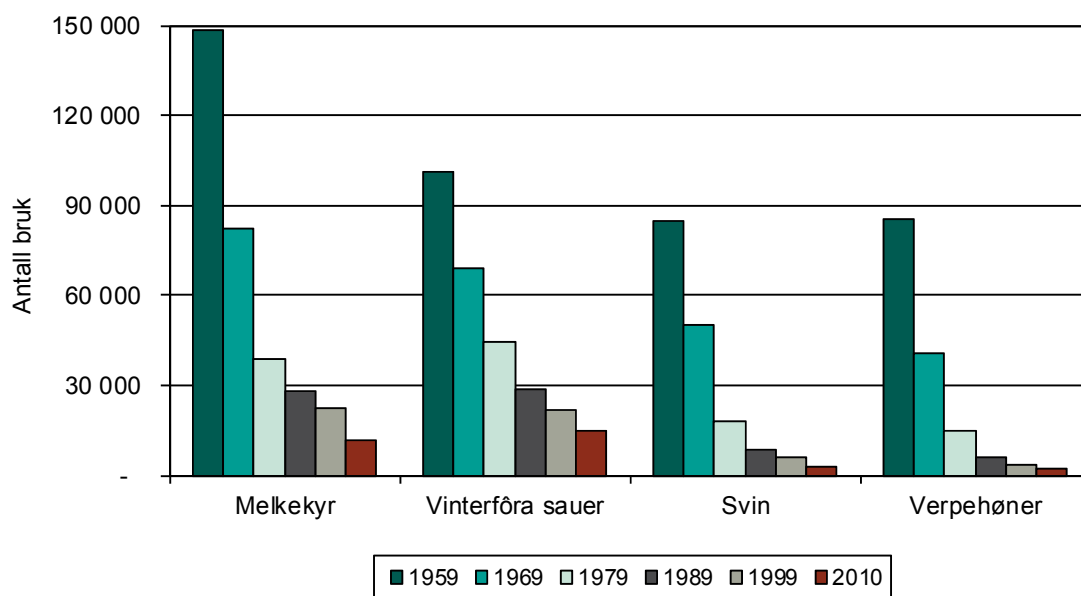
Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2011)

3.3 Bruksstørrelse, strukturutvikling og arbeidsforbruk

Antall jordbruksbedrifter gikk ned fra 99 382 i 1989 til 70 740 i 1999, dvs. en gjennomsnittlig årlig nedgang på 2 864 bruk for perioden eller 3,3 prosent årlig. Det er en sterkere nedgang i antall bruk enn det var mellom de to forrige jordbruks-tellingene. I årene etter 1999 har nedgangen fortsatt og for 2010 var det 46 300 jordbruksbedrifter. Dette gir en gjennomsnittlig årlig avgang i perioden på 3,8 prosent.

Det gjennomsnittlige jordbruksarealet på de brukene som er i drift, blir stadig større. I 1999 var det i gjennomsnitt 147 dekar jordbruksareal per bruk, mens gjennomsnittsarealet i 2010 var 218 dekar. Av dette var vel 40 prosent leiejord. Leiejord som tillegg til eget jordbruksareal, har hatt økende betydning gjennom hele etterkrigstiden.

Strukturutviklingen i jordbruket kjennetegnes også ved at antall jordbruksbedrifter med husdyr har gått kraftig ned, slik som figur 3.6 viser (se også vedleggstabell 3). Trenden er at produksjonen konsentreres om færre jordbruksbedrifter, uten at det samlede produksjonsvolumet går ned.

Figur 3.6 Antall jordbruksbedrifter med utvalgte husdyrslag, 1959–2010

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2011a)

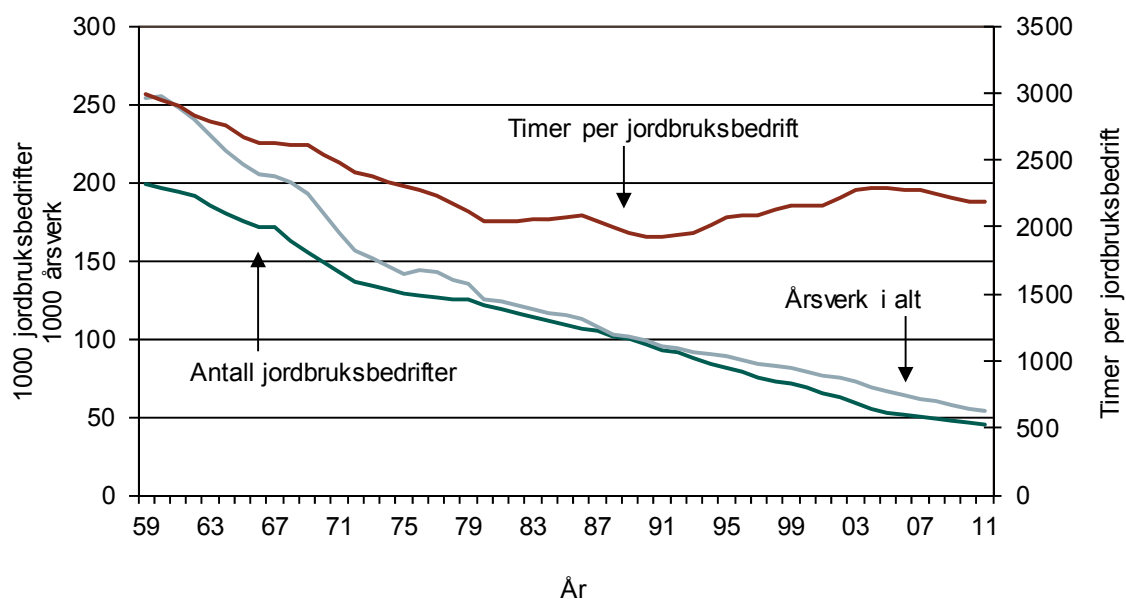
Både teknologisk utvikling og økonomisk tilpasning er årsaker til spesialisering og større enheter innenfor både husdyrhold og planteproduksjon. Siden 1975 har konsesjonsbestemmelser satt en øvre grense for dyretallet ved nyetableringer og utvidelser i fjørfehold og svinhold. Restriksjonene gjør at myndighetene kan holde en viss kontroll med strukturutviklingen i de kraftfôrkrevende produksjonene. Konsesjons-grensene ble oppjustert i 1992, i 1995 og senest i 2003. I melkeproduksjon vil systemet med kvoter være begrensende på størrelsen av besetningene.

Både antall jordbruksbedrifter og arbeidsforbruket i jordbruket har hatt sammenhengende nedgang i hele etterkrigstiden. Figur 3.7 viser utviklingen etter 1959. Vedleggstabell 2 viser utviklingen i arbeidsinnsats og i antall bruk i drift fra 1960 til 2010.

I 2010 ble det utført til sammen 55 000 årsverk i norsk jordbruk. I 1999 var arbeidsinnsatsen 81 600 årsverk (Budsjettnemnda for jordbruket, 2011).

Antall eiere av landbrukseiendommer i Norge er redusert mye mindre enn antall jordbruksbedrifter. I 2010 var det 185 100 landbrukseiendommer i alt, en nedgang på ca. 5 500 siden 2006 (Statistisk sentralbyrå, 2011b). Om lag to tredeler av landbrukseiendommene er bebodd, og andelen har vært svakt fallende etter 2000 (3 prosentpoeng nedgang).

De fleste norske gårdsbruk blir drevet av familien som eier jordbruksbedriften. Det er vanlig å leie noe arbeidshjelp. Jordbruk og annet arbeid i kombinasjon har lange tradisjoner.inntekt fra andre kilder enn gårdsdrifta spiller en stadig større rolle i de norske jordbrukshusholdningene.

Figur 3.7 Antall bruk i drift, årsverk i alt og timer per bruk, 1959–2011

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2011)

3.4 Kapitalressurser

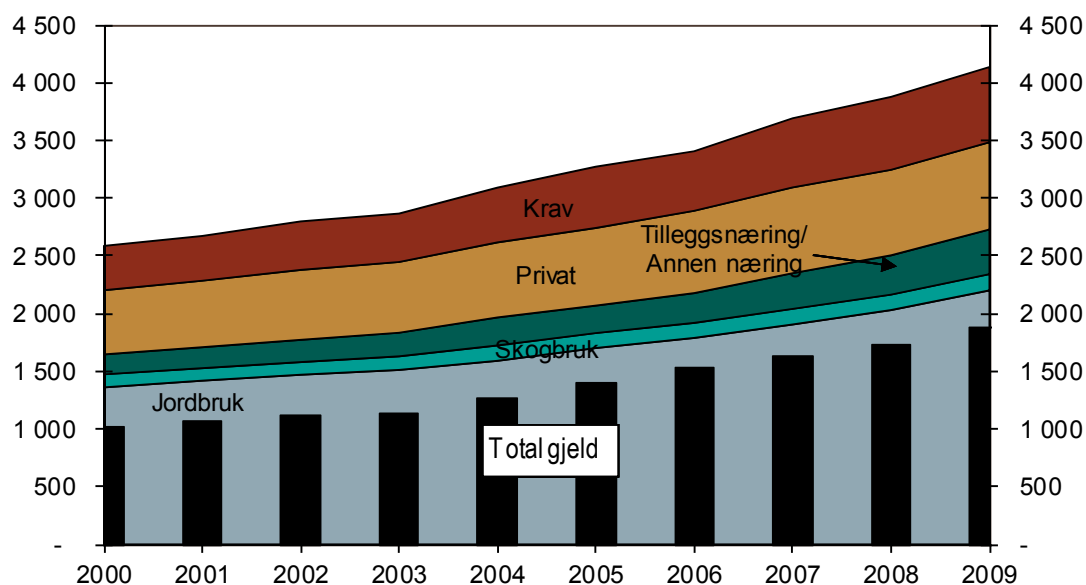
Landbruket er en kapitalintensiv næring. Jordbruket er arealkrevende, og det har kostet å dyrke opp arealene. For å kunne drive jordbruk må en ha driftsbygninger, maskiner og redskaper. Mange maskiner er spesialiserte og har kort sesong hvert år. Dette gjør at kapitalinnsatsen i jordbruket er stor i forhold til den årlige omsetningen. Mange bønder har også skog og skogbruksutstyr. Den stående skogen tilsvaret mange tiårs tilvekst og normal hogst. I tillegg til kapital knyttet til jord- og skogbruk, kommer verdien av eiendeler i andre næringer, private eiendeler (bolighus, privatbil m.m.) og finanskapital. Det er vanskelig å anslå nøyaktig hvor stor bøndernes realkapital er, målt i penger.

I Totalkalkylen for jordbruket beregnes kapital etter to prinsipper: «historisk kost» og «prisjustert saldoverdi». Totalkapitalen i jordbruket for 2009 blir da henholdsvis 87 mrd. og 123 mrd. kroner. Av dette er 43 mrd. kroner lånekapital.

Figur 3.8 viser sammensetning av alle eiendeler og total gjeld for brukene som var med i driftsgranskingene i perioden 2000–2009. Utviklingen er vist i faste 2009-kroner. På disse brukene har kapitalen i jordbruket økt over tid, og var 2,2 mill. kro-

ner per bruk i 2009. I driftsgranskingene er «historisk kost» grunnprinsippet. Det medfører at det er størst usikkerhet knyttet til verdien av eiendeler med lang levetid (bygninger og jord). Etter denne metoden vil disse eiendelene i praksis bli verdsatt for lavt.

Regnskapsundersøkelsen viser at alle driftsformene har hatt en økning i totalkapitalen de siste ti årene, med størst nominell økning for bruk med korn- og svineproduksjon. Innsatt kapital i jordbruket vil variere med omfanget, men også med driftsformen.

Figur 3.8 Sammensetning og utvikling av eiendeler og gjeld per brukerfamilie i 1 000 kroner, 2000–2009-kr

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2010)

Litteratur

Budsjettnemnda for jordbruket 2011. Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2009 og 2010 og budsjett 2011. Registrerte og normaliserte tall. Oslo, juni 2011.

Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning 2010. Driftsgranskingar i jord- og skogbruk 2009.

Statistisk sentralbyrå 2010. Jordbruksareal, etter fylke og bruken av arealet. <http://www.ssb.no/jordbruksareal/tab-2010-11-22-03.html>

Statistisk sentralbyrå 2011a. Jordbruksbedrifter med husdyr og jordbruksbedrifter med ymse husdyrslag per 1. januar. <http://www.ssb.no/jordhus/tab-2011-04-19-04.html>

Statistisk sentralbyrå 2011b. Landbrukseiendommer, 2006 og 2010. <http://www.ssb.no/emner/10/04/laeiby/>

4 Økonomien i jordbruket

4.1 Nasjonalt nivå

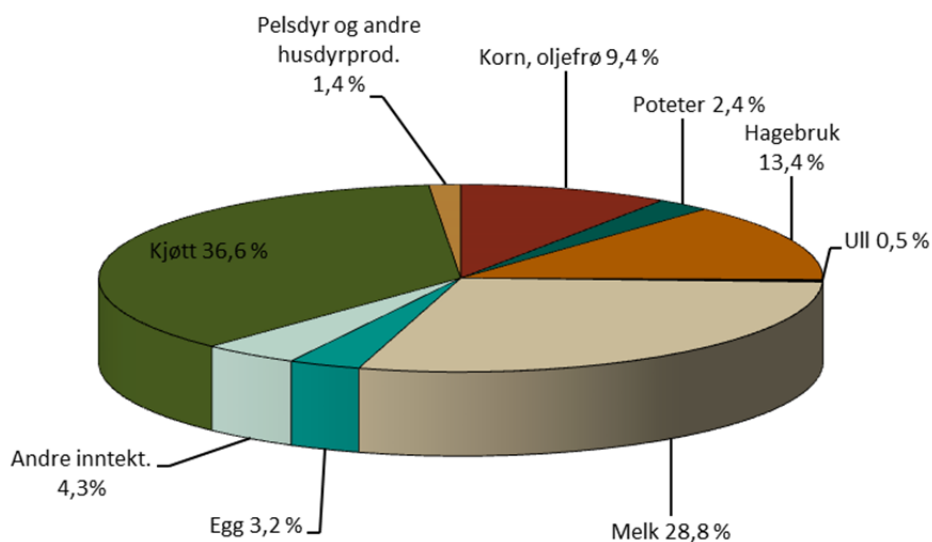
4.1.1 Jordbrukets samlede inntekter

Målt på produsentleddet var verdien av den samlede jordbruksproduksjonen i Norge ifølge totalkalkylen for jordbruket på 35 966 mill. kroner i 2010, inkl. alle tilskudd. Det er en økning på 1 548 mill. kroner fra 2009. Totalinntektene det enkelte år vil være påvirket av værforhold, markedsforhold og endringer i priser og tilskudd. I perioden mellom 1990 og 2007 lå de totale inntektene nominelt relativt stabilt mellom 29 og 31 mrd. kroner. Reduksjon i priser over jordbruksavtalen i flere av avtaleårene i perioden bidro til liten nominell endring før økningen i 2008.

Jordbrukets samlede inntekter er et resultat av salg av produkter i markedet og tilskudd bevilget over statsbudsjettet. Dette kapitlet ser nærmere på inntektene fra salg av produksjonen og på tilskudd som ytes over statsbudsjettet.

Produksjonsinntektene

Figur 4.1 viser hvordan de totale produksjonsinntektene på 26,1 mrd. kroner, dvs. bøndernes totale inntekter fra salg av jordbruksprodukter, eksklusive de direkte tilskuddene, fordelte seg på de ulike produksjonene i 2010. Salg av melk og kjøtt er de dominerende inntektspostene.

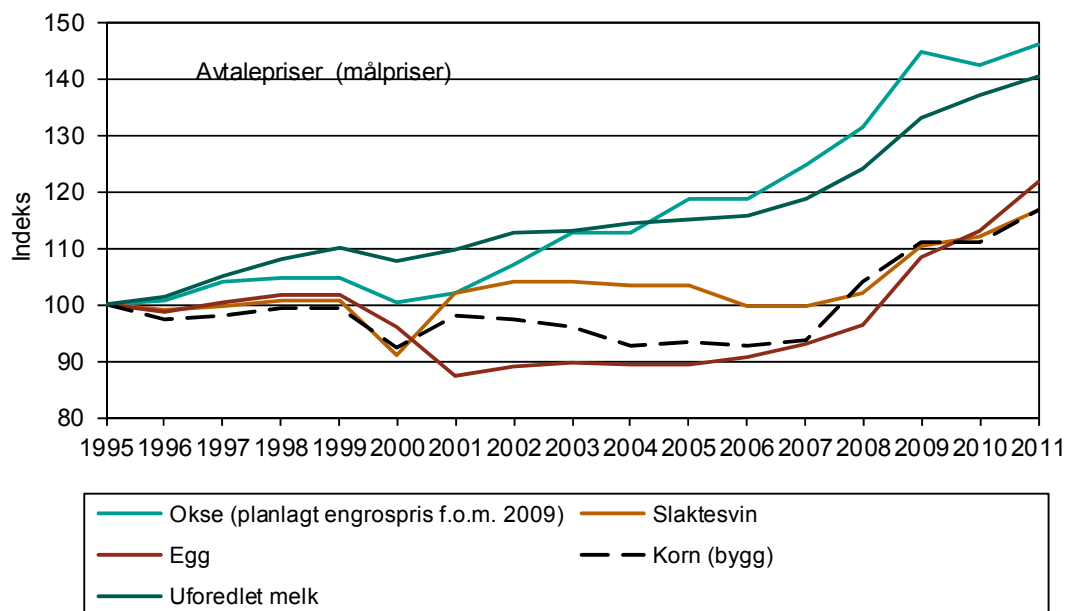

Figur 4.1 Jordbrukets produksjonsinntekter fordelt på produksjoner 2010

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2011)

Inntektene fra de enkelte produksjonene (figur 4.1) vil variere en del fra år til år, avhengig av avsetningsforhold og endringer i priser og produserte mengder. Utslag av værforhold vil vanligvis ha mest å si for planteproduksjonene.

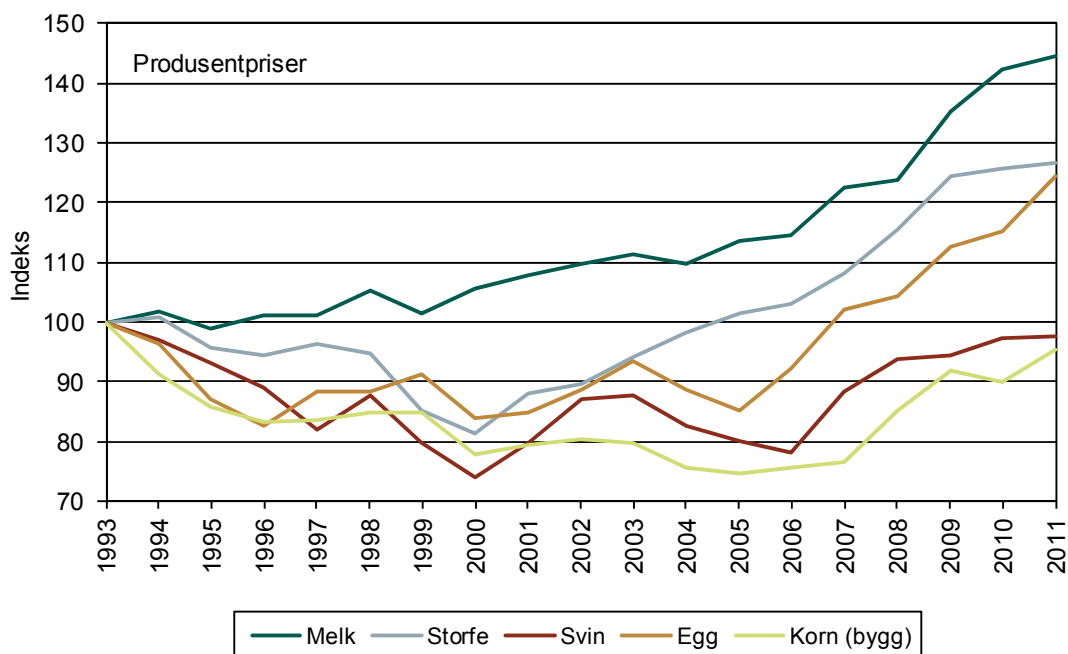
I første halvdel av 1990-tallet ble prisene over jordbruksavtalen redusert for flere produkter, men de flatet ut eller økte noe fra 1995 til 1999 (figur 4.2). Flere målpriser er økt ved jordbruksoppgjørene 2001–2011. Målpris for storfe (okse) ble avviklet 1. juli 2009.

Figur 4.2 Utviklingen i jordbruksavtalens priser for noen jordbruksprodukter 1995–2011. Indeks 1995 = 100

Kilde: Landbruks- og matdepartementet (2011)

Målprisene vil si de prisene som er fastsatt i jordbruksoppgjørene og som det i prinsippet skal være mulig å ta ut i en situasjon med markedsbalanse. Markedssituasjonen vil imidlertid avgjøre hvilke priser som oppnås. Produsentprisene i figur 4.3 gir uttrykk for markedsprisene. Ved overproduksjon, som særlig har vært aktuelt for husdyrprodukter, vil de oppnådde prisene ligge en del lavere enn målprisene.

Figur 4.3 Utviklingen i produsentprisene for noen jordbruksprodukter 1993–2011. Indeks 1993 = 100

Kilde: Budsjettmemnda for jordbruket (2011)

Tilskudd

Forholdene for jordbruksdrift, kostnader i produksjonen og de landbrukspolitiske målsettingene, gjør at en stor del av jordbrukets totale inntekter kommer via ulike tilskudd over statsbudsjettet. Inntekter via tilskudd er ikke noe Norge er alene om, selv om nivå og omfang på støtten er forskjellig fra andre land.

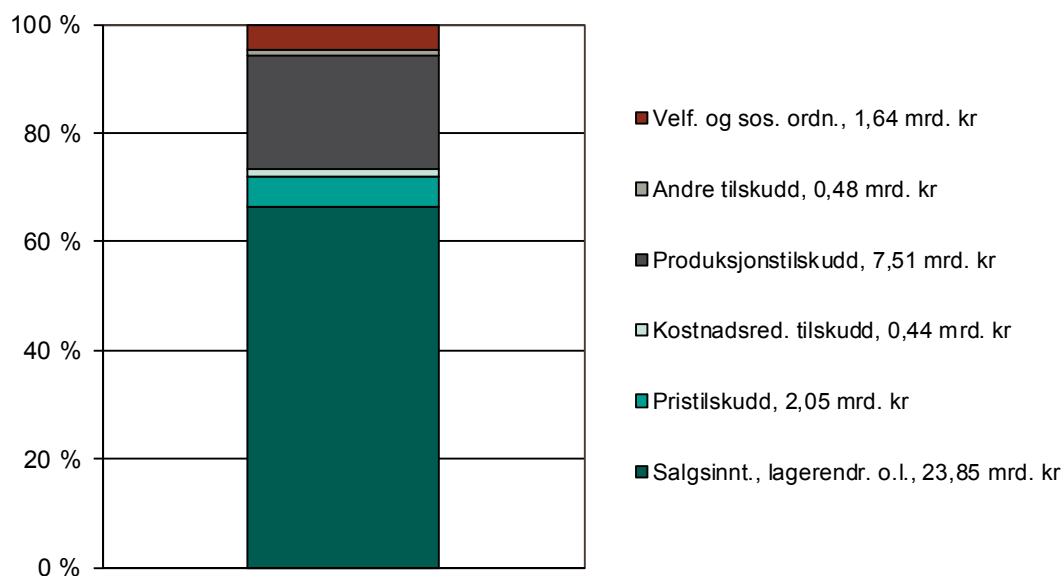
Tilskuddene er av ulik innretning avhengig av hvilke målsettinger de er ment å skulle oppfylle og kan deles inn i noen hovedgrupper: pristilskudd, kostnadsreducerende tilskudd og direkte tilskudd (produksjonstilskudd). Videre har en tilskudd knyttet til velferdsmessige og sosiale ordninger i jordbruket.

Pristilskudd er tilskudd knyttet til produsert mengde via en sats per produsert enhet. Produksjonens størrelse vil altså avgjøre hvor mye produsenten oppnår i pristilskudd. Pristilskuddene kan ha lik sats over hele landet som f.eks. grunntilskudd på melk og kjøtt, eller være geografisk differensiert som distriktstilskuddene. Den geografiske profilen på distriktstilskuddene har til hensikt å utjevne inntektene mellom jordbruksbedrifter som er lokalisert i områder med ulike produksjonsvilkår.

Kostnadsreducerende tilskudd kan være tilskudd som gis for å redusere kostnadene ved investeringer, for eksempel ved bygging av en driftsbygning.

Direkte tilskudd, eller produksjonstilskudd, er knyttet til bruken av produksjonsfaktorene. De viktigste produksjonstilskuddene er areal- og husdyrtilskuddene. Disse tilskuddene gis som en sats per areal- eller husdyrenhet, og kan være differensiert etter både geografisk område og etter jordbruksbedriftens størrelse. Her vil arealstørrelsen eller antall husdyr på hvert bruk avgjøre hvor mye som oppnås av tilskuddene. Den geografiske og strukturelle profilen på tilskuddene vil imidlertid bestemme hva som oppnås av tilskudd og dermed bidra til å utjevne inntektene mellom jordbruksbedrifter av ulik størrelse og i ulike områder av landet.

Den offentlige støtten har blitt dreid fra pristilskudd til produksjonstilskudd. Det er gjort både for å dempe produksjonspresset og for å redusere miljøbelastninger av produksjonen. Dette er også i samsvar med internasjonale krav om reduksjoner i landbruksstøtten. Figur 4.4 viser sammensetningen av jordbrukets totale inntekter fordelt på salgsinntekter og de ulike hovedgruppene av tilskudd. Pristilskuddene er skilt ut som egen gruppe, og salgsinntektene i figuren er derfor mindre enn produksjonsinntektene omtalt under avsnittet «Produksjonsinntektene», der pristilskuddene er innregnet.

Figur 4.4 Jordbrukets totalinntekt på 36,0 mrd. kr i 2010, fordelt på salgsinntekter o. l. og hovedgrupper av tilskudd

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2011)

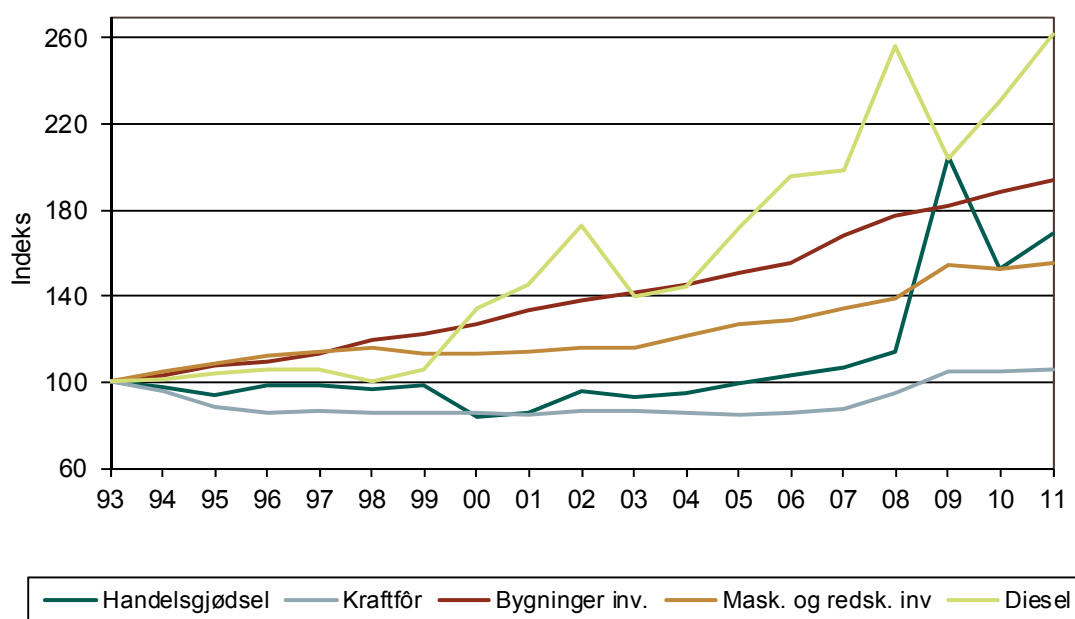
Virkemiddelpolitikken i landbruket fører ikke bare med seg offentlige utgifter, men også inntekter. Importerte førstoffer som nyttes i produksjonen av kraftfôr, ilegges toll for å bringe prisen opp på norsk prisnivå. Denne tollinntekten kan en si «finansierer» deler av pristilskuddet til norsk kornproduksjon. Statens nettoutgifter til offentlig støtte til landbruket, er derfor noe mindre enn det som framgår av figur 4.4.

4.1.2 Jordbrukets samlede kostnader

Jordbrukets totale kostnader påvirkes av det generelle kostnadsnivået i samfunnet, de vilkår samfunnet setter for jordbruket, og de naturgitte forholdene for jordbruksdrift.

Kraftfôrprisen, gjennom kornprisene, er den viktigste kostnaden som kan påvirkes direkte gjennom jordbruksavtalen og som kan gi umiddelbar effekt på kostnadene i husdyrproduksjonene. Andre kostnader, knyttet til f.eks. struktur, kan reguleres via rammebetingelsene for jordbruksdrift. Reduserte priser på jordbruksprodukter er eksempel på endrede rammebetingelser som på sikt kan slå ut i strukturkostnadene i ulike produksjoner. Økte konsesjonsgrenser i kraftfôrbaserte husdyrproduksjoner og omsettbare melkekvoter er andre eksempler på endrede rammebetingelser som over tid kan føre til endringer i strukturkostnader.

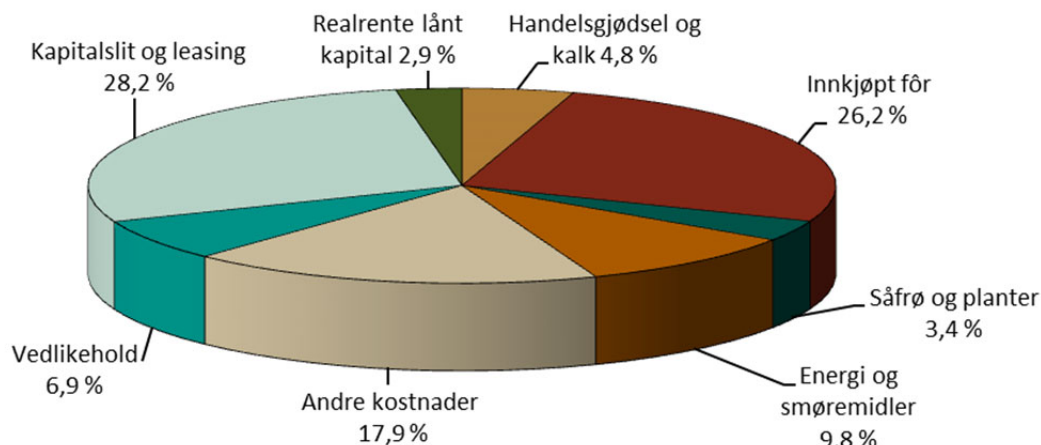
Figur 4.5 viser prisutviklingen for en del viktige kostnadstyper for perioden 1993–2011. Figuren viser at prisen på kraftfôr avtok frem til 1996 og holdt seg stabil fram til 2007, mens det var en markert økning i 2008 og 2009. Prisen på handelsgjødsel og diesel var omtrent uendret fram til 2000. Prisen på handelsgjødsel avtok i 2000 fordi miljøavgiftene på nitrogen og fosfor ble fjernet. Handelsgjødselprisene har økt igjen etter dette. Økningen var spesielt sterk for gjødselåret 2008/2009, men falt igjen i 2010. Dieselpriisen steg markert fra 2004 til 2008. Deretter falt oljeprisen internasjonalt under den globale finanskrisen 2008/2009, men har deretter økt igjen. Prisen på bygninger har økt jevnt i hele perioden. Prisen på maskiner og redskaper økte fram til 1998, holdt seg forholdsvis stabil fram til 2003 og viste økning til og med 2009, men deretter en liten nedgang til 2010.

Figur 4.5 Prisutviklingen på noen driftsmidler i jordbruket 1993–2011, 1993 = 100

Kilde: Budsjettmemnda for jordbruket (2011)

I figur 4.6 er jordbrukets samlede kostnader, slik de er beregnet i totalkalkylen, fordelt på de ulike kostnadspostene. Jordbrukets totale kostnader for 2010 er beregnet til 23,7 mrd. kroner. Det er uendret fra 2009. Kapitalslit (avskrivningene på bygninger, maskiner og redskaper osv.), innkjøpt fôr og «andre kostnader» er de største postene. «Andre kostnader» er en samlepост for mange større og mindre kostnadsposter som f.eks. ensileringsmidler, emballasje, frakt, veterinær og forsikring.

Figur 4.6 Kostnadene i jordbruket fordelt på kostnadsarter 2010

Kilde: Budsjettmemnda for jordbruket (2011)

4.1.3 Økonomisk resultat på totalnivå

For resultatene på totalnivå, dvs. for norsk jordbruk samlet, legger en til grunn beregningene i Totalkalkylen for jordbruket. I Totalkalkylen utarbeides det to regnskapsserier; registrert og normalisert regnskap. Registrert regnskap vil si det faktiske resultatet som er oppnådd i vedkommende år. I den normaliserte serien blir noen av de årlige svingningene som skyldes værforhold og andre variable faktorer, jevnet ut. Normaliseringen har størst betydning for planteproduksjonene ettersom nivåvariasjonene fra år til år er størst i disse produksjonene.

I tabell 4.1 er resultatet etter de to regnskapsseriene i Totalkalkylen gjengitt for årene 2001–2010. Resultatmålet som er brukt, er vederlag til arbeid og egenkapital i millioner kroner og i kroner per årsverk, dvs. godtgjøringen til alt arbeid og egenkapital etter at alle øvrige kostnader inkludert renter på lånt kapital, er dekket.

Utviklingen i vederlaget til arbeid og egenkapital per årsverk fra normalisert regnskap blir lagt til grunn for vurderingen av inntektsutviklingen i jordbruket i jordbruksforhandlingene. Inntektsutviklingen i jordbruket sammenholdes ofte med inntektsutviklingen for noen sammenligningsgrupper, bl.a. industriarbeidere. I perioden 2002–2010 økte årsverksinntekten i jordbruket med 61,9 prosent ifølge tabell 4.1, mens årsverksinntekten for timelønte i industrien økte med 37,1 prosent. Tar en hensyn til virkningen av jordbruksfradraget som ble innført i 2000 og deretter gradvis er trappet opp, har jordbruket hatt en økning på 66,5 prosent i perioden.

Inntektene for jordbrukere og industriarbeidere i tabell 4.1 er ikke uten videre sammenliknbare, men tabellen gir likevel uttrykk for forskjeller både i inntektsnivå og inntektsutvikling per årsverk mellom de to gruppene.

De til dels store sprangene i jordbruksinntekten mellom år også for den normaliserte serien, skyldes særlig variasjoner i markedssituasjonen for husdyrprodukter og i kostnadene fra år til år. Regnskapsseriene viser at resultatet i millioner kroner er redusert en del i perioden 2002–2006. Reduksjonen har delvis sammenheng med at inntektsbortfall fra og med 2000 delvis har blitt kompensert med et skattemessig inntektsfradrag. Virkningen av inntektsfradraget er innarbeidet i én serie i tabell 4.1.

En annen forklaring til nedgangen er prissvikt på grunn av overproduksjon. Vederlaget i jordbruket har økt igjen de siste årene. Dette skyldes bedret markeds-situasjon, økte priser og tilskudd fra jordbruksoppgjørene og lavt rentenivå. Resultatet per årsverk viser en mindre nedgang/sterkere økning enn på totalnivå. Det skyldes at det blir stadig færre årsverk å fordele totalresultatet på. Inntektene per sysselsatt i jordbruket øker i perioden sett under ett på grunn av effektiviseringer i produksjonen. Inntektsutviklingen er vist i figur 4.7 der også budsjettanslaget for 2011 etter årets jordbruksoppgjør er vist.

Tabell 4.1 Vederlag til arbeid og egenkapital ifølge Totalkalkylens registrerte og normaliserte regnskap 2002–2010. Mill kr og kr/årsverk¹. Lønn per årsverk for industriarbeidere

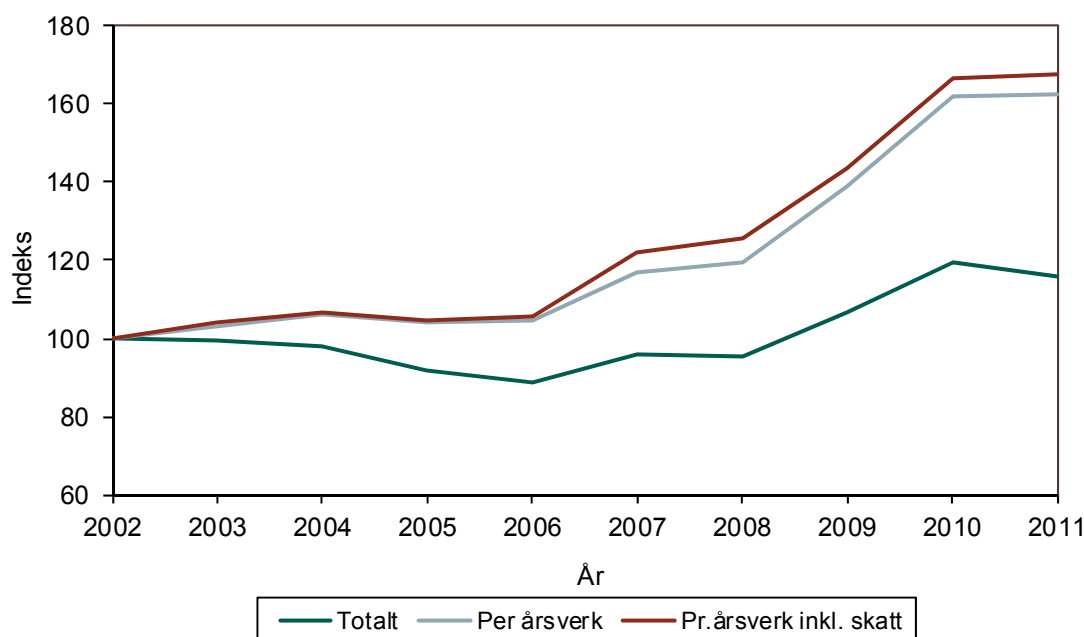
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Registrert regnskap									
– mill. kr	9 757	10 275	10 016	9 609	9 435	9 565	10 808	10 687	12 225
endr. %		5,3	– 2,5	– 4,1	– 1,8	1,4	13,0	– 1,1	14,4
– kr per årsverk	131 000	142 500	145 600	146 300	149 000	155 800	182 000	186 500	222 300
endr. %		8,8	2,2	0,5	1,9	4,5	16,8	2,5	19,2
Normalisert regnskap									
– mill. kr	10 383	10 353	10 181	9 518	9 210	9 984	9 883	11 097	12 407
endr. %		– 0,3	– 1,7	– 6,5	– 3,2	8,4	– 1,0	12,3	11,8
– kr per årsverk	139 400	143 600	148 000	144 900	145 500	162 600	166 400	193 700	225 600
endr. %		4,3	2,5	– 1,9	0,7	15,8	2,7	14,2	16,1
– kr per årsverk inkl. effekt av jordbruksfradrag	149 500	155 900	159 800	156 800	157 900	182 800	187 800	214 400	248 900
endr. %		3,0	3,0	– 2,1	0,4	11,8	2,3	16,4	16,5
Industriarbeidere²									
– årslønn	276 200	285 900	296 200	306 300	317 300	334 800	354 400	367 400	378 600
endr. % ³		3,5	3,6	3,4	3,6	5,5	5,7	3,9	3,6

1) Eksklusive virkning av skattemessig inntektsfradrag fra og med 2000

2) Timelønnte industriarbeidere i NHO-bedrifter

3) Prosentene omfatter bare heltidsarbeidere og samsvarer ikke helt med årslønnsutviklingen som omfatter alle industriarbeidere

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2011) og NOU 2011:5

Figur 4.7 Utviklingen i vederlag til arbeid og egenkapital i mill. kroner og per årsverk ifølge Totalkalkylens normaliserte regnskap 2002–2011, 2002 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket (2011)

4.1.4 Jordbruk og næringsmiddelindustri i regionaløkonomisk sammenheng

I dette avsnittet omtales jordbrukets og næringsmiddelindustriens betydning i de enkelte fylkene for 2007. På grunn av vår pågående revisjon av nasjonalregnskapet, skal ikke SSB produsere fylkesfordelt regnskap for 2008 før mars 2012. I dette avsnittet gjengis derfor fylkesfordelt data for 2007, samt en kort gjennomgang av jordbrukets og næringsmiddelindustriens betydning på nasjonalt plan. Med jordbruk menes også jakt og viltstell, m.m.

Bruttoprodukt og antall sysselsatte, benyttes som indikator på hva jordbruk og næringsmiddelindustri betyr i de enkelte fylkene, tabell 4.2. Direkte støtte er ikke med i bruttoproduktet, og kapitalslit er ikke trukket fra. Sysselsettingen er målt som sysselsatte personer, og disse er fordelt på næring etter hvilken næring de arbeider mest i.

For landet som helhet var bruttoproduktet i jord- og skogbruket på 15,4 mrd. kroner i 2007, hvorav jordbruket stod for 10,7 mrd. (69,6 %).⁷ Til sammenligning var bruttoproduktet i næringsmiddelindustrien på 31. mrd. kroner.⁸ For landet som helhet var sysselsettingen i jord- og skogbruk på 60 100 sysselsatte personer i 2007, hvorav jordbruket stod for 56 100 (93,3 %).⁹ Til sammenligning var sysselsettingen i nærings- og nytelsesmiddelindustrien på 50 700.¹⁰

⁷ Statistisk sentralbyrå (2010a)

⁸ Statistisk sentralbyrå (2010b)

⁹ Statistisk sentralbyrå (2010a)

¹⁰ Statistisk sentralbyrå (2010c)

Det foreløpige kvartalsvise nasjonalregnskapet (ikke fylkesfordelt) viser imidlertid et samlet bruttoprodukt for jord- og skogbruk (sesongjustert, etter basisverdi, faste kroner) på 15,5 mrd. kroner i 2007. I de påfølgende årene har samlet bruttoproduktet i jord- og skogbruket vært 16,3 mrd. kroner (2008), 14,2 mrd. kroner (2009) og 15,7 mrd. kroner (2010). Fordelingen mellom skog- og jordbruk er ikke angitt, og heller ikke inndeling på fylkesnivå. I næringsmiddelindustrien viser revidert kvartalsvis nasjonalregnskapet, at bruttoproduktet var 30,9 mrd. kroner i 2007, 30,3 mrd. kroner i 2008, 30,6 mrd. kroner i 2009 og 30,6 mrd. kroner i 2010.¹¹ Når det gjelder de foreløpige tallene i nasjonalregnskapet over antall sysselsatte i jord- og skogbruk, viser disse at sysselsettingen var på 60 100 personer i 2007, 59 000 sysselsatte i 2008, 57 900 sysselsatte i 2009 og 56 900 sysselsatte i 2010. Til sammenligning viser de foreløpige tallene i nasjonalregnskapet at nærings- og nytelsesmiddelindustrien sysselsatte 50 500 personer i 2007, 51 000 (2008), 49 900 (2009) og 49 200 (2010).¹²

De siste fylkesvise dataene fra 2007 som kun tar for seg bruttoprodukt i jordbruket, viser at Rogaland er det største jordbruksfylket, både målt i bruttoprodukt og i sysselsetting. Målt som andel av totalt bruttoprodukt i fylket, er det i Nord-Trøndelag jordbruket betyr mest (3,5 %). Også i Hedmark, Oppland og Sogn og Fjordane stod jordbruket for mer enn 2 prosent av bruttoproduktet i fylket. Nord-Trøndelag, Oppland og Sogn og Fjordane er de fylkene der jordbruket står for størst andel av sysselsettingen. Oslo er fylket med størst bruttoprodukt i næringsmiddelindustrien, mens Østfold har størst andel av bruttoproduktet fra nærings- og nytelsesmiddelindustri.

Fylker som Oslo, Hordaland, Østfold, og de tre nordnorske fylkene har stort bruttoprodukt og stor sysselsetting i næringsmiddelindustrien i forhold til i jordbruket. For noen fylker skyldes dette i noen grad fiskeindustri. Store jordbruksfylker som Oppland og Nord-Trøndelag har lite næringsmiddelindustri i forhold til jordbruksaktiviteten. Brutttoproduktet i næringsmiddelindustrien i Oslo er stort i forhold til antall sysselsatte i denne industrien. Det er flere mulige årsaker til dette, bl.a. kan næringsmiddelindustrien i Oslo være mest kapitalintensiv, og lønnsomheten kan være bedre der enn i andre fylker.

Jordbruk og nærings- og nytelsesmiddelindustri stod for ca. 6,3 prosent av bruttoproduktet i Nord-Trøndelag. Telemark hadde lavest samlet bruttoprodukt fra disse næringene (ca. 1,0 %). Mer enn 11 prosent av de sysselsatte personene i Sogn og Fjordane og Nord-Trøndelag var tilknyttet en av de to næringene.

I fylkesfordelt Nasjonalregnskap er ikke aktiviteten på Kontinentalsokkelen fordelt på fylker, men er lagt i et «ekstrafylke». Om lag 25 prosent av bruttonasjonalprodukt (BNP) og mindre enn 1 prosent av sysselsettingen var registrert i dette ekstrafylket i 2007.

¹¹ Statistisk sentralbyrå (2011a)

¹² Statistisk sentralbyrå (2011b)

Tabell 4.2 Bruttoprodukt (BP) og sysselsatte personer i jordbruk og næringsmiddelindustri. Fylker, 2007

	Jordbruk				Nærings- og nyttelsesmiddelindustri			
	BP		Sysselsetting		BP		Sysselsetting	
	Mill. kr	% ¹⁾	Per- soner	% ¹⁾	Mill. kr	% ¹⁾	Per- soner	% ¹⁾
Østfold	545	0,85	2 200	1,86	2 921	4,58	4 000	3,38
Akershus	508	0,34	1 900	0,79	1 931	1,31	3 100	1,29
Oslo	30	0,01	100	0,02	5 160	1,51	5 500	1,16
Hedmark	981	2,23	4 300	5,11	1 160	2,63	2 700	3,21
Oppland	911	2,09	6 200	7,31	758	1,74	1 400	1,65
Buskerud	788	1,16	2 300	1,93	728	1,07	1 200	1,01
Vestfold	542	0,97	1 800	1,74	1 372	2,46	2 800	2,71
Telemark	238	0,52	1 300	1,68	237	0,52	600	0,78
Aust-Agder	140	0,55	700	1,40	240	0,95	600	1,20
Vest-Agder	186	0,37	1 100	1,33	621	1,24	1 300	1,57
Rogaland	1 679	1,15	7 000	3,04	2 528	1,73	5 200	2,26
Hordaland	561	0,36	3 600	1,46	3 087	2,00	4 500	1,82
Sogn og Fjordane	581	2,01	4 200	7,71	813	2,82	2 000	3,67
Møre og Romsdal	637	0,85	4 100	3,32	2 526	3,37	3 800	3,08
Sør-Trøndelag	664	0,79	3 900	2,65	2 919	3,46	4 200	2,86
Nord-Trøndelag	963	3,46	4 900	8,40	782	2,81	1 500	2,57
Nordland	458	0,77	3 700	3,36	1 894	3,18	3 200	2,91
Troms	176	0,47	1 700	2,22	938	2,49	2 000	2,61
Finnmark	129	0,74	1 100	3,07	333	1,91	1 100	3,07
Landet	10 718	0,53	56 100	2,21	30 949	1,54	50 700	2,00

1) I prosent av totalt for fylket

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2010a, 2010b og 2010c).

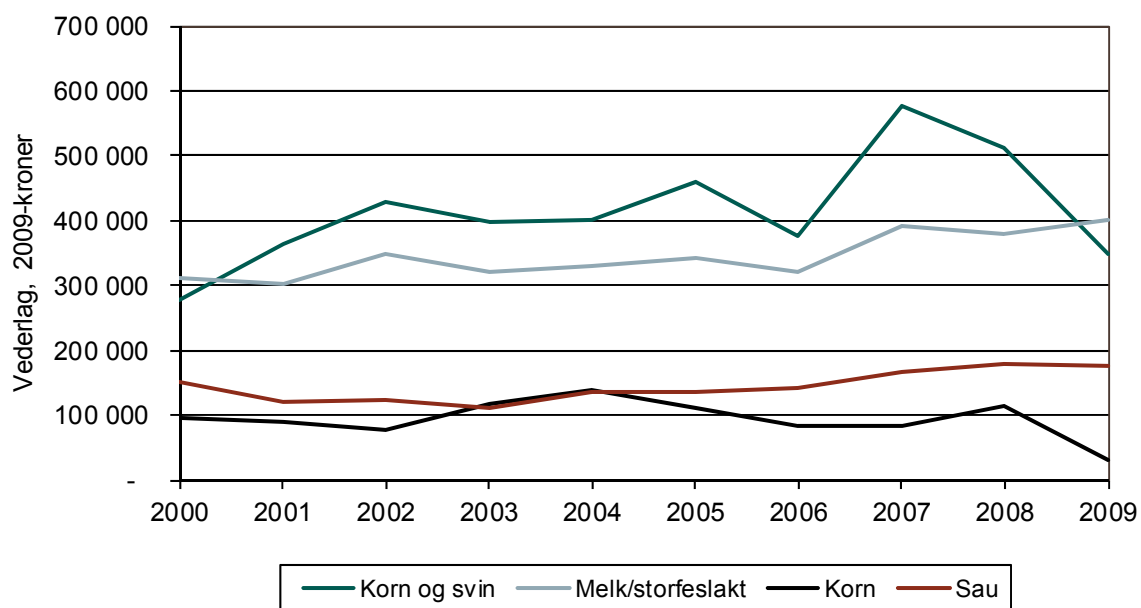
Betydningen av en næring for aktivitet i andre næringer, omtales ofte som ringvirkninger og måles gjerne ved såkalte multiplikatorer. Eldre analyser indikerer at inntekts- og sysselsettingsmultiplikatorene er i størrelsesorden 1,5 for jordbruk og skogbruk (se for eksempel Fagerås, 1984). Det vil grovt sagt si at en arbeidsplass i jordbruket genererer 0,5 arbeidsplasser i andre næringer, og en krone i økt bruttoprodukt i en næring øker bruttoproduktet i andre næringer med 0,5 kroner. Størrelsen på multiplikatorene vil være avhengig av hvor store områder en ser på. En har i dag relativt usikre tall for ringvirkninger, og selve ringvirkningsbegrepet er noe tvilsomt, bl.a. når det er relativt full sysselsetting.

4.2 Økonomisk resultat på ulike typer av bruk

Jordbruket består av mange enkeltbruk spredt over hele landet med ulik størrelse og produksjonsform. Totalkalkylen for jordbruket viser samlet økonomiske resultatet for jordbruket i Norge, mens Driftsgranskingene som NILF utfører, viser hvordan økonomien er for ulike typer av bruk. Driftsgranskingen omfatter regnskap fra i underkant av 900 bruk fra hele landet der en vesentlig del av familiens totalinntekt kommer fra bruket. Materialet grupperes etter landsdel, bruksstørrelse og driftsform.

Vederlag til arbeid og egenkapital framkommer når en tar inntektene i jordbruket og trekker fra alle kostnadene med unntak av lønn til leid hjelp. I kostnadene her ligger også jordbrukets andel av familiens gjeldsrenter. Vederlaget til arbeid og egenkapital er godtgjøring for alt arbeid og brukerfamiliens egenkapital innsatt i produksjonen.

Figur 4.8 viser vederlag til arbeid og egenkapital per bruk for utvalgte driftsformer siste tiårsperiode. De fleste årene er vederlaget høyest for bruk med kombinasjon av korn- og svinproduksjon. Store utslag skyldes både avlingsmessige og markedsmessige forhold. Melk- og storfekjøttproduksjon er mindre påvirket av avlingsvariasjoner, og prisvariasjonen er relativt liten.

Figur 4.8 Vederlag til arbeid og egenkapital per jordbruksbedrift for noen typer av bruk 2000–2009. Faste 2009-kroner

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2010)

FOTO: © IVAR PETTERSEN

Resultatet i ensidig kornproduksjon er svært påvirket av avlingene det enkelte året, men prisene spiller også en rolle. Produksjon av sauekjøtt påvirkes bl.a. av beiteforholdene og av kjøttprisene. De forskjellige produksjonene har svært ulik gjennomsnittlig arbeidsinnsats. Av de fire viste produksjonene, er det melk og storfeslakt som har størst arbeidsforbruk med ca. 1,9 årsverk á 1 845 timer. Kombinasjonen korn og svin har 1,7 årsverk, sauehold ca. 1,2 årsverk og ensidig kornproduksjon knapt 0,5 årsverk. Produksjonsomfanget per bruk i disse driftsformene har økt i perioden.

For alle bruk sett under ett økte de samlede kostnadene med 10 prosent målt i nominelle kroner. Produksjonsinntektene økte med 6 prosent. Sammenlikner en prisene eksklusiv tilskudd i 2009 med prisene i 2008, ser en at prisene på havre økte mest med 11 prosent, mens smågrisprisen falt med 10 prosent. De fleste andre produkter hadde prisøkning.

Avlingene for bygg, havre og hvete var henholdsvis 393, 379 og 348 kg per dekar i 2009. Dette er stor nedgang i avling for alle kornslag fra året før. Hvete hadde størst nedgang, men alle kornslagene hadde avlinger under gjennomsnittet for perioden 2006–2008.

Tabell 4.3 viser noen tall for gjennomsnittlig bruksstørrelse og oppnådd resultat for de fire brukstypene i 2009. Av tabellen går det fram at kombinasjonen melk og storfeslakt er den driftsformen som ga best avkastning dette året. Vanligvis har korn og svin vært den kombinasjonen som har hatt best lønnsomhet. Sauehold har i mange år hatt dårligst lønnsomhet av driftsformene, men i 2009 hadde kornproduksjon et lavere overskudd.

Driftsoverskuddet skal gi betaling for brukerfamiliens arbeidsinnsats og avkastning på all kapital som er satt inn i produksjonen. Det går fram av tabell 4.3 at det er forskjeller både i arbeids- og kapitalinnsatsen mellom de fire driftsformene. Familiens arbeidsfortjeneste viser hva som er igjen til arbeidsbetaling når kapitalen har fått en rimelig forrentning (3,0 % i 2009).

Tabell 4.3 Noen gjennomsnittstall for driftsgranskingsbruk med forskjellige driftsformer. 2009

	Melk og storfe- slakt	Sau	Korn	Korn og svin
Areal, dekar	319	214	357	381
Eiendeler i jordbruk, 1 000 kr	2 443	928	1 511	3 619
Produksjonsinntekter, 1 000 kr	1 290	524	445	2 389
Variable kostnader, 1 000 kr	425	121	136	1 296
Faste kostnader, 1 000 kr	513	257	262	750
Driftsoverskudd, 1 000 kr	352	146	47	343
Rentekrav, 3,0 %, 1 000 kr	70	28	45	109
Fam. arbeidsinnsats, årsverk á 1 845 t.	1,45	0,97	0,42	1,35
Fam. arbeidsfortj. per årsverk, 1 000 kr	182	113	5	168
Vederlag til arb. og EK, 1 000 kr per årsverk	215	146	65	205

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2010)

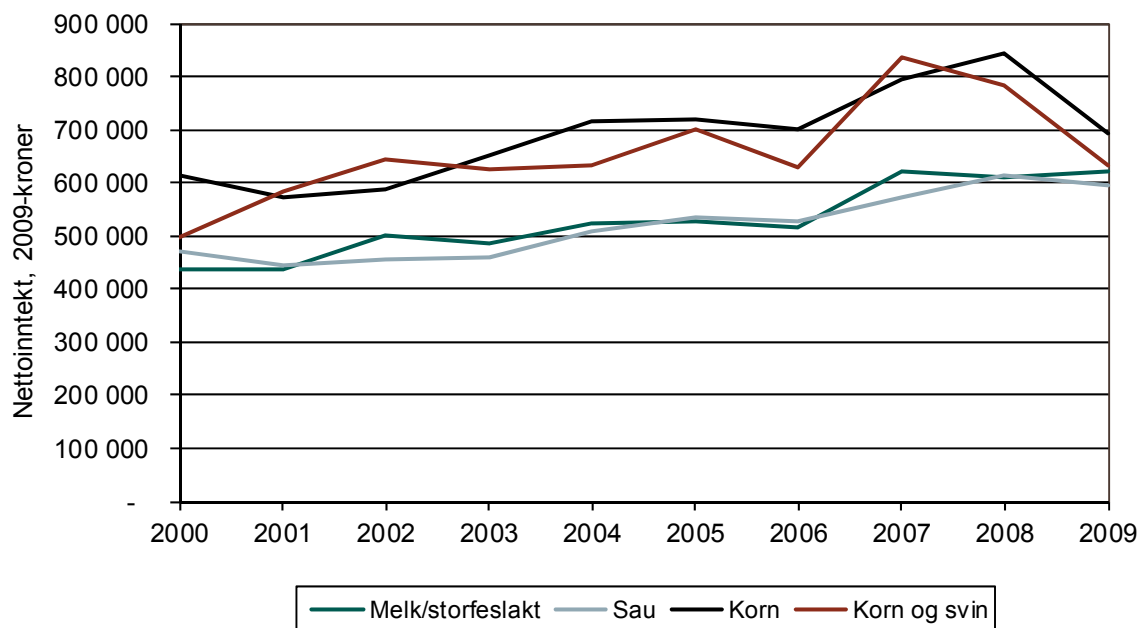
Undersøkelsen gir også informasjon om brukerfamilienes samlede inntekt, ikke bare fra jordbruket. Nettoinntekt omfatter driftsoverskudd fra jordbruk, skogbruk, andre næringer, samt lønns- og renteinntekter. Renteutgifter og kår er trukket fra.

Betydelige inntekter fra annet enn jordbruk er mer vanlig på bruk med saue- eller kornproduksjon enn på bruk med melkeproduksjon og på bruk med kornproduksjon i kombinasjon med svinehold. Det har sammenheng med at arbeidsomfanget i jordbruket er mindre på bruk med sauehold og i kornproduksjon. Nettoinntektene for brukerfamiliene på bruk med ulik driftsform viser derfor et annet bilde enn hva driftsoverskuddet fra jordbruket alene skulle tilsi, se figur 4.9.

For 2009 var nettoinntekten på bruk med melkeproduksjon og sauekjøttproduksjon henholdsvis kr 623 100 og kr 596 700. På bruk med kornproduksjon var nettoinntekten høyere, kr 694 600, mens bruk med kornproduksjon i kombinasjon med svinehold hadde nettoinntekt på kr 634 500. Nettoinntekten varierer noe fra år til år, men varierer mindre enn jordbruksinntektene. Det var en noe høyere andel av nettoinntekten som kom fra jordbruket i først halvdel av tiårsperioden. Denne tilpasningen skjer relativt langsomt, og årlig variasjon i driftsoverskuddet vil derfor også gi utslag i nettoinntekten. På samme måte som for driftsoverskuddet, vil den årlige variasjon i nettoinntekten være størst på bruk med planteproduksjon for salg.

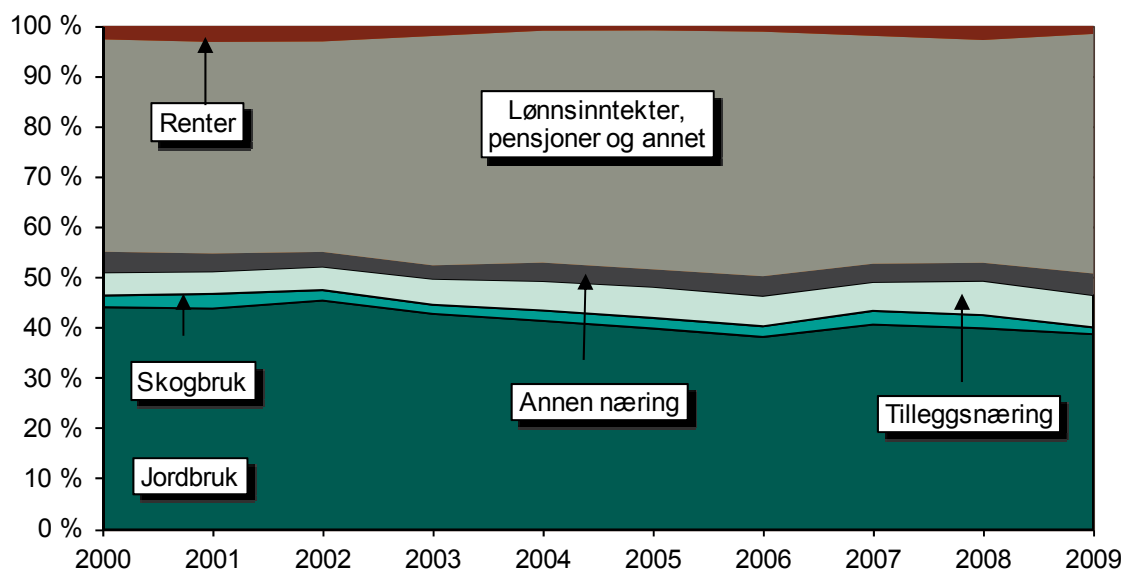

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

Figur 4.9 Nettoinntekt per bruk for ulike driftsformer, 1999–2008, faste 2008-kr
Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2010)

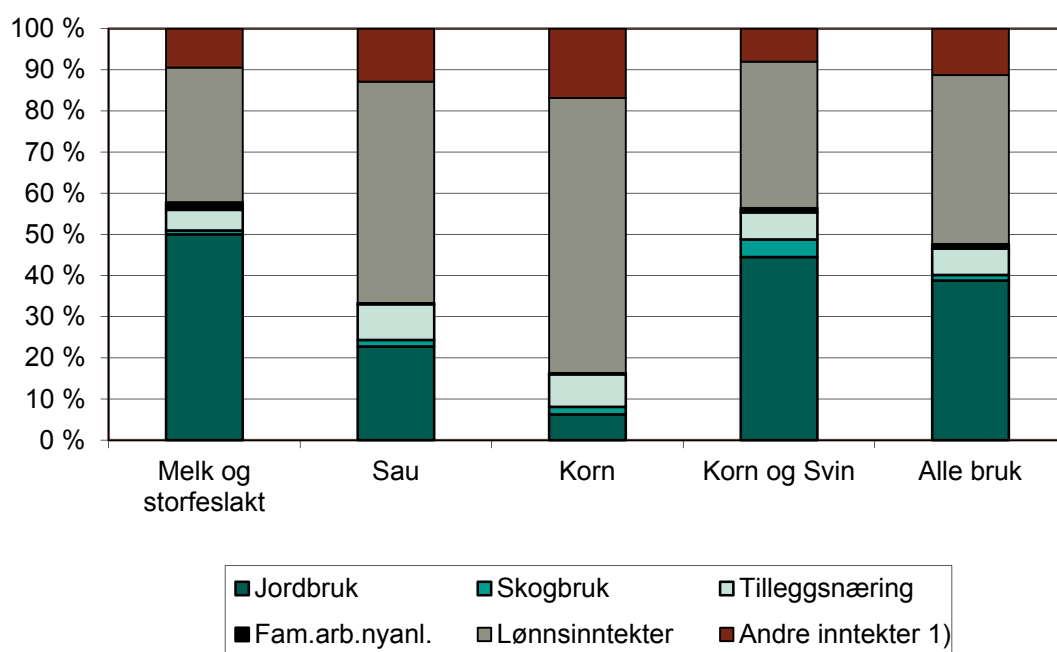
Figur 4.10 viser sammensetningen av brukerfamiliens samlede inntekter i perioden 2000–2009. Jordbrukets andel av brukerfamiliens samlede inntekter utgjorde i 2009 39 prosent. 48 prosent av brukerfamiliens samlede inntekter hadde tilknytning til totalressursene på bruket. Det betyr at 9 prosent av alle inntektene kom fra skogbruk, tilleggsnæring og fra verdien av familiens arbeid på nyanlegg tilknyttet bruket.

Figur 4.10 Prosentvis sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter 2000–2009

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2010)

Figur 4.11 viser det samme for 2009, fordelt på ulike produksjoner. Sammen-setningen av brukerfamiliens samlede inntekter er vist for de fire driftsformene og som gjennomsnitt for alle bruk. Figuren viser tydelig forskjell mellom driftsformene. Driftsformene korn og sau henter henholdsvis 6 og 23 prosent av de samlede inntektene fra jordbruket. Andelen av inntekter tilknyttet brukets totalressurser er 34 prosent for sau og 16 prosent for korn. I saueholdet og kornproduksjonen er lønnsinntekter brukerfamiliens viktigste inntektskilde. For melkeproduksjon og kombinert kornproduksjon og svinehold er jordbruksandelen av de samlede inn- tektene henholdsvis 50 og 44 prosent. Disse driftsformene henter henholdsvis 58 og 56 prosent av inntektene fra brukets totalressurser.

Figur 4.11 Sammensetning av brukerfamiliens samlede inntekter. 2009

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2010)

Regional inntektsutjevning mellom bønder har lenge vært et mål i landbruks- politikken. I tabell 4.4 er resultater fra melkeproduksjonsbruk med mellom 12 og 18 årskyr i 6 områder sammenlignet. Gjennomsnittlig antall årskyr for disse gruppene ligger i intervallet 14,5 til 16,6. Agder og Rogaland andre bygder var i 2009 den landsdelen som hadde dårligst lønnsomhet målt i lønnsevne per time, mens Trøndelags flatbygder lå høyest. Både disse og andre beregninger tyder likevel på at de landbrukspolitiske virkemidlene bidrar til å jevne ut de regionale forskjellene i lønnsomheten i melkeproduksjon.

Tabell 4.4 Nøkkeltall for melkeproduksjonsbruk med 12–18 årskyr i ulike områder. 2009

Område	Antall bruk	Antall årskyr	Areal dekar	Driftsover-skudd per bruk, 1000 kr	Lønns-evne kr/time
Østlandets flatbygder	9	16,6	261	252	85,39
" andre bygder	25	15,2	237	267	89,05
Agder og Rogaland, andre bygder	9	14,5	204	147	37,18
Vestlandet	21	15,4	217	259	79,73
Trøndelags flatbygder	9	15,9	278	375	107,96
" andre bygder	15	16,1	243	317	85,03
Nord-Norge	29	15,5	289	310	102,34

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2010)

Litteratur

- Budsjettnemnda for jordbruket. 2011. *Totalkalkylen for jordbruket. Jordbrukets totalregnskap 2009 og 2010 og budsjett 2011. Registrerte og normaliserte tall.* Oslo, juni 2011.
- Fagerås, E. 1984. Ringvirkninger. I: NOU 1984:21B *Vedlegg til utredning om statlig næringsstøtte i distriktene (bygdeutvalget)*. Universitetsforlaget. Oslo, Bergen, Trondheim.
- Landbruks- og matdepartementet. 2011. *Prop. 126 S Jordbruksoppgjøret 2011 – endringer i statsbudsjettet for 2011 m.m.*
- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. 2010. *Driftsgranskingar i jord- og skogbruk 2009.*
- NOU. 2011:5. *Grunnlaget for inntektsoppgjørene 2011.*
- Statistisk sentralbyrå. 2010a. *Bruttoprodukt og sysselsetting i jord- og skogbruk (f).* Spesialbestilling fra Xiaoming Chen i SSB, mail mottatt 8.6.2010.
- Statistisk sentralbyrå 2010b. *Bruttoprodukt etter næring (F).* Tabell 05559. URL: www.ssb.no. 1.6.2010.
- Statistisk sentralbyrå. 2010c. *Sysselsatte personer etter næring (F).* Tabell 06820. URL: www.ssb.no. 1.6.2010.
- Statistisk sentralbyrå. 2011a. *Bruttoprodukt etter næring i basisverdi, sesongjustert.* Tabell 06130. URL: www.ssb.no. 31.5.2011.
- Statistisk sentralbyrå. 2011b. *Lønn, sysselsetting og produktivitet.* Tabell 05217. URL: www.ssb.no. 31.5.2011.

5 Produksjon, bearbeiding og forbruk av jordbruksvarer

Produksjonen av jordbruksvarer har vært rettet mot å dekke det innenlandske forbruket av de varer det er naturlig å produsere i Norge. Av klimatiske årsaker, men også arealmessige, er det imidlertid begrenset hvor stor del av forbruket som kan produseres i Norge.

De klimatiske forholdene gjør at en del produkter som etterspørres, for eksempel mye frukt og en del andre grøntprodukter, ikke er mulig å produsere i Norge. Vekster til f.eks. sukkerproduksjon, som veier tungt i selvforsyningssammenheng, produseres heller ikke i Norge, samtidig som en god del av matkornet importeres. Kostnadmessige forhold har gjort at det med unntak for visse meieriprodukter og som markedsregulering, ikke har vært aktuelt med noen eksportproduksjon. Ost er et meieriprodukt med ikke ubetydelig eksport, noe det også tidligere var for smør. Muligheten til å drive eksport er imidlertid redusert fra og med 2000, gjennom forpliktelser i WTO-avtalen knyttet til reduksjon i bruk av eksportstøtte. Ikke minst gjelder dette eksport av storfekjøtt. Internasjonale rammebetingelser er tidligere beskrevet i kapittel 2.2.

Omsetningen beskrevet i dette kapitlet er for det meste avgrenset til førstehåndsomsetningen, hvor landbrukssamvirket står for hovedtyngden, men det er også sett noe på omfanget av næringsmiddelindustrien, strukturen i dagligvarehandelen og prisutviklingen på matvarer. Vi har også med en kort beskrivelse av andre markedskanaler og en oversikt over produksjon av økologiske varer.

5.1 Verdikjeden for matvarer i Norge

Både omsetningsformene og omfanget av bearbeiding av jordbruksvarer, kan variere mye. Den enkleste omsetningsformen er direkte salg fra produsent til forbruker av et ubearbeidet produkt for umiddelbart konsum, f.eks. jordbær solgt fra veikanten. De aller fleste jordbruksprodukter går likevel gjennom ett eller flere ledd før de selges i butikk, enten ved at produktet pasteuriseres, parteres, fryses, bearbeides videre etc., eller ved at det inngår som ett av flere råstoffer i framstilling av et produkt. I takt med den økonomiske og samfunnsmessige utviklingen har matindustrien overtatt stadig mer av den bearbeidingen av matvarer som tidligere foregikk i husholdningene. Samtidig har omsetningen gjennom varehandelen fått økt betydning. I dette kapitlet er det sett på deler av denne virksomheten, avgrenset til salget fra bonden (førstehåndsomsetningen), bearbeidingen av matvarer, dvs. matindustrien, og varehandelen. Alternative markedskanaler er også kort omtalt.

5.1.1 Førstehåndsomsetningen

Salg fra bonde til neste ledd i verdikjeden (førstehåndsomsetning) har i prinsippet tre kanaler:

1. Salg gjennom samvirkeselskapene
2. Salg til andre frittstående bedrifter som detaljister, grossister, slakterier og videreforedlingsbedrifter
3. Direkte salg til forbruker, ved selvplukk, gårdssalg, dørsalg osv.

Betydningen av de ulike omsetningssystemene er avhengig av type produkt. For husdyrprodukter betyr omsetning gjennom samvirket (1) mest, med frittstående bedrifter (2) som nest viktigste omsetningsvei. For hagebruksprodukter og poteter er det frittstående bedrifter (2) som er viktigst. Mesteparten av kornet selges via samvirket (1). Salg direkte til forbruker (3) betyr totalt sett lite, men er likevel av betydning for visse frukt, bær og grønnsaksslag, samt for poteter og egg. Totalt sett er det samvirket som har størst andel av førstehåndsomsetningen av landbruksvarer i Norge.

Tabell 5.1 Markedsandeler for landbrukssamvirket. Råvarer. Prosent, 1989 og 2010

Samvirke	1989	2010
Melk	100	95
Kjøtt	80	68
Egg	69	71
Fjorfekjøtt	85	75 ³⁾ / 71 ⁴⁾
Honning	57	62
Korn ¹		54
Poteter	29 ²	28
Grøntprodukter	24 ²	61

1) Statlig kjøpeplikt inntil 1.7.2001

2) 1990/91

3) Kylling

4) Kalkun

Kilde: Landbrukssamvirket (2011)

5.1.2 Videreforedling

Matindustrien er en stor avtaker av landbruksprodukter og mye av viderefordelingen skjer her. Industrien har derfor også stor betydning for verdiskapning og sysselsetting. Matindustri er med sine nær 48 700 sysselsatte (2009) den nest største industrisektoren i Norge, etter verkstedindustrien. Ser man på jordbruksbasert matindustri (matindustri eksklusiv fiske-, drikke- og tobakksvarer) er det snakk om ca. 35 400 sysselsatte, eller ca. 15 prosent, av de sysselsatte i industrien totalt. I tabell 5.2 er det gitt noen nøkkeltall for matindustri, og for industrien totalt.

Tabell 5.2 Hovedtall for norsk matindustri¹⁾

År	Virksomhet	Antall bedrifter	Antall sysselsatte	Brutto prod. verdi, mill. kr
1990	Matindustri	1 918	49 348	75 083
	<i>Industrien totalt</i>	<i>11 390</i>	<i>276 939</i>	<i>304 655</i>
2007	Matindustri	2 341	49 337	153 759
	<i>Industrien totalt</i>	<i>18 194</i>	<i>249 542</i>	<i>738 433</i>
2008	Matindustri	2392	49 595	155 548
	<i>Industrien totalt</i>	<i>19 181</i>	<i>251 892</i>	<i>754 121</i>
2009	Matindustri	2 375	48 694	147 713
	<i>Industrien totalt</i>	<i>18 839</i>	<i>238 921</i>	<i>669 944</i>

1) Endringer f.o.m. 2007 på grunn av omlegging fra SN 2002 til SN 2007 og endring fra originalpopulasjon til totalpopulasjon

Kilde: Steine og Kjuus (2011)

Tabell 5.3 Matindustri, fordeling etter sektor, 2009

Sektor	Antall sysselsatte	Brutto prod. verdi, mill. kr
Kjøtt og kjøttvarer	12 215	37 068
Fisk og fiskevarer	8 839	30 130
Meierivarer og iskrem	5 741	17 675
Frukt og grønnsaker	1 630	5 117
Andre matvarer	15 782	40 865
Drikke- og tobakksvarer	4 487	21 970

Kilde: Steine og Kjuus (2011)

Matindustrien er mindre konjunkturutsatt enn øvrig industri, dvs. at den er mindre følsom for generelle konjunktursvingninger. Det så man spesielt i 2009 da industrien generelt hadde en lavkonjunkturperiode mens matindustrien hadde vekst i bruttoprodukt. For en mer utfyllende beskrivelse av norsk matindustri henvises for øvrig til rapporten Mat og industri 2011 – Status og utvikling i norsk matindustri (Steine og Kjuus, 2011)).

5.1.3 Engros- og dagligvarehandelen

Mesteparten av de bearbejdede matvarene distribueres og omsettes gjennom varehandelen. Varehandelsstatistikken fra Statistisk sentralbyrå gir oppgaver over sysselsetting og omsetning knyttet til varehandelen av bl.a. mat- og drikkevarer. I tabell 5.4 er det gjengitt en del hovedtall for engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer.

Tabell 5.4 Antall bedrifter, sysselsatte og omsetning innen engros- og butikkhandelen med mat- og drikkevarer

	Virksomhet^{1, 2}	Antall bedrifter	Antall sysselsatte	Omsetning, mrd. kr
1996	Engroshandel	1 870	16 667	110 986
	Butikkhandel	10 372	62 223	85 204
1998	Engroshandel	1 737	17 311	132 986
	Butikkhandel	9 561	65 999	93 239
2000	Engroshandel	1 694	15 664	138 410
	Butikkhandel	9 119	69 593	101 751
2002	Engroshandel	1 718	15 149	150 954
	Butikkhandel	8 925	71 189	113 333
2004	Engroshandel	1 783	15 609	157 413
	Butikkhandel	8 516	73 555	123 190
2006	Engroshandel	1 710	15 075	186 021
	Butikkhandel	8 181	73 079	131 780
2007	Engroshandel	1 713	16 000	201 421
	Butikkhandel	8 482	74 854	139 794
2008	Engroshandel	1 742	16 835	232 047
	Butikkhandel	8 234	74 645	150 310
2009	Engroshandel	1 752	17 139	232 049
	Butikkhandel	8 114	74 852	158 641

1) Engroshandel er summen av undergruppene 46.31-46.39 i varehandelsstatistikken til SSB

2) Butikkhandel er summen av undergruppene 47.11-47.29 i varehandelsstatistikken til SSB

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2011a)

Det har vært en økning i sysselsettingen i varehandelen tilknyttet mat- og drikkevarer i den perioden en ser på. Med unntak av 2007, har antall bedrifter gått ned. Omsetningen viser ellers en økning.

I løpet av 90-tallet skjedde det store endringer innen omsetningen av matvarer i Norge. I 1990 hadde fire konsern hånd om ca. 46 prosent av omsetningen innen detaljhandelen med dagligvarer. I 1999 var dette tallet økt til 99 prosent. Disse fire er Coop Norge (tidligere Forbrukersamvirket), ICA Norge AS, REMA 1000 Norge AS og NorgesGruppen ASA. I 2010 avsluttet Bunnpris sitt samarbeid med NorgesGruppen, og det er nå fem aktører som dominerer markedet. Gruppene/-konsernene har i løpet av denne tiden utvidet sine funksjoner fra kjeder på detaljistnivå, dvs. butikkfunksjonen, til å omfatte også grossistfunksjonene, dvs. mottak og distribusjon av varer fra produsentene ut til butikk. Kjedene har derved økt sin makt i omsetningsleddene av matvarer slik at produsentgrupperingene, produsentene av de enkelte matvarene, møter sterkt konsentrerte kjøpergrupperinger og er avhengig av kontrakter med disse for å få avsetning for sine produkter.

Den økte betydningen av kjedemakten innen varehandelen har bidratt til oppmerksomheten rundt prisutviklingen på matvarer. Har matvarene blitt billigere som følge av kjededannelsen? Hvis ikke, hvor har gevinsten avleiret seg? I kapittel 5.3 er det sett nærmere på prisutviklingen for visse matvarer fra bonde til forbruker.

Tabell 5.5 Utvikling i total omsetning (i mill. kroner, eks. mva.) og kjedenes årlige andel av omsetningen i utvalgte år

År	Total omsetning	ICA Norge	Norgesgruppen	REMA 1000	Coop Norge	Øvrige ¹⁾
2001	86 949	24,5 %	34,1 %	16,2 %	24,5 %	0,7 %
2008	126 420	16,4 %	39,7 %	18,7 %	24,1 %	1,1 %
2009	134 232	15,7 %	40,0 %	20,3 %	24,0 %	0,0 %
2010	138 500	14,8 %	36,9 %	20,9 %	23,7 %	3,7 %

1) I 2010 avsluttet Bunnpris sitt samarbeid med Norgesgruppen. Øvrige består dermed av Bunnpris sin markedsandel i 2010

Kilde: Nielsen Norge (2011)

Konsernene har sine respektive detaljistgrupper med ulike butikkonsepter. Lavpris-butikker er et konsept hvor vareutvalget er begrenset og fokus er på pris. Videre er supermarkeder en butikktype med større vareutvalg, bedre utvalg i ferske kjøtt- og fiskevarer, ferskvaredisk for ost osv. Hypermarkeder har i tillegg andre husholdnings- og fritidsrelaterte varer. Butikker basert på lavpriskonseptet er i vekst, og utgjør nå ca. 53,7 prosent av dagligvaremarkedet i Norge.

Tabell 5.6 Butikktypers omsetningsandel etter størrelse (i prosent)

År	Hypermarked	Store supermarkeder	Små supermarkeder	Supretter	Små dagligvarebutikker
2001	5,0 %	19,0 %	48,0 %	27,0 %	1,0 %
2008	9,2 %	20,1 %	49,9 %	19,0 %	0,6 %
2009	9,3 %	20,3 %	51,2 %	18,6 %	0,5 %
2010	9,2 %	20,6 %	51,7 %	17,9 %	0,5 %

Kilde: Nielsen Norge (2011)

5.1.4 Alternative markedskanaler

Omsetning utenom de tradisjonelle varestrømmene og de fire store dagligvarekjedene utgjør i volum en svært liten del av norsk matvareforbruk. Disse alternative kanalene kan likevel være viktige både for tilbudet til forbrukerne og for produsentenes økonomi og utviklingsmuligheter. Alternative kanaler som innvandrerbutikker, spesialforretninger, markeder, gårdsbutikker og selvplukk, bidrar til å gi norske forbrukere et mer mangfoldig mattilbud, både mht. kvalitet, pris og handleopplevelse. Produsenter kan på sin side få solgt produkter som har et lite volum og dermed ikke er interessant for de store aktørene. Ved å ta hele eller deler av distribusjons- og salgsjobben selv, kan produsentene også oppnå en større inntjening på produktene sine. Alternative kanaler kan også være viktig i en produkt- og bedriftsutviklingsfase, og en del produkter som i en startfase selges direkte fra produsent, blir etter hvert å finne i butikkhyllene.

Satsingen på økt matmangfold og økt verdiskaping, blant annet gjennom verdiskapingsprogrammet for mat, har stimulert småskalaprodusenter og skapt både muligheter og behov for nye markedskanaler. Flere aktører er med på å organisere alternative markedskanaler (Jervell og Borgen, 2004). Landbruksdepartementets arbeid med konkurransestrategier for norsk mat var utløsende for etableringen av Norsk gårdsmat i 1998. De store samvirkebedriftene har sett på ulike organisasjonsmodeller for arbeidet med småskala- og nisjeprodukter både internt og gjennom å støtte initiativ som for eksempel Bondens marked. Også dagligvarebedriftene har utforsket modeller for å ta inn og omsette lokale produkter i butikkene (Jervell 2003). Andre kanaler er etablert gjennom lokale initiativ, med eller uten medvirkning fra lokale myndigheter og næringsorganisasjoner.

5.2 Produksjon, forbruk og omsetning av noen jordbruksvarer

I dette kapittelet er utviklingen i forbruk og produksjon gjengitt for en del viktige varer i norsk jordbruk. Forbruket er beregnet på engrosnivå. Faktisk forbruk vil ligge lavere på grunn av svinn i omsetningskjeden og hos forbruker. Tallmaterialet er også presentert i vedleggstabellene 6–10.

5.2.1 Melk og melkeprodukter

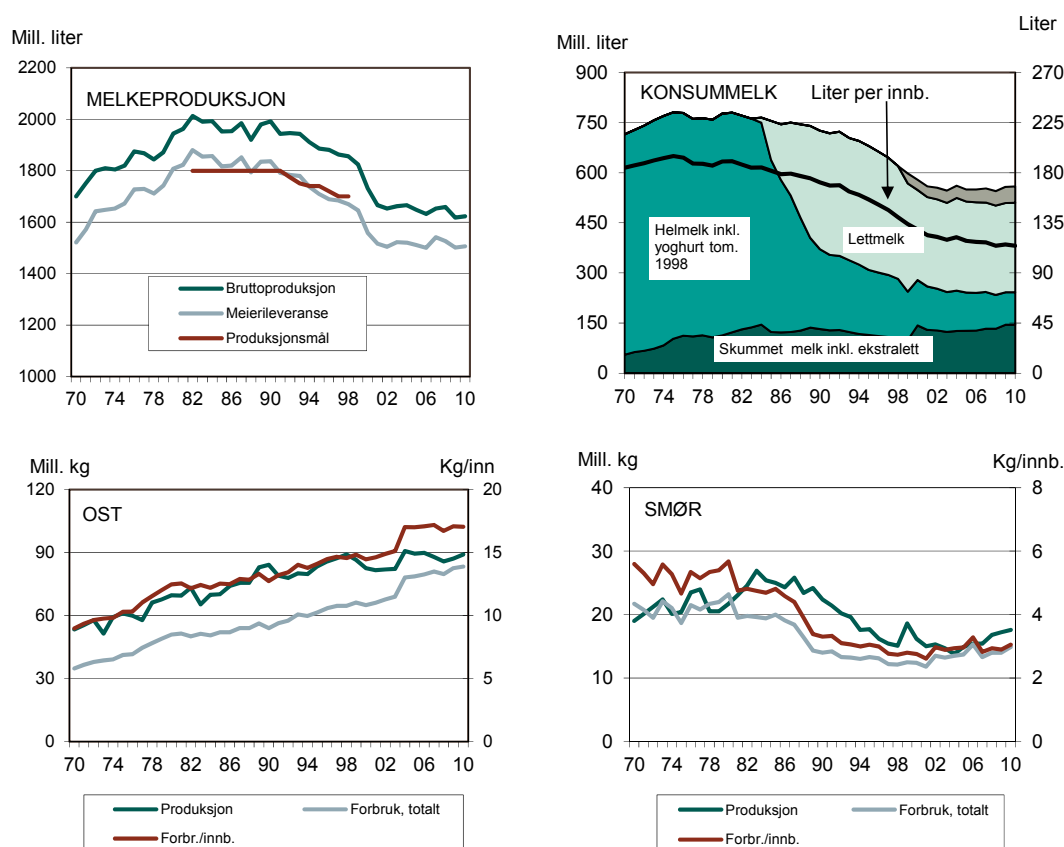
Totalforbruket av melk har vært relativt stabilt fra tidlig på 2000-tallet etter en relativt kraftig nedgang fra midten av 1980-tallet. Forbruksutviklingen har imidlertid vært ulik produktgruppene imellom. Nedgangen har særlig kommet på konsummelk og smør mens yoghurt og ost har økt jevnt. Forbruket av konsummelk var på 777 mill. liter i 1980 og på 510 mill. liter i 2010, en nedgang på nær 35 prosent. Innen konsummelkgruppen har det også skjedd betydelige dreininger. Helmelk er kraftig redusert mens lettmelk (inkl. ekstra lett) raskt ble den dominerende drikkemelken. Skummetmelk holder sin posisjon. Yoghurt inngår i gruppen konsummelk i figur 5.1 og utgjør en økende andel av denne. Smørforbruket gikk kraftig ned på 80-tallet, men har deretter vært relativt stabilt. Forbruket av ost som i 1980 var på 50,9 mill. kg, var økt til 83,3 mill. kg i 2010, en økning på nær 64 prosent. Økt konkurranse fra andre produkter, særlig på pris, fokus på kosthold og helse og endrede spisevaner, forklarer mye av nedgangen for konsummelk og smør. Siden fortjenesten er høyest ved salg av konsummelk, har en slik forbruksutvikling negative økonomiske konsekvenser for melkeprodusentene.

Melkeproduksjonen er redusert – i første rekke som følge av forbruksutviklingen, men også på grunn av reduserte eksport muligheter som følge av WTO-avtalen. Meierileveransen varierer rundt 1 500 mill. liter mens den fram til 1990-tallet var på over 1 800 mill. liter. I 1982 hadde den høyeste registrerte meierileveransen med 1 880 mill. liter, se også figur 5.1. I mai-prognosen regner Prognoseutvalget for melk med en meierileveranse i 2011 på 1 492 mill. liter.

Melkeproduksjonen ble tidligere redusert ved blant annet inndragning av melkekvoter, dvs. statlig oppkjøp. Etter at situasjonen i melkesektoren ble lettere, har praktisk talt alle solgte kvoter blitt omsatt fra 2002. I 2010 var den statlige og private omsetningen på henholdsvis 13 og 11,4 mill. liter.

Den dominerende stillingen til TINE BA karakteriserer omsetningen av meierivarer. Det gjelder særlig førstehåndsomsetning og i noe mindre grad videreforedling. Andre produsenter av foredlede meierivarer er blant annet Synnøve Finden Meierier AS og Kavli. Disse har osteproduksjon basert på råstoff kjøpt av TINE BA. Når det gjelder melk til produksjon av faste produkter, har samvirket leveringsplikt til andre produsenter. Det skal muliggjøre konkurranse i meierisektoren. Q-meieriene, som omfatter de to enhetene Gausdalmeieriet og Jæren Gårdsmeieri, produserer konsummelk og yoghurt basert på melk fra egne produsenter. De hadde en leveranse av kumelk i 2010 på 70,5 mill. liter mot 1 435,5 mill. liter for TINE.

TINE BA var i 2010 eid av litt over 14 800 melkeprodusenter (aktive). Fra 2002 ble TINE-meieriene organisert som ett konsern, med fem regionale datterselskaper. Produsentene eier nå morselskapet TINE BA mens de regionale meieriselskapene, TINE Meieriene, er de produserende enhetene. Meieriproduktene fra TINE BA produseres og selges under merkenavnet TINE. Etableringen av merkevarenavn er en del av konkurransestrategien og skal samtidig øke forbrukernes tilhørighet til merkevaren (produsenten).

Figur 5.1 Produksjon og forbruk av melk og melkeprodukter, 1970–2010

Kilder: Helsedirektoratet (2010) og Budsjettnemnda for jordbruket (2011)

Strukturutvikling

Strukturen innen meieriindustrien har vært preget av redusert melkeproduksjon og reduksjon i antall melkeprodusenter samtidig som det er et kostnads- og effektiviseringspress.

Tabell 5.7 viser antall bedrifter med produksjon av meierivarer. Tallene før/etter 1997 er ikke direkte sammenliknbare pga. avgrensing i statistikken. Bedriftstallene omfatter også småskalaprodusenter hvor anleggene kan avvike mye fra de mer «volumpregede» og disse står bak mye av økningen i antall anlegg siste tiårsperiode. Antall anlegg innen meierisamvirket var 107 i 1993 mens det var 41 anlegg i 2010.

Tabell 5.7 Antall bedrifter med produksjon av meierivarer ¹⁾

1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009
117	105	91	92	79	83	86	104	104

1) Avgrenset til bedrifter med mer enn 0,5 årsverk tom. 1997. Ny gruppering, ikke sammenliknbar statistikk f.o.m. 2007

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2011b)

5.2.2 Kjøtt og egg

Totalforbruket av kjøtt har økt mer eller mindre uavbrutt de tre siste ti-årene, med 2008 som et foreløpig historisk toppunkt. Forbruket var da på 330 000 tonn, ca. 80 prosent høyere enn tidlig på 1980-tallet. Økningen blir noe lavere per person på grunn av befolkningsvekst. Forbrukstallene gjelder kjøtt fra husdyr, dvs. storfe og kalv, sau/lam, svin og fjørfe eksklusiv grensehandel. Produksjonen var i 2010 på 321 000 tonn, som er et foreløpig produksjonsmessig toppunkt. Noe lavere produksjon enn forbruk, vesentligst storfekjøtt, dekkes av import. Basert på prognosene fra Nortura per mars 2011 har Budsjettnemnda for jordbruket anslått en produksjon i 2011 på 321 000 tonn og et forbruk på 339 000 tonn. Grunnlaget for den norskproduserte delen av kjøttforbruket er totalforbruket fratrukket importkvoter med tollettelser.

Produksjon og forbruk vil avvike noe mellom år, slik at en kan få større eller mindre over-/underdekning av norsk vare. På grunn underdekning av norskprodusert kjøtt, spesielt storfe, har det vært nettoimport. Importen består av kvoteimport og annen ordinær import for å dekke markedet. Kvoteimport gjelder import av visse kvanta med redusert toll som Norge er forpliktet til gjennom internasjonale avtaler (WTO), samt kvoteimport uten toll fra land som inngår i SACU (land i Den sørafrikanske tollunion). Import fra SACU-land er noe som Norge ensidig har åpnet adgang for. Importen av kjøtt i 2011 er av Budsjettnemnda anslått til nær 10 000 tonn, omtrent det samme som i 2010. Av dette er 2 090 tonn «WTO-kvoter» og 5 451 tonn SACU-import. Dersom norsk produksjon og import til sammen overstiger forbruket av kjøtt i Norge, vil dette i noen grad kunne kompenseres med eksport.

Av kjøttslagene er det fjørfe som over tid har hatt den relativt sett sterkeste forbruks- og produksjonsøkningen med en seksdobling fra tidlig på 80-tallet, hvorav den kraftigste økningen har skjedd de siste 10–15 årene. Forbruk og produksjon av svinekjøtt har også økt betydelig i samme tidsrom.

Økningen i kjøttforbruket henger sammen med prisutviklingen på kjøtt og sterk inntektsvekst i befolkningen generelt. Til tross for forbruksøkningen er forbruket lavere i Norge enn i de andre nordiske landene.

Når det gjelder egg viser produksjon og forbruk en økning de siste årene etter en periode med små endringer.

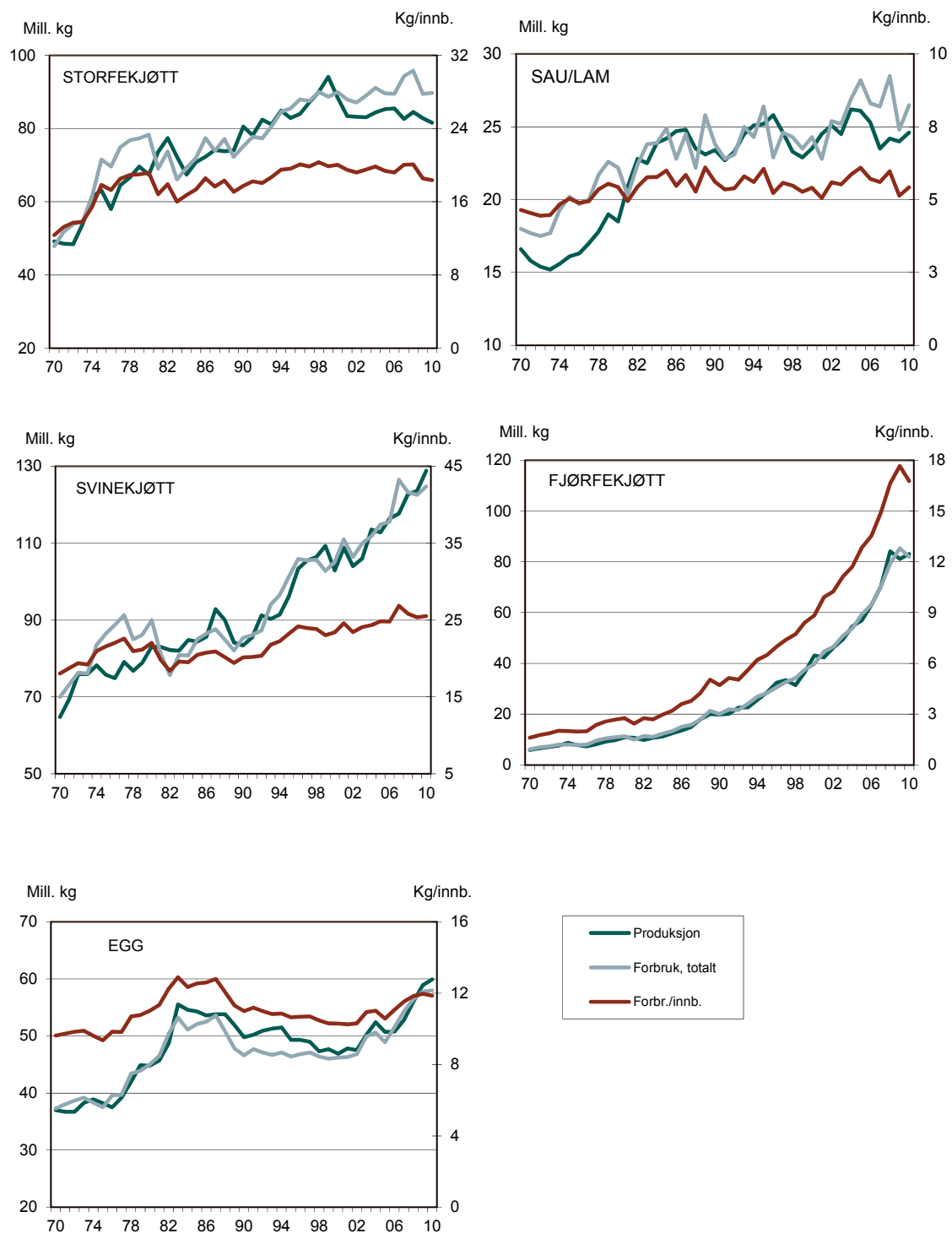
Foredling, omsetning og strukturutvikling i kjøttsektoren

Foredling og omsetning av kjøtt er karakterisert ved samvirkets sterke stilling innen førsteleddsomsetningen, slaktingen. Andelen innen slaktingen var på 71 prosent mens den innen ferdigvare (skåret vare) var på 47 prosent ifølge Landbrukssamvirket 2010.

Fra 2006 er Nortura BA (tidl. Norsk Kjøtt BA) konsernet innen kjøttssamvirket. Nortura er en sammenslåing av selskapene innen kjøtt- og eggssamvirkene, Norsk Kjøtt BA og PRIOR ANS. Kjøttbransjens Landsforbund organiserer en stor del av de private aktørene.

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

Figur 5.2 Produksjon og forbruk av kjøtt og egg, 1970–2010

Kilder: Helsedirektoratet (2010) og Budsjettmemnda for jordbruket (2011)

Gilde Norge BA, med varemerket Gilde, er kjøttssamvirkets markedsaktør, mens Gildebedriftene driver slakterivirksomhet og foredling av kjøttvarer.

I 2010 hadde Nortura BA 17 800 kjøtt- og eggprodusenter som var aktive eiere med rettigheter. Nortura BA arbeider for å sikre medlemmenes og Gildebedriftenes interesser i markedet. Nortura har ansvaret for å gjennomføre markedsregulering av kjøtt i Norge og hadde 5 790 årsverk i 2010.

Ifølge Kjøttbransjens Landsforbund (KLF) utgjorde medlemsmassen ved utgangen av 2010 162 medlemmer. Disse hadde 182 anlegg med ca. 4 100 årsverk. Bedriftene omfatter slakterier, eggpakkerier, eggproduktfabrikker, kjøttindustri, importbedrifter småskalabedrifter og kjøttforretninger. Hovedvekten av KLFs medlemsbedrifter er imidlertid innen den bearbeidende kjøttindustrien. De største private aktørene i førstehåndsomsetningen, slakting, er Fatland Skjeggerød gruppen, Furuseth AS, Prima Slakt AS og Midt-Norge Slakteri AS. Større private bedrifter innen den bearbeidende industrien er SPIS Grilstad AS, Fatland Skjeggerød gruppen, Nordfjord Kjøtt AS, Stabburet AS (Orkla), Finsbråten AS / Krone Kjøttprodukter AS og Leiv Vidar AS.

På samme måte som i meierisektoren, kommer nedgangen i antall produsenter og det generelle kostnads- og effektiviseringspresset også til uttrykk i industridelen, som tabell 5.8 gir uttrykk for. Det er dermed enhetene innen den bearbeidende industrien inkl. småskalaprodusenter med spesial sortiment, som har bidratt til å opprettholde eller øke det totale antall bedrifter. Tabell 5.9, som viser antall bedrifter med slakting og produksjon av kjøtt i SSBs industristatistikk, gjenspeiler dette. Mange av bedriftene har et begrenset produksjonsvolum.

Tabell 5.8 Antall slakterier innen samvirket og private aktører

	Kjøttssamvirket	Private
1985	48	
1990	34	50 ¹
2000	28	29
2005	20	21
2008	18	20 ²
2010	15	22 ³

1) 1989

2) 2009

3) Inkluderer også fjørfeslakterier

Kilde: Kjøtt- og fjørfefbransjens landsforbund (2011) Budsjettutvalget for jordbruket (2011)

Tabell 5.9 Antall bedrifter med slakting og produksjon av kjøttvarer ¹⁾

1993	1995	1997	1999	2001	2003	2005	2007	2009
96	100	105	134	123	132	137	172	173

1) Avgrenset til bedrifter > 0,5 årsverk t.o.m. 1997. Ny gruppering, ikke sammenliknbar statistikk f.o.m. 2007

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2011b)

Foredling, omsetning og strukturutvikling i egg- og fjørfekjøttsektoren

Egg- og fjørfekjøttssamvirket i Norge er fra 2006 organisert i Nortura sammen med kjøttssamvirket. PRIOR Norge AS, med varemerket PRIOR, er markedsaktør overfor dagligvaremarkedet.

Nortura har markedsreguleringsansvar for egg og hadde det også for fjørfekjøtt inntil dette ble avvirket fra 2007. Den overordnede målsettingen for organisasjonen er å omsette medlemmenes egg- og fjørfeprodukter så effektivt som mulig, til beste for både produsent og forbruker.

Fjørfefbransjens landsforening organiserer en stor del av de private eggpakkeriene.

Figur 5.2 viser at forbruket av fjørfekjøtt har økt betydelig over mange år. Produktutvikling med flere produkter som er enkle å tilberede, gunstig prisutvikling og fokus på fjørfekjøtt som ernæringsmessig gunstig, er sannsynligvis de viktigste årsakene til det økte salget.

Tall for strukturutviklingen i sektoren i form av antall eggpakkerier innen Nortura (eggsamvirket) og Fjørfefbransjens Landsforbund, er gitt i tabell 5.10. Nortura har ca. 2/3 av eggvolumet.

Tabell 5.10 Antall eggpakkerier i samvirket og private aktører

	1990	1995	2000	2005	2008	2010
Nortura	18	13	8	5	5	5
Private	1)	1)	7	6	4	2)

1) Ikke tall for 1990 og 1995.

2) Ikke spesifiserte tall

Kilde: Kjøtt- og fjørfefbransjens landsforbund (2011) og Budsjettnemnda for jordbruket (2011)

5.2.3 Planteprodukter

Figur 5.3 viser utviklingen i produksjon og forbruk av de viktigste planteproduksjonene i Norge; korn, poteter, grønnsaker, frukt og bær.

Korn, melvarer og kraftfôr

Det meste av norskprodusert korn nyttes til dyrefôr som kraftfôr. Av en normalårsproduksjon på ca. 1,2 mill. tonn, vil omtrent 80 prosent gå til kraftfôr.

Den norskproduserte andelen av matkornforbruket har økt betydelig fra 1970 og fram til i dag, men både mengde og kvalitet varierer en del mellom år på grunn av værforhold. For 2010 er andelen beregnet til 66 prosent. For 2009, hvor kvalitet og mengde av norsk hvete var lav, var den beregnet til 52 prosent.

Fra 1928 til 1. januar 1995 var den norske matmel- og mølleindustrien skjermet gjennom Statens kornforretnings (Statkorn) enerett på import av korn og matmel. Ordningen skulle sikre forsyning av mel over hele landet. Møllevirksomheten for matmel var spesiell ved at alt korn som ble malt, var eid av staten gjennom Statkorn. Statkorn kjøpte inn matkornet og eide de ferdige produktene til de var solgt til bakerier, industri og varehandel.

Dette ble endret i 1995 ved at importmonopolet for korn ble opphevet og det ble dermed åpnet for konkurranse innen omsetning av korn i Norge. Statkorn ble delt i et statlig aksjeselskap, Statkorn AS, som tok seg av den forretningsmessige delen av

virksomheten, og en forvaltningsdel, Statens Kornforretning (nå Statens landbruksforvaltning), som tok hånd om forvaltningsoppgavene inklusive kjøpeplikten for norsk korn.

Fra 1. juli 2001 ble det innført en ny markedsordning for korn, der statens kjøpeplikt for korn ble avviklet og erstattet med et målprissystem, i likhet med de fleste andre jordbruksprodukter. Norske Felleskjøp ble tillagt ansvaret som markedsregulator.

Per i dag er de store sammenslutningene ved kjøp av korn Felleskjøpet Agri, Norgesfôrkjeden (inkl. Strand Unikorn) og Fiskå Mølle. Norgesfôrkjeden organiserer de aller fleste bygdemøllene utenom Felleskjøpene og Fiskå Mølle. I tillegg kommer noen mindre enkeltstående kornkjøpere. Kornet distribueres videre til henholdsvis kraftfôr- og matmelforproduksjon. De fleste av anleggene som kjøper korn har også egen kraftfôrproduksjon. Anlegg med overskudd av korn selger dessuten korn til anlegg i områder med underskudd. Salg og markedsføring av kraftfôr skjer gjennom Felleskjøpet Agri, Strand Unikorn AS for Norgesfôr og Fiskå Mølle.

Det er nå fire hovedanlegg (møller) som produserer og distribuerer matmel til det innenlandske markedet. I tillegg er det en rekke mindre møller for spesialsortimenter osv. De fire hovedanleggene er organisert i to selskaper; Norgesmøllene AS og Lantmännen Cerealia.

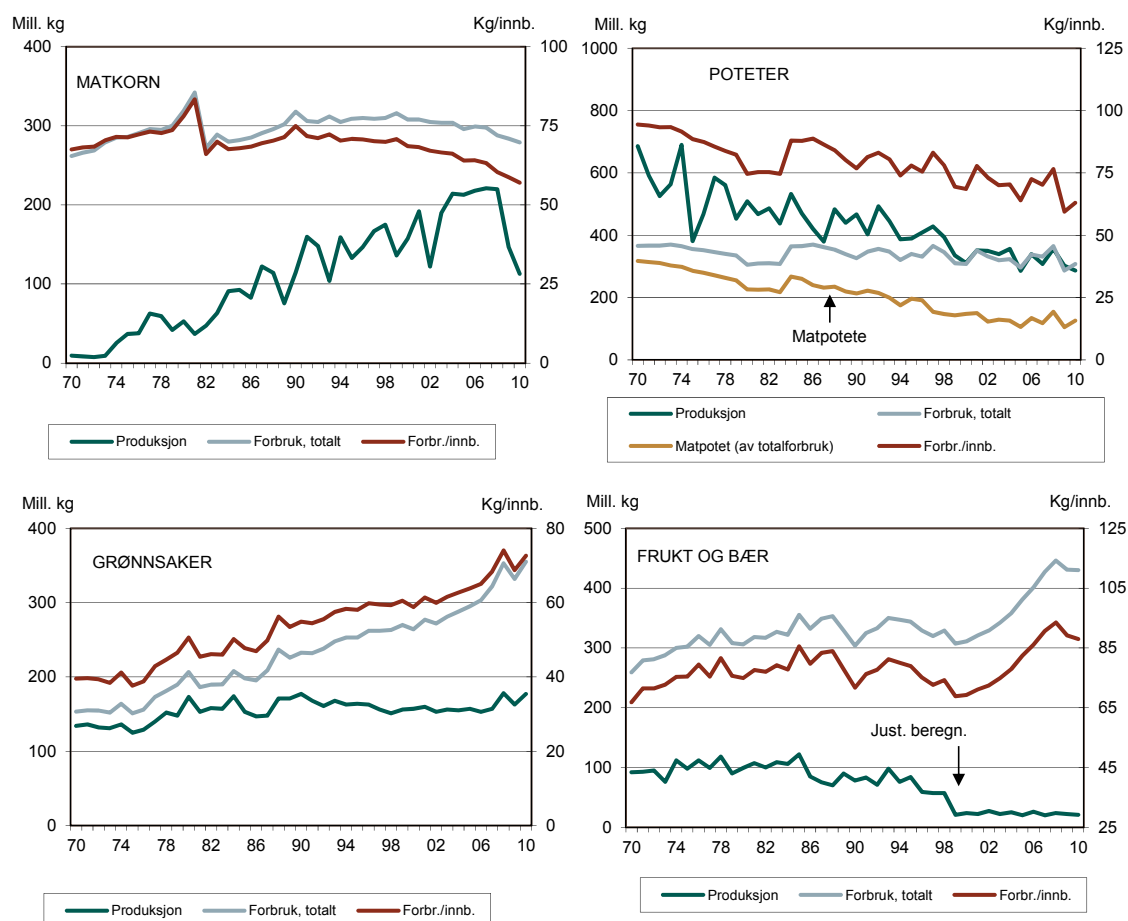
Poteter og hagebruksprodukter

I figur 5.3 er utviklingen i nettoproduksjonen, totalforbruket og andelen matpotet til direkte konsum gjengitt.

Det er et tydelig trekk at andelen matpoteter til direkte konsum har gått ned mens bearbeidede potetprodukter har økt. Det totale potetforbruket er dermed ikke så mye endret. En del av matpotetforbruket består av importerte poteter, men mengden vil variere en del fra år til år avhengig av norsk produksjon. I 2010 var importen av matpoteter beregnet til 44 mill. kg, eller 33 prosent av forbruket. I 2009 var tilsvarende tall 21 prosent.

FOTO: © ANDERS R. NORDLUND

Figur 5.3 Produksjon og forbruk av matkorn, poteter og hagebruksprodukter, 1970–2010

Kilder: Helsedirektoratet (2010) og Budsjettneemnda for jordbruket (2011)

Forbruket av grønnsaker, frukt og bær har økt over tid mens produksjonen har vært omtrent uendret for grønnsaker de siste årene. Den lave andelen av norskprodusert frukt skyldes at klimaet er sterkt begrensende for hva en kan produsere her i landet av de slagene som etterspørres. Fram til 1999 er produksjon i villahager med i figur 5.3, men er utelatt deretter pga. usikre oppgaver. Dette slår særlig ut for frukt og bær og gir et fall i grafene i figuren.

Markedet for frukt og grønt har skilt seg fra annen omsetning av landbruksvarer i Norge ved at samvirket har hatt en mindre markedsandel. Gartnerhallen var samvirkeorganisasjonen innen grøntsektoren, dvs. for poteter, grønnsaker, frukt, bær og blomster. Gartnerhallen hadde tidligere en rolle som grossist, men er nå i første rekke en produsentorganisasjon. Gartnerhallen representerer mer enn 70 prosent av de norske frukt-, grønt- og potetprodusentene og 50–60 prosent av produksjonen.

Salgsvirksomheten, grossistrollen, ble overtatt av BAMA i 1998. Gartnerhallen har nå samarbeidsavtale med Norgesgruppen ASA og leveringsavtaler med BAMA-Gruppen AS og Findus Norge AS. Avtalen med BAMA omfatter alle BAMAs kunder, inkl. REMA 1000. Varene fra produsenter tilsluttet Gartnerhallen går direkte til BAMA mens oppgjøret går gjennom Gartnerhallen. Det samme gjelder leveranser til Findus.

Andre store produsentorganisasjoner er NF-grønt som leverer til ICA, og Nordgrønt som leverer til Coop.

5.2.4 Økologisk produksjon og omsetning

I St.meld. nr. 19 (1999–2000) (Landbruksdepartementet, 1999) er de politiske målene rundt økologisk landbruk beskrevet:

«Myndighetenes overordnede mål er å legge forholdene til rette for en økologisk landbruksproduksjon som fungerer som en spydspiss i utviklingen av en bære- og livskraftig norsk landbruksproduksjon der forbrukernes krav ønsker og behov står i sentrum.»

De politiske føringene i Stortingsmeldingen er videreført i «Handlingsplanen for økologisk produksjon og omsetning» (Statens landbruksforvaltning, 2008c). Denne tar utgangspunkt i de målsettingene som ligger i Stortingsmeldingen og anbefaler at ressursinnsatsen konsentreres innenfor en rekke hovedstrategier. Disse hovedstrategiene er:

- Øke produksjonen av norske økologiske landbruksprodukter som grunnlag for en hensiktsmessig foredling og omsetning.
- Stimulere til en kvalitets- og produktutvikling innen primær- og sekundærledd hvor kvaliteter ved økologisk produksjon og økologiske produkter vektlegges, for derigjennom å styrke verdiskapingen i landbruket.
- Øke kunnskap om økologisk landbruk og økologiske produkter, herunder idégrunnlaget, blant produsenter, markedsaktører, forbrukere og myndigheter.
- Stimulere til å bedre vareflyten fra primærproduksjon til sluttmarked.

Regjeringen Stoltenberg II la i Soria Moria-erklæringen nye mål for økologisk landbruk. I 2020 skal 15 prosent av matproduksjonen og matforbruket være økologisk. Fordi Norge henger etter andre land når det gjelder tilgjengelighet til økologiske varer, ønsker regjeringen å styrke dette området (Landbruks- og matdepartementet, 2008).

I jordbruksavtalen for 2011 ble det bevilget 136 mill. kroner i direktetilskudd til økologisk drift. Dette er 1 million kroner mindre enn året før. I tillegg ble det over jordbruksoppgjøret bevilget 44 mill. kr til utviklingstiltak innen økologisk landbruk for 2011. Dette er en reduksjon på 4 millioner kroner. Midlene skal gå til satsing på foregangsfylker, veilednings- og informasjonsarbeid om økologisk produksjon generelt og til kornkampanjen spesielt. Økologisk jordbruk skal ha en spydspissfunksjon innen landbrukets arbeid med miljø og dyrevelferd. Derfor er det viktig at kompetansen innenfor økologisk drift i landbruket styrkes. Det skal brukes mer ressurser på informasjon og veiledning overfor produsentene.

Produksjon av økologiske produkter

Tabell 5.11 gir noen hovedtall for økologisk produksjon fra 2005 og fram til 2010. Av tabellen ser vi at antall driftsenheter som driver økologisk ble noe redusert i 2010. Andelen økologisk areal var i 2010 på 4,7 prosent av totalt dyrket areal. Karensarealet var i 2010 på 101 016 daa.

Tabell 5.11 Hovedtall for økologisk produksjon i Norge 2005–2010

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Antall driftsenheter	2 496	2 500	2 611	2 702	2 851	2 814
Økologisk drevet areal, i dekar	364 808	387 345	400 749	402 633	439 556	469 849
Areal i karens, i dekar	65 265	57 427	87 380	118 451	127 574	101 016
Økologisk drevet areal i % av totalareal	3,5	3,7	3,9	3,9	4,3	4,7

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2006–2011)

Økologisk drevet areal med eng og beite (tabell 5.12) utgjør i 2010 nesten seks prosent av totalt eng- og beiteareal. Areal med økologisk grønnsaksproduksjon på friland har økt med 1,3 prosentpoeng siden 2006, og utgjør nå 3,9 prosent av totalt grønnsaksareal.

Tabell 5.12 Økologisk drevet arealer, fordelt på kulturer, 2010

	Totalt areal 2010 daa	Økologisk drevet areal 2010 daa prosent
Eng og beite	6 615 164	389 294 5,9
Korn (inkl. krossing) og engfrø/ andre frø	3 137 529	71 783 2,3
Poteter	132 016	1 653 1,3
Grønnsaker på friland (inkl. urter)	59 594	2 328 3,9
Frukt og bær	43 480	1 809 4,2

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2007–2011) og Statens landbruksforvaltning (2011b)

Andelen økologiske husdyr av totalt antall husdyr er fortsatt lav (tabell 5.13). Ammekyr er den største økologiske husdyrproduksjonen med fem prosent av totalen. Antall økologiske melkekyr har økt noe fra 2009 til 2010. Andelen svin og vernehøns i økologisk produksjon er svært liten. Antall sau og lam har økt noe.

Tabell 5.13 Dyr i økologiske drift i 2009 og 2010 og i prosent av totalt antall husdyr i 2010

	Antall dyr i økologisk drift		Antall dyr totalt 2010	Prosent dyr i økologisk drift av totalen 2010
	2010	2009		
Melkekyr	8 783	7 693	244 880	3,6
Ammekyr	3 287	2 915	61 260	5,4
Øvrige storfe	15 290	13 414	560 290	2,7
Sauer/lam	48 883	45 708	1 054 115	4,6
Avlspurker	267	266	57 309	0,5
Slaktegris	2 460	1 501	443 604	0,6
Vernehøns over 20 uker	153 409	170 409	4 017 602	3,8

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2007–2011) og Statens landbruksforvaltning (2011b)

Tabell 5.14 viser mengden økologisk produsert korn til mat og fôr. Det som benyttes på gården eller selges direkte, er ikke med i disse tallene. Totalproduksjonen av økologisk korn er derfor noe større enn det som er registrert her.

Andelen økologisk korn av totalt produsert korn har økt fra 0,7 prosent i 2005/06-sesongen til 1,0 prosent i 2010/11. Det er underskudd av norskprodusert korn i forhold til behovet. Dette er noe av årsaken til at prisen på økologisk kraftfôr har økt mer enn prisen for konvensjonell kraftfôr. Import av økologisk korn har i 2010 vært vanskelig tilgjengelig og importeres i små kvanta atskilt fra øvrig import, med en betydelig merkostnad sammenlignet med konvensjonelt dyrket korn.

SLF har ikke tall for total produksjon av spelt, men ifølge opplysninger fra Felleskjøpet Agri, som er en stor aktør i kornmarkedet, mottok de i 2009/10-sesongen 145 tonn mat- og fôrspelt. Total norsk produksjon av spelt anslås å være om lag 200 tonn og all spelt som leveres Felleskjøpet Agri er økologisk dyrket. Etterspørselen etter spelt er økende og behovet dekkes derfor i stor grad gjennom import (Statens landbruksforvaltning 2008).

Tabell 5.14 Økologisk dyrket korn til mat og fôr. Tall for 2004–2011 i 1000 kg

	03/04	04/05	05/06	06/07	07/08	08/09 ¹	09/10 ¹	10/11
Hvete	811	2 227	1 630	1 209	1 561	1 879	1 075	1 201
Rug	334	572	190	170	260	450	88	112
Bygg	1 715	3 167	3 650	4 182	3 208	4 233	4 024	3 722
Havre	3 116	4 212	2 248	3 236	3 960	4 601	4 707	4 936
Totalt	6 107	10 798	8 278	9 225	9 473	11 687	10 203	10 619
Andel av total produksjon, i prosent	0,5	0,8	0,7	0,8	0,8	0,9	1,0	1,0

1) Tallene for korn for periodene 08/09 og 09/10 er endret etter nye tall fra SLF og vil derfor avvike i forhold til tallene i Utsyn 2008 og 2009.

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2005–2011)

Salget av økologiske produkter

Etter flere år med økning i det økologiske matvaremarkedet gikk omsetningen målt i volum ned i 2009 og 2010 sammenlignet med årene før. Men på grunn av at prisene har steget, økte verdien av den økologiske omsetningen også i 2009 mens den gikk noe ned igjen i 2010. All omsetning av økologiske varer var i 2010 på en mrd. kroner. Meieriprodukter er den varegruppen som har størst omsetning, med 230 mill. kroner i 2010.

Tabell 5.15 viser hvor stor andel av innveid økologisk produksjon som når forbruker som økologisk. Andelen melk anvendt som økologisk er fortsatt lav og ligger på om lag 38 prosent.

De siste årene har innveid mengde solgt egg økt betydelig. Det samme er tilfelle for økologisk kjøtt. I 2010 ble det solgt over dobbelt så mye økologisk kjøtt som i 2006. Tallene inneholder ikke kjøtt som produsenten tar tilbake fra slakteriet. Det betyr at den reelle andelen som selges som økologisk, er noe høyere enn tabellen indikerer.

Tabell 5.15 Andel av økologisk produksjon som selges som økologisk vare 2006–2010. I 1 000 liter, tonn og prosent

	2006	2007	2008	2009	2010
Melk, tall fra TINE					
Innveid mengde økol. prod. melk	26 111	28 643	32 562	38 885	46 542
Anvendt som økologisk	14 157	14 964	19 938	18 928	17 534
Andel anvendt som økologisk	54,2	52,2	61,2	48,7	37,7
Egg					
Innveid mengde økol. prod. egg	570	1 038	1 493	2 440	2 414
Solgt mengde	490	797	1 092	1 271	1 281
Andel solgt som økologisk	86,0	76,8	73,1	52,1	53,1
Kjøtt					
Tilført mengde økol. prod. slakt	1 400	1 633	1 633	2 152	2 080
Solgt mengde	296	608	710	656	726
Andel solgt som økologisk ¹⁾	24,2	42,4	49,0	33,6	40,6

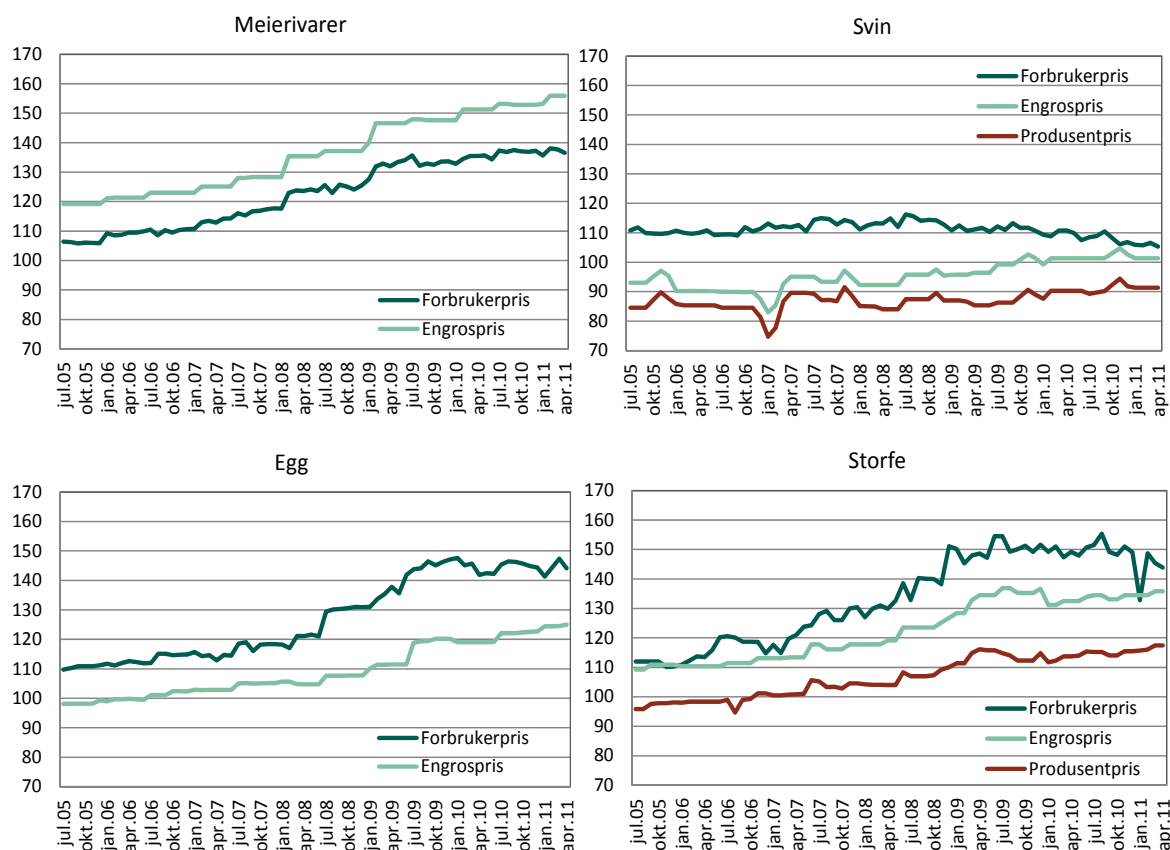
1) Andel som er registrert hos de største aktørene

Kilde: Statens landbruksforvaltning (2006–2011)

5.3 Prisutvikling på matvarer

Priser og prisutvikling på matvarer får ofte stor oppmerksomhet. Prispåslagene i matvarekjeden, dvs. marginutviklingen, og hvilke ledd i kjeden som henter ut eventuelle gevinster i omsetningen, er en del av spørsmålet. Prisserier for varer fra «jord til bord» er en målestokk for prisutviklingen. NILF utarbeider månedlige prisserier av et utvalg matvarer på produsent-, engros- og forbrukernivå som er forsøkt gjort mest mulig sammenlignbare. Prisseriene går fram på NILFs hjemmesider (<http://www.nilf.no>). Nærmere om metode og priser går fram av NILF-rapporten *Matpriser 1980–2000, Utvikling i forbruker-, engros- og produsentpriser* (Løyland og Gudem 2000). Seriene er registreringer og gir ikke svar på årsakene til eventuelle forskjeller i utvikling, jfr. «marginsspørsmålet». I figur 5.4 er seriene gjengitt for meierivarer, storfekjøtt, svinekjøtt og egg for perioden juli 2005 tom april 2011.

Fra juli 2005 til og med april 2011 har forbrukerprisen for storfekjøtt («rene» kjøttstykker/biffer) økt med 28 prosent. Forbrukerprisen på svinekjøtt har gått ned med 5 prosent i perioden, mens forbrukerprisen på meieriprodukter og egg har økt med henholdsvis 28 prosent og 31 prosent. Engrosprisen på storfe, svin, meierivarer og egg har til sammenligning økt med henholdsvis 24 prosent, 9 prosent, 31 prosent og 24 prosent i samme periode.

Figur 5.4 Prisutvikling for noen matvarer på produsent-, engros- og forbrukernivå. Indeks 1998=100.

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2011)

Etter initiativ fra Landbruks- og matdepartementet undersøkte NILF i notatet Marginer i kjøttsektoren – Utvikling i priser fra bonde til butikk (Bergset et al. 2005) utviklingen i bruttomarginen i de ulike ledd i verdikjeden for kjøtt, fra bonde til foredlingsledd (dvs. slakting, skjæring, videreforedling) og videre til handelsleddet og ut til forbruker. Fra 2000 til 2004 hadde pris til bonde i prosent av netto forbrukerpris for alt kjøtt, gått ned fra 33,7 til 29,4 prosent, slaktemarginen hadde økt fra 4,3 til 6 prosent, skjæremargin fra 11,3 til 15,3 prosent, foredlingsmargin fra 27,9 til 31,3 prosent, mens marginen i handelen var gått ned fra 17,7 til 14,3 prosent. Pris til forbruker var i samme tidsrom økt med 8 prosent.

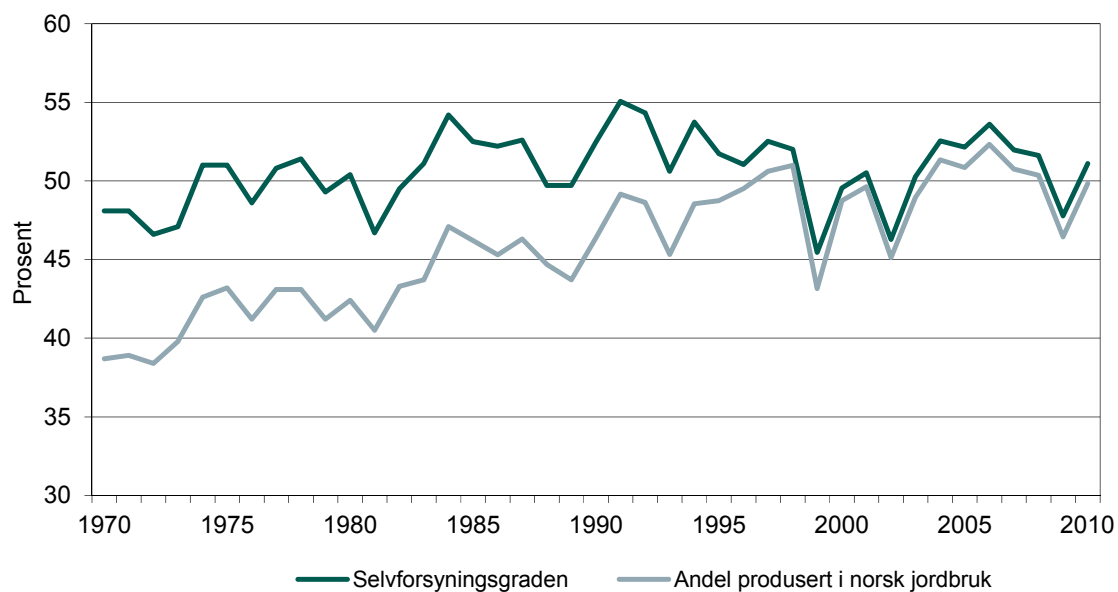
5.4 Norskprodusert andel, import og eksport

5.4.1 Norskprodusert andel av matvareforbruket

Totalforbruket av matvarer omfatter varer som produseres i Norge, og importerte varer. Årsaken til at det importeres mat skyldes en rekke forhold, der klimamessige årsaker er en av hovedårsakene til at det bl.a. importeres sukker, ris etc.

Som mål på den norskproduserte andelen av matvareforbruket nyttes ofte begrepet selvforsyningsgrad, dvs. forbruket av norskproduserte matvarer i prosent av totalt forbruk. Selvforsyningsgraden inkluderer dermed forbruket av all innenlandsk produsert mat, men er ikke korrigert for innsatsfaktorer til selve matproduksjon (for eksempel kraftfôr). Selvforsyningsgraden tar heller ikke hensyn til eksport av mat (eksport av fisk er betydelig). Man bør også merke seg at ved en krisesituasjon, vil man kunne vri forbruket over til å spise mer fisk, noe som vil kunne øke selvforsyningen av mat betydelig. Selvforsyningsgraden (beregnet som produsert energi) er illustrert i figur 5.5. Figuren viser også andelen som er produsert i norsk jordbruk (dvs. selvforsyningsgrad eks. fisk).

Figuren viser at omtrent halvparten av matvareforbruket, regnet på energibasis, er importert. Selvforsyningsgraden og andelen produsert i norsk jordbruk, har imidlertid økt i løpet av perioden, særlig på grunn av økt kornproduksjon.

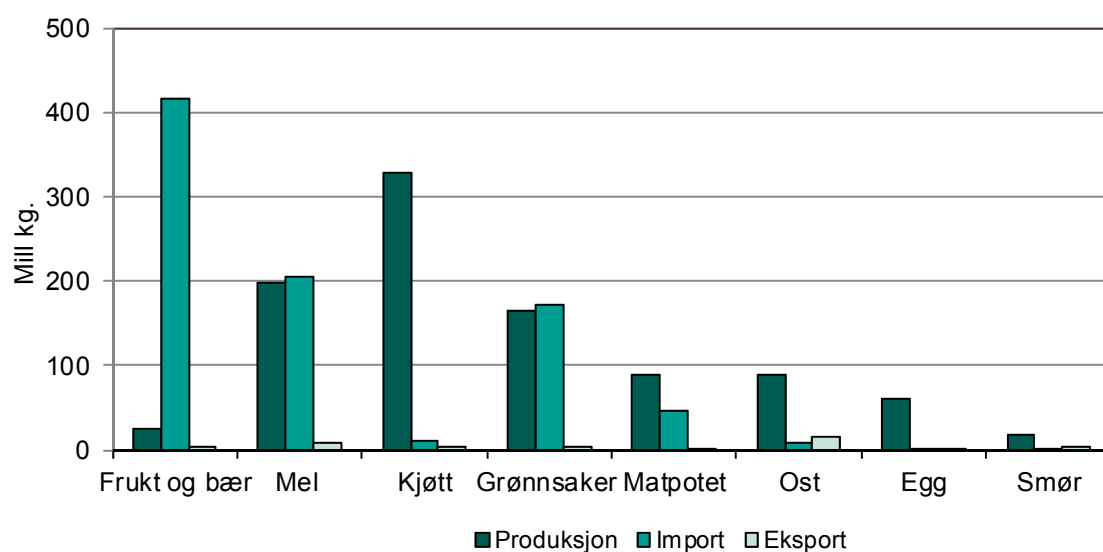

Figur 5.5 Selvforsyningsgrad og andel av denne produsert i norsk jordbruk, målt på energibasis, 1970–2010

Kilde: Helsedirektoratet (2010)

5.4.2 Import og eksport

Figur 5.6 viser foreløpige tall for 2010 mht. forholdet mellom produksjon, import og eksport for noen typiske norske landbruksprodukter. For alle produkter er eksporten liten. Dette illustrerer at norsk produksjon er innrettet mot det innenlandske markedet. Importen er størst for de varene som det av klimatiske og arealmessige årsaker produseres mindre av enn forbruket innenlands, i første rekke omfatter dette frukt og bær.

Figur 5.6 Produksjon, import og eksport av utvalgte landbruksvarer i 2010

Kilde: Helsedirektoratet (2010)

I tabell 5.16 er den verdimessige betydning gjengitt for et utvalg av eksporterte og importerte jordbruksbaserte næringsmidler.

Tabell 5.16 Import og eksport av jordbruksbaserte næringsmidler til og fra Norge
2010. Mill. kr

	Import	Eksport
Kjøtt og kjøttvarer	813	416
Meierivarer	667	631
Korn- og bakervarer	3 814	216
Dyrefôr	1 102	242

Kilde: Steine og Kjuus (2011)

Den totale verdien av eksport av nærings- og nytelsesmidler¹³ fra Norge var 31,0 mrd. kroner i 2009, mens importverdien var på 28,3 mrd. kroner. Ser man bort fra foredlet fisk, var eksport- og importverdien på henholdsvis 4,5 og 23,9 mrd. kroner. Det vil si at importen av næringsmidler eksklusiv fisk er over fem ganger så stor som eksporten.

Den største eksportvaregruppen innenfor næringsmiddelindustri (ekskl. fisk) er olje og fettvarer (matolje, margarin, etc.), etterfulgt av meierivarer. Konserverindustrien er den gruppen som har hatt størst prosentvis verdiøkning i løpet av de siste 10 årene. Importen innenfor næringsmiddelindustrien (ekskl. fisk) ligger på om lag 4 mrd. kroner for både olje- og fett, drikkevarer, korn- og bakervarer og andre næringsmidler. I løpet av de siste 10 årene er det olje- og fett gruppen som har hatt størst prosentvis økning i verdi.

Hjemmemarkedsandelen for norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri var på 79,9 prosent i 2010, mens eksportandelen var 20,1 prosent. Ser man bort fra fisk ligger hjemmemarkedsandelen på 83,2, mens eksportandelen ligger på 3,7 prosent (Steine og Kjuus, 2011).

Litteratur

- Budsjettnemnda for jordbruket. 2011. Utredning nr. 1. *Jordbrukets totalregnskap 2009, 2010. Jordbrukets totalbudsjett 2011. Registrerte og normaliserte tall.* Oslo, 8. april 2011.
- Helsedirektoratet. 2010. *Utviklingen i norsk kosthold. Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser.*
- Jervell, A. M. 2003. *Markedskanaler for nisjemat. Økonomiske og organisatoriske utfordringer.* Landbruksøkonomisk forum, 1/2003, 53–62.
- Jervell, A. M., S. O. Borgen. 2004. *New Marketing Channels for Food Quality Products in Norway.* Food Economics 1 (2), 110–118.
- Kjøtt- og fjørfebransjens landsforbund. 2011. Oppgaver fra Endre Myhr i e-post per 1.6.2011.
- Landbrukssamvirket. 2011. *Aktuelle tall i landbruket.* Oslo, juni 1992, juli 2011.
- Nielsen Norge. 2011. *Markedsrapporten 2010.* Nielsen Norge, Oslo.

¹³ Varer som defineres som råvarer er ikke inkludert, for eksempel korn og fersk, kjølt fisk.

- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. 2011. *Månedlig utvikling i matpriser på forbruker-, engros- og produsentnivå fra 1998*.
http://nilf.no/statistikk/Matvarepriser/Manedlig_utvikling_i_matpriser_pa_forbruker-engros-og_produsentniva_fra_1998
- Helsedirektoratet. 2010. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*. Rapport IS-1873. Sosial- og helsedirektoratet, Oslo.
- Statens landbruksforvaltning. 2007–2011. *Produksjon og omsetning av økologiske landbruksprodukter*. Årlige rapporter for årene 2006–2010.
- Statens landbruksforvaltning. 2007. *Forslag til strategier og tiltak rettet mot primærproduksjon for å nå Regjeringens målsetninger for økologisk matproduksjon og matforbruk*. Rapport fra partsammensatt arbeidsgruppe – Jordbruksgruppen.
<http://www.slf.dep.no/iKnowBase/Content/5964/JORDBRUKSGRUPPENRAPPORTMVEDLEGG.PDF>
- Statens landbruksforvaltning. 2008. *Handlingsplan for økologisk produksjon og omsetning*. <http://www.slf.dep.no/iKnowBase/Content/2465/handlingsplan.pdf>
- Statens landbruksforvaltning, 2011b. *PT-912 ANTALL DEKAR OG SØKERE MED DE ULIKE VEKSTGRUPPENE 31.7. 2009.*” [slf.dep.no](http://www.slf.dep.no)
- Statistisk sentralbyrå. 2011a. *Varehandelsstatistikken 2011. Tabell: 07916: Varehandel. Hovedtall, etter næringsundergruppe. Bedrifter*. Statistikkbanken
- Statistisk sentralbyrå. 2011b. *Industristatistikk. Strukturtall. Endelige tall 2009*.
<http://www.ssb.no/sti/>
- Steine, G. og J. Kjuus. 2011 (red). *Mat og industri 2011. - Status og utvikling i norsk nærings- og nytelsesmiddelindustri*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF). Oslo.

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

FOTO: © EVA ØVREN

6 Skogbruket i Norge

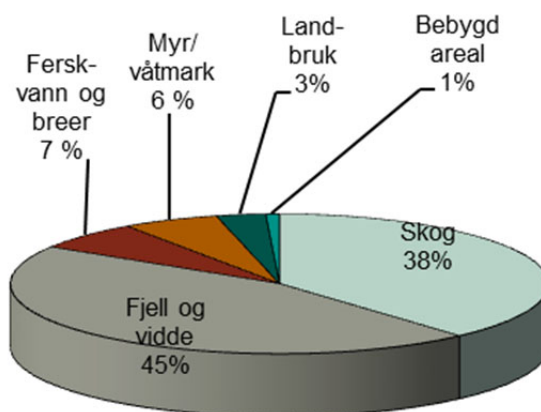
Dette kapitlet gir en oversikt over tilstand og utviklingstrekk i skogbruket i Norge. Kapitlet er delt i fire hvor første del beskriver ressursgrunnlag, andre del skogbrukspolitiske emner, tredje del økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold og fjerde del skogbruket og den treforbrukende industrien i en regionaløkonomisk sammenheng.

6.1 Ressurser i skogbruket

6.1.1 Naturressurser

I alt 124 mill. dekar, eller ca. 38 prosent av landarealet i Norge, er skogkledd. Det skogkledd arealet omfatter skog både under og over barskoggrensen. Det produktive skogarealet er beregnet til ca. 80 mill. dekar. I det produktive skogarealet inngår ikke skogareal som er vernet eller båndlagt til annet formål enn skogbruk. Produktivt skogareal i Finnmark er ennå ikke beregnet, og er derfor heller ikke medregnet. (Statistisk sentralbyrå 2011a). Produktiv skog er skog som produserer mer enn 0,1 m³ per dekar per år. Det produktive skogarealet er dermed nesten åtte ganger så stort som jordbruksarealet i drift.

De første landsdekkende skogregistreringene startet i 1919 og ble avsluttet i 1925. Disse registreringene viste at den stående kubikkmassen og den årlige tilveksten var henholdsvis 312 og 10,7 mill. m³ under bark. Den siste landskogtakseringen (2006–2010) viser en stående kubikkmasse på 842 mill. m³. Dette er 100 mill. m³ mer enn for fem år siden. Selv om noe av økningen skyldes at arealer over barskoggrensen er innlemmet, har tilveksten vært stor i perioden. Av den stående kubikkmassen, står 762 mill. m³ på det produktive skogarealet. Årlig tilvekst i den produktive skogen var i underkant av 24,6 mill. m³ i 2010. Beregningene for tilvekst viste for femte år på rad en liten nedgang i tilveksten (Statistisk sentralbyrå 2011a).

Figur 6.1 Arealstatistikk for Norge

Kilde: Statens kartverk 2010

I Landbruksundersøkinga 2008 vurderte skogeierne at 73 prosent av det produktive skogarealet var økonomisk drivverdig¹⁴. Prosentatsen øker med økende skogstørrelse og varierer naturlig nok mellom fylkene. I Sogn og Fjordane ble 49 prosent av arealet anslått som drivverdig mens prosentandelen var 89 i Hedmark (Statistisk sentralbyrå 2009a).

Selv om den årlige tilveksten i de norske skoger er ca. 25 mill. m³, ble det i 2010 bare avvirket ca. 11 mill. m³, inkludert nesten 3 mill. m³ ved til forbruk i husholdningene. Potensialet for å øke avvirkningskvantumet ligger langt under denne differensen mellom tilvekst og avvirket kvantum på 14 mill. m³. For å komme fram til et langsiktig avvirkningspotensiale, må tilveksttallet korrigeres for bl.a. tilvekst på ungskog, vindfall, råteangrep, virke som er pålagt avvirkningsrestriksjoner pga. miljøhensyn, virke i ikke-drivverdige områder osv. Det kan være vanskelig å fastsette disse korrigeringene eksakt, men de vil antagelig tilsvare nesten halvparten av den årlige tilveksten. Hobbestad (2002) kom fram til at det ikke er realistisk å regne med at det framtidige årlige avvirkningskvantumet kan økes mer enn tre til fire mill. m³ ut over dagens kvantum.

Dagens skogtilstand er en følge av den langsiktige skogbehandlingen og de historiske markedsforholdene. En stor del av avvirkningen har hittil foregått i gran-skog på bedre boniteter. De nærmeste 30 til 40 årene vil furu og bjørk derfor utgjøre en større andel av hogstkvantumet. Iflg. Hobbestad (2002) er det et gjennomgående trekk ved de norske skogene at mye av gammelskogen finnes på svakere boniteter som er relativt vanskelig tilgjengelig. Dette vil gi utslag i det framtidige økonomiske resultat for den enkelte skogeier.

Tabell 6.1 viser fordelingen av samlet stående kubikkmasse og tilvekst på de ulike treslagene. 44 prosent av den stående kubikkmassen i norske skoger i 2010 var gran, 32 prosent furu og 24 prosent lauvtrær mot henholdsvis 53, 28 og 19 prosent i 1933.

Tabell 6.1 Stående volum og tilvekst under bark i mill. m³. Gjelder produktivt skogareal. Hele landet 1933 og 2010

	Stående volum		Årlig tilvekst	
	1933	2010	1933	2010
Lauvtrær	62	207	2,1	5,9
Furu	90	265	2,5	5,8
Gran	171	370	5,8	12,9
I alt	323	842	10,5	24,6

1) Omfatter fra og med takseringsperioden 2005–2009 også arealer over barskoggrensa.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2011a)

¹⁴ Drivverdige areal er definert som areal hvor tømmerets nettoverdi er større enn null når dagens eksisterende veinett benyttes.

Skogens helsetilstand i Norge har vært fulgt gjennom Overvåkingsprogram for skogskader (OPS) siden 1984. OPS er et samarbeid mellom Skog og landskap og Norsk institutt for luftforskning (NILU). Formålet med OPS er å vise skadeomfanget på skog og utviklingstendensene over tid. Det legges særlig vekt på å belyse i hvilken grad langtransporterte luftforurensninger fører til skogskader i Norge. Omfanget av misfarging av blader/nåler og kroneutglisning er kriterier for trærnes helsetilstand. Fram til 1997 var helsetilstanden for både gran og furu nedadgående med redusert kronetetthet og flere misfargete trær. Fra 1997 og fram til 2004 bedret tilstanden seg, mens målingene i perioden 2004 til 2007 viste en tydelig nedgang i kronetettheten for furu og gran. For 2008 og 2009 har det igjen vært en vesentlig bedring i kronetettheten. Kronetettheten hos bjørk hadde en positiv utvikling fram til 2001, men i årene etterpå har den hatt en synkende tendens. (Andreassen m.fl. 2010).

6.1.2 Skogen som klimaregulator

Ved siden av å være råstoffleverandør, har skogen en betydelig verdi som klimaregulator i og med at skogbiomassen er av stor betydning for CO₂-innholdet i atmosfæren. Gjennom fotosyntesen tar skogen i Norge årlig opp 25–32 mill. tonn CO₂. Dette tilsvarer halvparten av Norges totale utslipp av klimagasser. I alt er ca. 10 mrd. tonn CO₂ lagret i skogøkosystemet; – dvs. i trær, myr og skogsjord. Skog er følgelig et viktig element i nasjonalt og internasjonalt klimaarbeid (Miljøverndepartementet 2007). Binding av klimagasser i skog har økt med ca. 85 prosent fra 1990 til 2005 først og fremst på grunn av den betydelige økningen i tilveksten i norske skoger i samme tidsperiode (Norsk institutt for skog og landskap 2007).

CO₂ som tas opp gjennom fotosyntesen lagres i trevirke og treprodukter som karbon. I de vanlige norske treslagene utgjør karbon om lag 50 prosent av tørrvekten. Økt bruk av trematerialer og treprodukter vil derfor bidra til lagring av karbon i trevirkets levetid. I tillegg er framstilling av treprodukter lite energikrevende sammenlignet med alternative produkter og gir lite prosessutslipp. Avfallsproduktene kan benyttes som bioenergi og erstatte fossile energikilder.

I klimagassregnskapet går hogst av skog inn i regnskapet som utslipp det året hogsten foregår og tømmeret tas ut av skogen. Det blir ikke tatt hensyn til at store deler av tømmeret går til produksjon av bygningsmaterialer eller andre produkter som bidrar til fortsatt karbonbinding. Måten det regnes på innebærer også at for eksempel utslipp ved brenning av biobrensel blir tatt inn i regnskapet for skogen før det blir brensel (Landbruks- og matdepartementet 2009).

6.1.3 Realkapitalen

I skogpolitikken blir de langsiktige investeringene prioritert, og det stilles krav til at disse investeringene ikke bare skal være lønnsomme, men også miljøvennlige.

Grøfting av myr er kanskje det tiltak i skogbruket som isolert sett har møtt størst motstand fra miljøhold. Mesteparten av det arealet som har blitt grøftet de senere årene, er vannsyk skogsmark. I 1988 ble det grøftet 48 000 dekar. Grøftearealet har sunket alle årene etterpå og utgjorde 2 200 dekar i 2006. Dette er det siste året det ble utført grøfting av noe omfang. Vannsyk skogsmark utgjorde i 2006 omtrent hele det grøftede arealet. Tradisjonelt har Nord-Trøndelag vært det fylke hvor størst areal har blitt tørrlagt ved grøfting. Mens statstilskuddet dekket godt over halvparten av grøftekostnadene i 1980-årene, har tilskuddsandelen avtatt i årene etterpå og var ca. 35 prosent i 2006. Fra og med 2007 blir det ikke gitt tilskudd til grøfting.

I alt ble det utført skogkulturtiltak for 227 mill. kroner i 2010 mot 252 mill. kroner i 2009. Det ble gitt 46 mill. kroner i offentlige tilskudd til skogkultur. Ved inngangen av 1990-årene var det årlige plantearealet ca. 300 000 dekar. I årene etterpå har plantearealet stadig gått ned. Etter en liten økning i 2007 og 2008, gikk plantearealet igjen ned i 2009, da det ble det tilplantet 137 000 dekar. Nedgangen fortsatte i 2010 hvor det bare ble tilplantet 118 000 dekar. Det ble satt ut 20,3 mill. skogplanter i 2010. Totalt ble det utført ungskogpleie på 273 000 dekar i 2010. Det er en nedgang på 40 000 dekar fra 2009. (Statistisk sentralbyrå 2011b).

Den lave aktiviteten når det gjelder tilplanting etter avvirkning, begynner å bli meget alvorlig. Etter skogbruksloven med tilhørende forskrift skal skogeieren gjennomføre nødvendige tiltak for å sikre tilfredsstillende forynging etter hogst. Kommunene har nå skjerpet kontrollen hos den enkelte skogeier med at slike tiltak blir gjennomført.

I hele etterkrigstiden fram til 1968 var det en meget stor aktivitet i bygging av skogsveier. I 1968 ble det bygget nesten 1 600 km med skogsveier. I årene etterpå har veibyggingen gått sterkt ned slik at det i 2010 bare ble bygd 83 km med helårs- og sommerbilveier i skogen. Dette var en liten økning på 14 km fra året før (Statistisk sentralbyrå 2011c). I gjennomsnitt var anleggskostnadene per meter bilvei 338 kroner. Anleggskostnadene for veibyggingen i skogbruket inkludert traktorveier og vinterbilveier var i 2010 135 mill. kroner. Offentlige tilskudd dekket 42 mill. kroner av de totale byggekostnadene.

Den samlede skogsbilveilengden var ved utgangen av 2009 48 600 km ifølge Statistisk sentralbyrå (2011c). Til sammenligning er det offentlige bilveinettet 93 000 kilometer inkludert gatenettet i byene. Ca. 20 000 kilometer offentlig vei går gjennom produktive skogarealer og gir dermed adgang til skogområdene. Målt i forhold til produktivt skogareal, har Norge den laveste tettheten av skogsbilveier i Norden.

Det er særlig i kystskogområdene (fra Rogaland til og med Troms) at det er størst behov for bygging av nye skogsveier. Veitettheten i dette området varierer fra 0,1 til 0,4 kilometer skogsvei per kvadratkilometer produktiv skog. I skogfylkene på Østlandet, i Agderfylkene og i skogområdene i Trøndelagsfylkene, varierer veitettheten fra 0,6 til 1,1 kilometer per kvadratkilometer produktiv skog.

Veibygging i skogen er et av de områder hvor det kan være størst uoverensstemmelse mellom skognæringen og frilufts- og verneinteressene. Siden 1988 har Direktoratet for naturforvaltning brukt INON-systemet (Inngrepsfri natur i Norge) til å kartfeste inngrepsfri natur. INON måler avstand i luftlinje fra tyngre tekniske inngrep i naturen (blant annet veier) og bruker målingene til å karakterisere geografiske soner i forhold til i hvilken grad naturområdene er påvirket av tekniske inngrep. I områder som ligger mer enn 5 kilometer fra eksisterende tekniske anlegg, er det vanskelig å få godkjent anlegg av skogsveier. I disse områdene blir det blant annet ikke gitt tilskudd til bygging av veier (Statens landbruksforvaltning og Direktoratet for naturforvaltning 2010).

6.1.4 Viltet

Det jaktbare viltet utgjør en stor økonomisk ressurs i skogbruket og for utmarksområdene. Antall felte hjortevilt har økt sterkt siden midten av forrige århundre. Hedmark er det største elgfylket, og i 2010/2011 sesongen ble det skutt noe mer enn 8 000 elger bare i dette fylket. Det er en liten nedgang fra året før, men likevel et meget høyt antall. (Statistisk sentralbyrå 2011d).

Tabell 6.2 gir en oversikt over antall tillatt felte og felte hjortedyr i jaktårene 2009/2010 og 2010/2011.

Tabell 6.2 Tillatt felt og felt hjortevilt 2009/2010 og 2010/2011

	2009/2010		2010/2011	
	Tillatt felt	Felt	Tillatt felt	Felt
Elg	44 907	35 971	45 174	36 409
Hjort	50 923	37 695	54 348	39 070
Villrein	9 648	6 098	10 521	5 447

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2011d) (2011e) (2010a)

For tredje år på rad ble det i sesongen 2010/2011 felt flere hjorter enn elger. Flest hjort ble det, som tidligere år, felt flest hjorter i Sogn og Fjordane. Samlet for landet har antall fellingstillatelser på hjort aldri vært høyere enn siste år (Statistisk sentralbyrå 2011e).

Samlet stipulert slaktevekt for hjortedyra som ble felt i jakt sesongen 2010/2011 kan settes til 4 900 tonn for elg, 2 350 tonn for hjort og 225 tonn for rein. Med en antatt førstehandspris per kg på 75 kroner, utgjør dette en samlet førstehandsverdi for kjøttet på ca. 560 mill. kroner. I tillegg kommer verdien av rekreasjonsopplevelsen, troféverdien, inntektene fra innlosjering og guiding og verdien av videreomsetningen m.m. samt verdien av felte rådyr og annet småvilt.

I løpet av de siste 30 årene er den norske elgstammen blitt seksdoblet og er nå på 120 000–130 000 dyr. Selv om elgjakta gir grunneier og andre store inntekter, fører den store elgstammen til store skader på skogen mange steder. Det er særlig furuforyngelsen som kan bli skadet av elgbeitingen. Hjorten kan også påføre skogen betydelige skader. Slik som for elgskadene, kan hjorten gjøre stor skade ved beiting i furuforyngelsen. I tillegg kan det også bli til dels store skader på yngre granskog i form av barknag og beiting av skudd/grener. I brunsttiden gjør hjorten skade på trærne gjennom feing av geviret. I tillegg til skader på skogen, gjør hjorten også skader på innmark enkelte steder.

Det er ulike meninger om hvorvidt man bør redusere stammen av hjortevilt for å unngå en del av skogskadene, eller om verditapet på skogen oppveies av jaktinntektene. Et forhold som kompliserer saken, er at det i mange tilfeller ikke er de samme eierne som blir utsatt for skogskadene som de som høster jaktutbyttet.

I 1991 startet Norsk institutt for naturforvaltning (NINA) et overvåkingsprogram for hjortevilt. Overvåkingsprogrammet viser at det har vært en systematisk nedgang i bestandskondisjonen for hjort i de store hjorteområdene helt siden starten av overvåkingsprogrammet i 1991. Nedgangen henger helt klart sammen med den sterke økningen av hjortebestanden i samme periode. NINA mener at det er nødvendig å redusere bestanden i de områder hvor det er hardest konkurranse om matfatet.

Elgens bestandskondisjon er lavere i de fleste sørnorske bestandene sammenlignet med bestandene fra Trøndelag og nordover. På samme måte som for hjorten, er det en klar sammenheng mellom bestandstetthet og bestandskondisjon (Norsk institutt for naturforvaltning 2010).

Det var en økning på 20 prosent i antall skutte storfugl og orrfugl fra forrige jaktår. Antall felte rådyr i landet var noe lavere enn sesongen før. Rypejakta tok seg betraktelig opp igjen etter bunnsesongen 2009/2010, men antall felte ryer er fortsatt under 40 prosent av det som ble felt ved århundreskiftet (Statistisk sentralbyrå 2011f).

I jaktsesongen 2010/2011 deltok i alt 60 300 jegere i elgjakta, 41 680 i hjortejakta, 8 350 i villreinjakta og 89 960 i småviltjakta. 198 570 løste jegeravgift denne jaktsesongen. Jakt er fortsatt en mannsdominert fritidssyssele i og med at bare knappe 7 prosent av jegerne siste sesong var kvinner, men kvinneandelen er stigende for hvert år (Statistisk sentralbyrå 2011g og 2011h).

Rådyr- og småviltjakt 2010/2011

28 900	rådyr
20 000	harer
2 200	bevere
24 000	rødrev
15 000	stokkender
15 000	grågjess
195 000	ryper
14 000	storfugl
31 400	orrfugl

Rovvilt, totalavgang 2009/2010

147	gauper (117 under kvotejakt)
89	jerver (35 under lisensjakt)
18	bjørner (9 under lisensjakt)
8	ulver (2 under lisensjakt)
30	ørner
26	hønehaug

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

Kilde Statistisk sentralbyrå (2011f)

6.1.5 Skogpolitikk

I stortingsmeldingen om skogbruket (Landbruksdepartementet 1998) ble det trukket opp retningslinjene for en helhetlig politikk for skogbruket og skogindustrien. Det ble lagt vekt på å samordne produksjon og foredling av trevirke på lang sikt for å sikre industrien jevn tilgang på norskprodusert virke. Det ble påpekt at for å øke verdiskapingen i videreforedling av trevirke, må kostnadene reduseres og virket må utnyttes bedre. Ved å øke produktspekteret og foredlingsgraden og samtidig gi gode utviklingsmuligheter for små og mellomstore bedrifter for lokal foredling, vil det være mulig å skape nye muligheter, ikke minst i distriktene.

I samme stortingsmelding ble det også påpekt at skogen er en nasjonal ressurs som må forvaltes med omtanke. Ved siden av å ha stor nasjonaløkonomisk og distriktsmessig betydning, har skogen avgjørende betydning for å bevare det

biologiske mangfoldet i naturen. Skogområdene har dessuten stor betydning for rekreasjon og friluftsliv med de positive virkninger det har for befolkningens helse og trivsel.

En av de viktigste utfordringene på skogsektoren i tida framover er å sikre en god og miljøvennlig ressursforvaltning av skogressursene på lang sikt. Dette vil kreve gode nasjonale og lokale ressuroversikter, god kompetanse i næringa og tilstrekkelig satsing for å få opp ny skog etter hogst og forsvarlig stell av den nye skogen. Et godt utbygd og vedlikehold offentlig veinett som tillater sikker transport med større tømmerbiler, er et viktig element for å bedre lønnsomheten i skogbruket.

Virkesforrådet i kystområdene øker sterkt samtidig som avvirkningen er lav. Regjeringen har derfor pekt ut kystskogbruket som et satsingsområde i årene framover.

Økt bruk av biobrensel er et satsingsområde med både miljø- og næringspolitisk verdi. Bioenergi er en CO₂-nøytral energikilde og satsingen på bioenergi vil være med på å oppfylle klimapolitiske mål.

En lønnsom skogindustri og dermed også et lønnsomt skogbruk, er bl.a. avhengig av gode og rimelige transportmuligheter fra skogen og fram til industrien. Sverige og Finland har et konkurransefortrinn i forhold til Norge i både et godt utbygd infrastrukturnett og i bruk av vogntog med større totalvekt og lengde.

I 2008 ble det i Norge satt i gang en treårig prøveordning på fire hovedveistrekninger hvor det ble tillatt bruk av modulvogntog med økt totalvekt og lengde. Prøveordningen er nå utvidet med seks nye år og med 21 nye veistrekninger (Samferdselsdepartementet 2011).

6.1.6 Virkemidler

Det er en rekke virkemidler for gjennomføring av norsk skogpolitikk. Virkemidlene omfatter lovgivning, skattepolitikk, økonomiske støtteordninger, forskning og veiledning.

Lover

I 2005 ble den gjeldende skogbruksloven vedtatt i Stortinget. Loven trådte i kraft 1. januar 2006. I formålsparagrafen til skogbruksloven står det at formålet med loven er «å fremme ei bærekraftig forvaltning av skogressursane i landet med sikte på aktiv lokal og nasjonal verdiskaping, og å sikre det biologiske mangfoldet, omsyn til landskapet, friluftslivet og kulturverdiane i skogen».

Den nye loven er forenklet i forhold til den gamle og tar sikte på større fleksibilitet og frihet for den enkelte næringsutøver.

I tilknytningen til skogbruksloven er det utarbeidet en forskrift om bærekraftig skogbruk. I formålsparagrafen til skogbruksforskriften står det at formålet med forskriften er «å fremme eit berekraftig skogbruk som sikrar miljøverdiane i skogen, aktiv forynging og oppbygging av ny skog, og god helsetilstand i skogen».

Den 1. juli 2009 trådte den nye Naturmangfoldloven i kraft. Denne loven erstatter Naturvernloven fra 1970 og deler av andre lover. Hovedformålet med loven er å ta vare på det biologiske mangfoldet. Dette gjelder også for områder utenfor de statlige vernede arealene, noe som medfører skjerpet lovregulering og mer kontroll fra statlige myndigheter. Loven inneholder også nye erstatningsregler for alle kategorier verneområder. Intensjonene med det nye regelverket er å gi grunneiere og rettighetshavere en vesentlig bedre erstatningsordningen enn tidligere.

Tilskudd

Ved utformingen av skogpolitikken er det lagt avgjørende vekt på å sikre et tilfredsstillende nivå på de langsiktige investeringene. Innenfor skogbrukets tilskuddsrammer har derfor skogkultur, skogbruksplanlegging og utbygging av hovedveinettet blitt prioritert framfor andre tiltak. Det forutsettes at skogeierne selv dekker en vesentlig del av kostnadene ved de langsiktige investeringene. De offentlige tilskuddene i skogbruket er av vesentlig mindre omfang enn tilskuddene i jordbruket både når det gjelder volum og når det gjelder antall ordninger.

Bevilgningene til skogbruk og bioenergi under Landbrukets utviklingsfond (LUF) blir fastsatt gjennom jordbruksavtalen, og det er for 2011 og 2012 satt av henholdsvis 229 og 244 mill. kroner, mot 218 mill. kroner i 2010 (Landbruks- og matdepartementet 2011).

Formålet med midlene til nærings- og miljøtiltak er at de skal tilpasses lokalt slik at de stimulerer til økt verdiskaping i skogbruket. Samtidig skal biologisk mangfold, landskap, friluftsliv og kulturminner i skogen tas vare på og videreutvikles. Midlene kan brukes til skogkultur, skogsveiutbygging, miljøtiltak i skogbruket og ulike andre tiltak. Områder der det ikke har vært drevet kommersielt skogbruk skal prioriteres. Dette gjelder først og fremst skogreisingsstrøkene på Vestlandet og i Nord Norge.

For mest mulig optimal drift av en skogeiendom er det viktig med en skogbruksplan med miljøregistreringer. Landbruks- og matdepartementet legger stor vekt på at skogbruket skal forvaltes miljøvennlig. Skogbruksplanlegging med miljøregistreringer gir et godt grunnlag for et verdiskapende og miljøvennlig skogbruk, og Fylkesmannen tildeler derfor LUF-midler til utarbeidelse av skogbruksplaner.

Skogfond

Den tidligere skogavgiftsordningen byttet i 2006 navn til skogfondsordningen. Ordningen er fortsatt en tvungen fondsavsetning som går ut på at skogeieren kan velge å sette av mellom 4 og 40 prosent av tømmeroppjøret på en egen konto som forvaltes av det offentlige. I snitt var avsetningen 12 prosent i 2010. Avsatt beløp er ikke skattepliktig inntekt for skogeieren før det tas ut for å finansiere nærmere bestemte skogbrukstiltak. 85 prosent av det uttatte beløpet er skattefritt dersom beløpet brukes til bestemte formål som bl.a. skogkulturtiltak, bygging og sommervedlikehold av skogsbilveier, miljøtiltak, skogbruksplanlegging, skogforsikring og investeringer i bioenergitiltak som bruker egne og lokale ressurser. Reglene for bruk av skogfond til bioenergi er nå myket vesentlig opp slik at en forventer at flere bioenergiprosjekt enn før skal kunne dekkes av skogfondsmidler.

Skogfondsordningen forvaltes av Statens landbruksforvaltning (SLF). Skogfondsregnskapet viser at det ble utbetalt 2 693 mill. kroner av fondet i 2010. Det er 11 mill. kroner mindre enn i 2009. Årlig avsettes det mer til skogfond enn det som brukes av fondet. I alt ble det avsatt 368 mill. kroner i 2010 mot 234 mill. kroner i 2009. Skogeierne hadde ved utløpet av 2010 1 093 mill. kroner stående inne på skogfondskontoen (Statens landbruksforvaltning 2011a).

6.1.7 Skogvern

Gjennom ratifiseringen av Konvensjonen om biologisk mangfold og Bernkonvensjonen om vern av truede arter og deres leveområder, har Norge forpliktet seg til å ivareta det biologiske mangfoldet i skogen. I alt er ca. 1,8 prosent av den produktive skogen i landet vernet (Miljøverndepartementet 2010). Fortsatt er det

vernet vesentlig mer skogareal i Sverige og Finland hvor mellom fire og fem prosent av det produktive skogarealet er vernet. Miljøvernorganisasjonene mener at det er behov for vern av ca. seks prosent av det produktive skogarealet i Norge. Av ulike årsaker vil behovet for vern være noe lavere i Norge enn for eksempel i Sverige. Sverige kom tidlig i gang med vernearbeidet og var mindre systematisk ved valg av de første verneområdene med henblikk på variasjon mellom områdene. Skogbruket blir også drevet mer intensivt i Sverige enn i Norge, og i tillegg har Norge forholdsvis større arealer som ikke er økonomisk drivverdige.

I 2003 startet et samarbeid mellom miljømyndighetene og Norges skogeierforbund om frivillig skogvern. Per juli 2011 er det vernet ca. 185 kvadratkilometer gjennom dette samarbeidet. I tillegg satses det på vern på Statskogs eiendommer og på eiendommer eid av Opplysningsvesenets fond (prestegårdsskoger). Per i dag mener NINA at det er manglende vernedekning særlig av lavereliggende skog i Sør-Norge (Framstad, E og T. Blindheim 2010).

6.1.8 Miljøsertifisering

I slutten av forrige århundre ble det økt internasjonalt fokus på bærekraftig skogbruk for å sikre skogens økonomiske, miljømessige og sosiale verdier. I 1998 ble skogeierorganisasjonene, skogindustrien, miljø- og friluftsforskningsorganisasjonene enige om samarbeidsprosjektet Levende skog som utarbeidet en standard for et bærekraftig norsk skogbruk. Denne standarden ble revidert i 2006.

Sommeren 2010 ble det brudd mellom partene. Skogeierorganisasjonene kunne ikke godta de nye framlagte kravene om begrensninger i tilplanting av gran på Vestlandet og i Nord-Norge samt nye restriksjoner vedrørende bruk av fremmede treslag. Til tross for bruddet, bruker skogbruket fortsatt kravpunktene i Levende Skog-standard ved miljøsertifisering av skogbruket. Dette er kravpunkter som skogeieren er forpliktet til å følge ved forvaltningen av skogeiendommen. Hensikten med sertifiseringen er å kvalitetssikre og dokumentere et bærekraftig skogbruk og dermed legge grunnlaget for å sikre markedsgangen for produkter fra norsk skogindustri.

Nesten hele skogbruket i Norge er i dag sertifisert etter ISO 14001 med Levende Skogstandard som miljøstandard. For at ikke sertifiseringen skal bli for kostbar for alle de små skogeiendommene vi har i Norge, gjennomføres sertifiseringen som områdesertifisering i regi av skogeierorganisasjonene.

6.2 Økonomi, eierstruktur og organisasjonsforhold

6.2.1 Økonomi og avvirkning

I 2010 ble det levert 8,3 mill. m³ tømmer til skogindustrien mot 6,6 mill. m³ i 2009. Dette er en økning på 25 prosent fra 2009, men i 2009 var avvirkningsnivået spesielt lavt på grunn av lave tømmerpriser som igjen var en følge av den internasjonale finanskrisen (Statistisk sentralbyrå 2011j).

Økningen i aktivitetsnivået har fortsatt inn i 2011. I første halvår dette året ble det avvirket nesten 4,7 mill. m³ tømmer, noe som er nesten 1,1 mill. over bunnåret 2009 (Statens landbruksforvaltning 2011b).

Skurtømmerets andel av industrivirket økte fra 44 prosent i 2009 til 54 prosent i 2010. Dersom vi ikke regner med ved til brensel, er ca. 77 prosent av avvirkningskvantumet gran og 22 prosent furu, slik at lauvtrevirket bare utgjør knappe 1 prosent av det totale avvirkningskvantumet. Noe over 53 prosent av salgsvirket ble i 2010 levert fra de tre Østlandsfylkene Hedmark, Oppland og Buskerud, hvorav Hedmark alene hadde ca. 29 prosent av totalleveransen.

I 2010 kjøpte sagbruk og trevareindustrien 48 prosent av industrivirket mens tremasse- og celluloseindustrien kjøpte 35 prosent. Resten av salgsvirket ble kjøpt av andre kjøpere eller det gikk uforedlet til eksport. Dette er en noe høyere andel til sagbruk og trevareindustrien enn foregående år (Statistisk sentralbyrå 2011j).

Salg av ved til brensel var gjennomsnittlig ca. 500 000 m³ per år på midten av 90-tallet. Omsetningen har deretter gått opp og har variert mellom 700 000 og 900 000 m³ i årene etterpå. En vesentlig årsak til det økte vedsalget i denne perioden er de økte energiprisene til husholdningene. Fra og med 2006 inngår ikke vedsalget lenger i Statistisk sentralbyrås statistikk for omsatt virke. I en spesiell undersøkelse foretatt av Statistisk sentralbyrå anslås det at vedforbruket i bolighus og fritidshus var nesten 3,1 mill. m³ i 2009. Dette er en kraftig økning fra tidligere anslag (Statistisk sentralbyrå 2010c).

Bruttoverdien av det solgte industrivirket var 2,9 mrd. kroner i 2010 2,0 mrd. i 2009, 2,9 mrd. i 2008, 3,1 mrd. kroner i 2007 og 2,3 mrd. kroner i 2006. Dette gir en gjennomsnittlig virkespris disse fem årene på henholdsvis 355, 307, 364, 375 og 318 kroner.

I 2009 ble det hogd tømmer for salg på 12 500 eiendommer. Det tilsvarer hver tiende eiendom. Den siste tiårsperioden er det hogd tømmer for salg minst en gang på 42 prosent av eiendommene. Aktiviteten i skogen varierer mye mellom landsdelene. Størst aktivitet var det i Buskerud, der det var avvirkning på hver femte skogseiendom i 2009 (Statistisk sentralbyrå 2010e).

Skogbruket i Norge blir stadig mer en ren kapitalinntektskilde for eierne, og ca. 90 prosent av salgskvantumet blir felt og kvistet med hogstmaskin. I 1978 ble bare 4 prosent tatt ut på denne måten. Bruk av hogstmaskin er noe mer utbredt i store enn i små skoger, og det er stor variasjon mellom landsdelene. I 2007 ble 97 prosent av skogen tatt ut med hogstmaskin i Hedmark, mens bare 36 prosent ble tatt ut med hogstmaskin i Troms og Finnmark (Statistisk sentralbyrå 2009b).

I 2009 hadde 23 800 personlige skogeiere (21 prosent) positiv næringsinntekt fra skogen. Dette er 1 300 færre enn året før. Den gjennomsnittlige næringsinntekten for disse skogeierne var 34 000 kroner. Det er 2 000 mindre enn i 2008. I gjennomsnitt var bruttoinntekten for de skogeiere som hadde positiv næringsinntekt fra skogen, 466 000 kroner i 2009. Bruttoinntekten omfatter all næringsinntekt i tillegg til kapital-

inntekter og lønns- og pensjonsinntekter. Samlet næringsinntekt fra skogen for personlige skogeiere var 812 mill. kroner i 2009 mot 903 mill. kroner året før. I gjennomsnitt utgjorde inntektene fra skogbruket 7 prosent av bruttoinntekten for de skogeierne som hadde positiv næringsinntekt fra skogen (Statistisk sentralbyrå 2011i).

NILFs årlige driftsgranskinger belyser bl.a. den økonomiske situasjonen på gårdsbruk hvor en vesentlig del av familiens inntekt kommer fra jord- og skogbruk. Av de 848 brukene som var med i granskingen i inntektsåret 2009, inngikk 142 bruk i en egen undersøkelse for gårdsskogbruket. Dette er bruk hvor balansekvantumet¹⁵ i skogen er minst 50 m³. For de brukene som inngår i den egne skogbruksundersøkelsen, utgjorde skogbrukets andel av det samlede driftsoverskuddet fra jord- og skogbruk 8 prosent i 2009 mot 20 prosent året før. På de 142 brukene som var med i granskinga, ble det i gjennomsnitt avvirket 63 prosent av balansekvantumet mot 112 prosent året før. Avvirkningsnivået i 2009 var det laveste siden 2004. Tabell 6.3 viser noen resultater fra driftsgranskningene i gårdsskogbruket. Året 2009 var preget av negative faktorer slik som lavt avvirkningsnivå, lave tømmerpriser og en sterk kostnadsøkning.

Tabell 6.3 Avvirkning og driftsoverskudd i gårdsskogbruket, 2005–2009. Nominelle kroner

	2005	2006	2007	2008	2009
Antall driftsenheter	173	162	155	148	142
Solgt og brukt virke, m ³	234	232	310	319	198
Salgsinntekter fra trevirke, kr per m ³	313	311	359	368	304
Annen inntekt, kr per m ³	19	18	12	20	17
Kostnader, kr per m ³	190	181	180	194	229
Driftsoverskudd, kr per m ³	142	148	191	194	92
Driftsoverskudd, kr 1000 per driftsenhet	33,3	34,3	59,3	62,0	18,1

Kilde: Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (2005–10)

6.2.2 Skogbruk og utmarksinntekter

I 2007 ble det på hver fjerde eller noe over 20 000 skogbrukseiendommer registrert inntekter fra tilleggsnæringer som benytter areal og ressurser i skogen og/eller annen utmark. I alt var bruttoinntektene fra tilleggsnæringer i underkant av 900 mill. kroner eller ca. 45 000 kroner per eiendom med tilleggsnæringer i 2007 (Statistisk sentralbyrå 2009c). 37 prosent av inntektene kom fra hytteutleie og bortfesting av tomter, 24 prosent fra jakt og fiske, 7 prosent fra videreforedling av eget virke og resten fra diverse virksomhet. Det er mest vanlig med inntekt fra tilleggsnæring på de største skogeiendommene.

¹⁵ Balansekvantum er det størst mulige kvantum som kan avvirket hvert år uten at framtidig hogstkvantum går ned.

6.2.3 Eierstruktur og organisasjonsforhold

Siden 1979 har antall skogeiendommer holdt seg stabilt på ca. 120 000, men antallet skogeiendommer i kombinasjon med aktivt jordbruk, har gått kraftig tilbake i denne perioden. I årene 1979 og 1999 var det aktiv jordbruksdrift på henholdsvis 62 og 44 prosent av eiendommene (Statistisk sentralbyrå 2001). I 2009 var antall skogeiendommer fortsatt i underkant av 120 000 men antall skogeiendommer som ble drevet i kombinasjon med aktiv jordbruksdrift, er sunket ytterligere til 30 prosent av totalt antall skogeiendommer (Statistisk sentralbyrå 2010c). I de fleste tilfeller er det en klar sammenheng mellom størrelsen på jordbruksarealet og skogarealet slik at bruk med større jordbruksareal også har større areal med skog.

I 2010 var 37 800 skogeiere medlemmer i et av de åtte andelslagene som er tilsluttet Norges Skogeierforbund. Dette er en nedgang på 1 000 skogeiere fra året før. Av de 37 800 medlemmene hadde 34 prosent virkesleveranse i 2010 mot 30 prosent året før. I tillegg er noen få, men store skogeiere (ca. 230 stk.) organisert i den frittstående skogeierorganisasjonen NORSKOG. De åtte andelslagene tilsluttet Norges Skogeierforbund hadde samlet en virkesomsetning på ca. 6,4 mill. kubikkmeter og medlemmene i NORSKOG ca. 1 mill. kubikkmeter. Samlet utgjør dette over 90 prosent av samlet virkesomsetning i 2010.

Viken Skog BA er det desiderte største av skogeierandelslagene med en virkesomsetning i 2010 på 2 288 000 m³, mens skogeierandelslagene Glommen Skog BA, Mjøsen Skog BA, AT Skog BA og Allskog BA hadde en virkesomsetning på henholdsvis 1 061 000, 860 000, 896 000 og 831 000 m³ (Norges skogeierforbund 2010a). Medlemstallet i de fem andelslagene var henholdsvis 11 800, 2 500, 3 900, 7 800 og 8 000 (Norges skogeierforbund 2010b).

6.3 Skogbruk og skogindustri i regionaløkonomisk sammenheng

Skogbruket med tjenester tilknyttet skogbruk hadde et bruttoprodukt på knapt 4,7 mrd. kroner og sysselsatte ca. 4 000 personer i år 2007, som er det siste året det er publisert fylkesfordelt nasjonalregnskap, se tabell 6.4. Jakt og viltstell er i denne sammenheng regnet sammen med jordbruk (tabell 4.2). Bruttoproductet inkluderer verdien av nettotilveksten, ikke bare nettoverdien av avvirkningen. Bruttoproductet i skogbruket er etter dette prinsippet ikke direkte avhengig av aktiviteten i skogbruket. Verdien av nettotilveksten, som er en form for sparing, er beregnet til 1,2 mrd. kroner i 2007 (Statistisk sentralbyrå, 2009d).

Hedmark er det største skogfylket, både regnet i bruttoprodukt og i sysselsetting. Hedmark står for mer enn en firedel av bruttoproduktet i norsk skogbruk. Oppland og Buskerud har til sammen nesten 23 prosent av samlet bruttoprodukt. De tre fylkene står for nesten halvparten av bruttoproduktet i skogbruket. Bruttoproductet for skogbruk var større enn bruttoproduktet for jordbruk i Hedmark, Telemark og Aust-Agder i 2007, jf. tabell 4.2 og tabell 6.4. I de andre fylkene var bruttoproduktet fra jordbruk størst.

Trelast- og trevareindustri og treforedlingsindustri sysselsatte til sammen 23 200 personer i 2007, eller ca. 5,8 ganger så mange som skogbruket. Bruttoproductet i de to industriegrenene var knapt 2,8 ganger bruttoproduktet i skogbruket. Det er trelast- og trevareindustri i alle fylker. Hedmark er det fylket som har flest

sysselsatte og størst bruttoprodukt i slik industri. Vest-Agder og Rogaland har mye trelast- og trevareindustri uten å ha spesielt stort skogbruk.

Treforedlingsindustrien er i større grad enn trelast- og trevareindustrien konsentrert til noen fylker, spesielt Østfold og Buskerud. Så mye som 2,3 prosent av bruttoproduktet i Østfold kommer fra treforedling, mens landsgjennomsnittet er 0,28 prosent av det fylkesfordelte bruttoproduktet. De store treforedlingsbedriftene ligger på kysten. Innlandsfylkene Hedmark og Oppland har så godt som ingen treforedlingsindustri, men de har en betydelig trelast- og trevareindustri.

Vel 6 prosent av bruttoproduktet i Hedmark var fra skogbruk og skogindustri i 2007. For Nord-Trøndelag er tilsvarende tall knapt 4 prosent.

Tabell 6.4 tyder på at skogbruket har store ringvirkninger. En reduksjon i primærskogbruket vil likevel ikke uten videre føre til reduksjon i industrien i og med at tømmer også kan kjøpes fra utlandet.

Tabell 6.4 Brutttoprodukt og sysselsetting i skogbruk, trelast- og trevareindustri og treforedling etter fylke. Mill. kroner og sysselsatte personer. 2007

Fylke	Skogbruk		Trelast- og trevareindustri		Treforedling	
	BP	Sysselsetting ¹⁾	BP	Sysselsetting ¹⁾	BP	Sysselsetting ¹⁾
Østfold	263	200	360	700	1 456	2 500
Akershus	294	200	497	700	622	200
Oslo	11	0	79	100	18	0
Hedmark	1 234	600	1 518	2 600	15	0
Oppland	561	400	753	1 400	1	0
Buskerud	500	400	437	800	1 105	1 800
Vestfold	191	200	539	800	73	100
Telemark	324	300	190	500	46	100
Aust-Agder	171	200	502	800	35	100
Vest-Agder	110	200	797	1 600	84	200
Rogaland	128	100	649	1 600	68	100
Hordaland	76	100	455	900	13	0
Sogn og Fjordane	54	100	315	700	16	0
Møre og Romsdal	73	100	314	600	37	100
Sør-Trøndelag	188	200	498	1 100	156	300
Nord-Trøndelag	304	300	402	800	466	700
Nordland	131	200	414	800	0	0
Troms	54	100	66	200	1	0
Finnmark	15	0	18	100	0	0
Landet	4 682	4 000	8 801	16 900	4 212	6 300

1) På grunn av avrunding stemmer ikke summen av fylkestallene helt med landstallet. Null i sysselsetting i skogbruket i Oslo og Finnmark betyr mindre enn 50.

Kilde: Statistisk sentralbyrå (2009d, 2010f), statistikkbanken og tilleggsopplysninger

Litteratur

- Andreasen, K. m. fl. 2010. *Overvåkingsprogram for skogskader*. Årsrapport 2009. Forskning fra Skog og landskap 03/10. Norsk institutt for skog og landskap, Ås
- Framstad, E. og T. Blindheim 2010. *Naturfaglig evaluering av Frivillig vern-områder*. NINA Rapport 534. Norsk institutt for naturforskning (NINA).
- Hobbelstad, K. 2002. *Framtidig virkestilgang*. Aktuelt fra skogforskningen 7/02. Skogforsk, Ås.
- Landbruksdepartementet 1998. St. meld. nr. 17 (1998–99). *Verdiskaping og miljømuligheter i skogsektoren (skogmeldingen)*.
- Landbruks- og matdepartementet 2009. St.meld. nr. 39 (2008–2009). *Klimautfordringene – landbruket en del av løsningen*.
- Landbruks- og matdepartementet 2011. Prp 126 S (2010–2011). *Jordbruksoppgjøret 2011*.
- Miljøverndepartementet 2007: St.meld. nr. 26 (2006–2007) *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand*.
- Miljøverndepartementet 2010. Prp. 1 S (2010–2011). Budsjetåret 2011
- Norges skogeierforbund 2010a. <http://www.skog.no/html/foreningene/virkeskjop.asp> Sett 24.8.2011
- Norges skogeierforbund 2010b. <http://www.skog.no/foreningene/medlemstall.asp> Sett 24.8.2011
- Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning 2006–2010. *Driftsgranskinger i jord- og skogbruk*. Flere årganger, Oslo.
- Norsk institutt for naturforvaltning 2010. *Hjortevilt 2009*. Årsrapport fra Overvåkings programmet for hjortevilt, NINA Rapport 584.
- Norsk institutt for skog og landskap 2007. *Skogen tar opp halvparten av Norges klimagassutslipp*. <http://www.skogoglandskap.no/nyheter/2007/1192021304.95>.
- Samferdselsdepartementet 2011. *Modulvogntog: prøveordningen utvides med 21 nye strekninger*. <http://www.regjeringen.no/nb/dep/sd/presSESenter/pressemeldinger/modulvogntog-proveordningen-utvides-med-html?id=645062> Sett 22.8.2011
- Statens kartverk 2010. *Arealstatistikk for Norge 2010*. http://www.statkart.no/nor/Land/Fagomrader/Arealer_og_tall/
- Statens landbruksforvaltning og Direktoratet for naturforvaltning 2010. *Skogsveibygging og hensynet til inngrepsfrie naturområder i Norge (INON)*
- Statens landbruksforvaltning 2011a. <http://www.slf.dep.no/no/statistikk/skogbruk/skogfond/Skogfond.14327.cms> Sett 24.8.2011
- Statens landbruksforvaltning 2011b. *Høy aktivitet i skogbruket*. <http://slf.dep.no/no/eiendom-og-skogbruk/om-skogbruk/H%C3%B8y+aktivitet+i+skogbruket.15645.cms>. Sett 30.8.2011
- Statistisk sentralbyrå 2001. *Skogbruk, egedomsstruktur m.m*. <http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogbruk>
- Statistisk sentralbyrå 2009a. *Økonomisk drivverdig areal som del av produktivt skogareal i alt 2007*. <http://www.ssb.no/skogbruk/tab-2009-06-23-05.html>. Sett 24.8.2011
- Statistisk sentralbyrå 2009b. *Avvirkning for sal etter hogstmetode 2007*. <http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogbruk/tab-2009-06-23-01.html> Sett 29.8.2011

- Statistisk sentralbyrå 2009c. *Bruttoinntekt i 2007 frå tilleggsnæringar*.
<http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogbruk/tab-2009-06-23-06.html> Sett 29.8.2011
- Statistisk sentralbyrå 2009d. *Totalregnskap for skogbruket og tjenester tilknyttet skogbruk*. <http://www.ssb.no/skogregn/>
- Statistisk sentralbyrå 2010a. *Villreinjakt. Tillatt felt, antall felte og fellingsprosent. 1952-2010* <http://www.ssb.no/emner/10/04/10/reinjakt/tab-2010-12-22-02.html>. Sett 22.8.2011.
- Statistisk sentralbyrå 2010b. *Registrert avgang av store rovdyr og ørn. Foreløpige tall 2009/2010*. <http://www.ssb.no/emner/10/04/10/rovdyravg/tab-2010-09-29-01.html>. Sett 22.8.2011
- Statistisk sentralbyrå 2010c. *Landbruket i Norge 2009*.
http://www.ssb.no/emner/10/04/sa_landbruk
- Statistisk sentralbyrå 2010d. *Totalregnskap for skogbruket og tjenester tilknyttet skogbruk*. <http://www.ssb.no/skogregn/>
- Statistisk sentralbyrå 2010e. *Skogbruk, strukturstatistikk 2009*.
<http://ssb.no/emner/10/04/20/stskog>
- Statistisk sentralbyrå 2010f. *Fylkesfordelt nasjonalregnskap, 2007*.
<http://www.ssb.no/fnr/>
- Statistisk sentralbyrå 2011a. *Landsskogtakseringen, 2006–2010. Mer tømmer – lavere tilvekst*. <http://www.ssb.no/emner/10/04/20/lst> Sett 31.8.2011.
- Statistisk sentralbyrå 2011b. *Skogkultur 2010. Fortsatt nedgang i skogplantingen*.
<http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogkultur>. Sett 23.8.2011
- Statistisk sentralbyrå 2011c. *Skogsveier for motorkjøretøyer, 2010. Oppgang i skogveibyggingen*. <http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogsvei>. Sett 23.8.2011.
- Statistisk sentralbyrå 2011d. *Elgjakt, etter fylke. 2009/2010 og 2010/2011*.
<http://www.ssb.no/elgjakt/tab-2011-03-24-01.html>. Sett 22.8.2011.
- Statistisk sentralbyrå 2011e. *Hjortejakt, etter fylke. 2009/2010 og 2010/2011*
<http://www.ssb.no/emner/10/04/10/hjortejakt/tab-2011-03-24-01.html>. Sett 22.8.2011.
- Statistisk sentralbyrå 2011f. *Småvilt- og rådyrjakt, 2010/2011*
<http://www.ssb.no/emner/10/04/10/srjakt/> Sett 22.8.2011.
- Statistisk sentralbyrå 2011g. *Jegere som har løst jegeravgift. 1995/96-2010/2011*
<http://www.ssb.no/emner/10/04/10/jegerreg/tab-2011-07-12-01.html>. Sett 22.8.2011.
- Statistisk sentralbyrå 2011h. *Antall jegere, etter jaktutøvelse, kjønn og alder. 2010/11* <http://www.ssb.no/jeja/tab-2011-08-08-03.html>. Sett 22.8.2011.
- Statistisk sentralbyrå 2011i. *Skogeiernes inntekt, 2009*. <http://www.ssb.no/skoginnt/>. Sett 30.8.2011.
- Statistisk sentralbyrå 2011j. *Skogavvirkning for salg. Endelige tall, 2010*
http://www.ssb.no/emner/10/04/20/skogav_main.html /Sett 1.9.2011

FOTO: © ASBJØRN VEIDAL

7 Tilleggsnæring

I dette kapittelet ser vi på omfang, utbredelse og betydning av tilleggsnæringer (TN), med utgangspunkt i data fra både NILF og Statistisk sentralbyrå (SSB). Tilleggsnæring i landbruket blir definert som næringsvirksomhet utenom tradisjonelt jord- og skogbruk, med basis i ressursene på bruket.

7.1 Datagrunnlaget for tilleggsnæringer

NILFs driftsgranskinger tar utgangspunkt i skatteregnskap som blir omarbeidet til driftsregnskap, og i 2009 var 848 bruk med i undersøkelsen. Driftsgranskningene ser på brukerfamiliens totaløkonomi, hvor næringsaktivitet er en av flere kilder til familiens samlede inntekter. Næringsaktiviteten på bruket deles igjen inn i fire yrkesgreiner: jordbruk, skogbruk, tilleggsnæring og annen næring.

Figur 4.10 i kapittel 4 viser sammensetningen av samlet inntekt på alle bruk i driftsgranskningene i perioden 2000–2009. Bidrag fra tilleggsnæringerne utgjorde i snitt 4,7 prosent av samlede inntekter i 2000, og 6,4 prosent i 2009. Jordbrukets andel av de samlede inntektene har gått ned fra 44 prosent i 2000 til 39 prosent i 2009, mens andelen fra lønnsinntekter, pensjoner og annet har økt i perioden.

Tall fra SSB hentes både fra landbruksundersøkelser, jordbrukstelling og landbrukstelling¹⁶. Landbruksundersøkelsene er utvalgstillinger hvor resultatene «blåses opp» for å gi et bilde som er representativt for landet som helhet. Landbruksundersøkelsene tar utgangspunkt i aktive jordbruksbedrifter som er med i landbruksregisteret til Statens landbruksforvaltning. For deltakelse i Jordbrukstillingen 1999 var kriteriet at en måtte ha minst 5 dekar jordbruksareal i drift. Landbrukstillingen 2010 hadde i utgangspunktet samme nedre arealgrense, men oppfyllelse av et visst minimumskrav til hagebruksareal eller omfang av husdyrhold var i seg selv tilstrekkelig til å delta.

7.2 Omfang av tilleggsnæringer

7.2.1 Data fra NILF

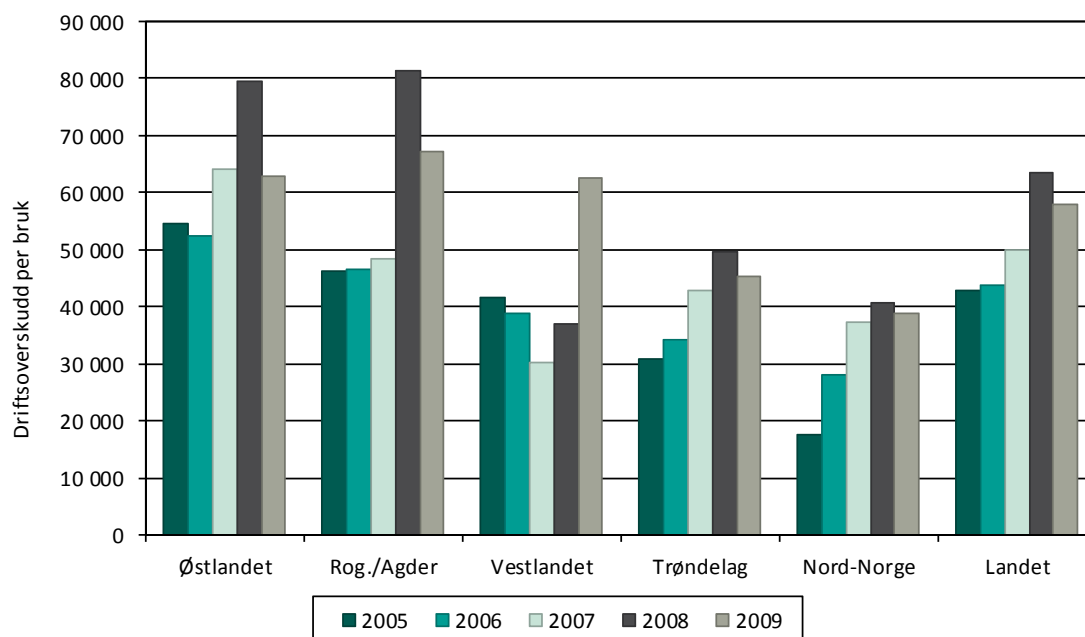
NILF har siden 2005 gjort detaljerte registreringer av type og omfang av tilleggsnæringer, og vi vil i denne artikkelen presentere de viktigste funnene fra registreringene. Tabell 7.1 viser andelen bruk med driftsoverskudd på tilleggsnæring de siste årene. Av alle bruk i driftsgranskningene hadde 81 prosent registrert driftsoverskudd på tilleggsnæring i 2009. Hvis en ser på bruk med driftsoverskudd over kroner 10 000 i tilleggsnæring, var andelen 46 prosent i 2005, og 52 prosent i 2009.

¹⁶ Tellingen har hett «jordbrukstelling» de gangene den bare har omfattet jordbruksbedrifter, og «landbrukstelling» de gangene den har omfattet jordbruksbedrifter og landbrukseiendommer

Tabell 7.1 Andel bruk med registrert driftsoverskudd på tilleggsnæring (TN), 2005–2009

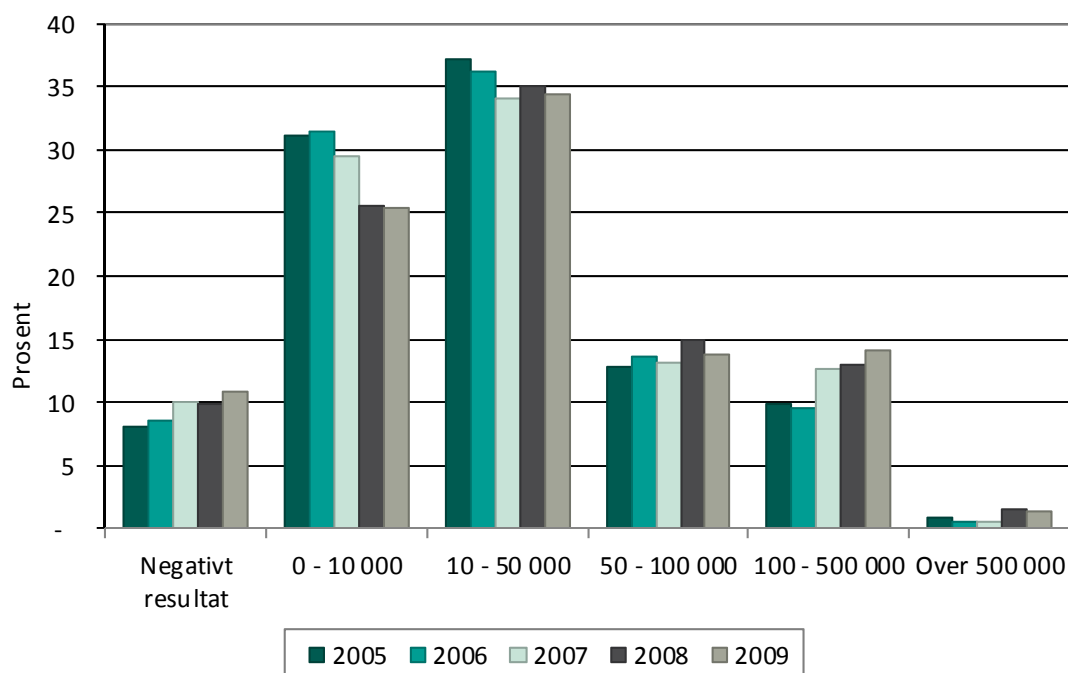
	2005	2006	2007	2008	2009
Andel med dr.oversk. på TN	76	80	80	81	81
Andel med dr.oversk. over kr 10 000	46	48	48	52	52

I 2009 har 688 bruk et beregnet driftsoverskudd på tilleggsnæring. I gjennomsnitt har disse brukene et driftsoverskudd på kr 57 800 i tilleggsnæringen. Det er en nedgang på kr 5 600 fra 2008. Figur 7.1 viser gjennomsnittlig driftsoverskudd i tilleggsnæring fra 2005–2009 fordelt på landsdeler. Driftsoverskuddet økte i hovedsak i alle landsdeler fram til 2008. Den store økningen i Rogaland og Agder i 2008 skyldes ekstraordinært salg på enkeltbruk. I 2009 var det en nedgang i alle områder unntatt Vestlandet. I 2009 var det enkelte bruk på Vestlandet som startet opp med vareproduksjon i stort omfang, samt at det var salg av hyttetomter på andre bruk.

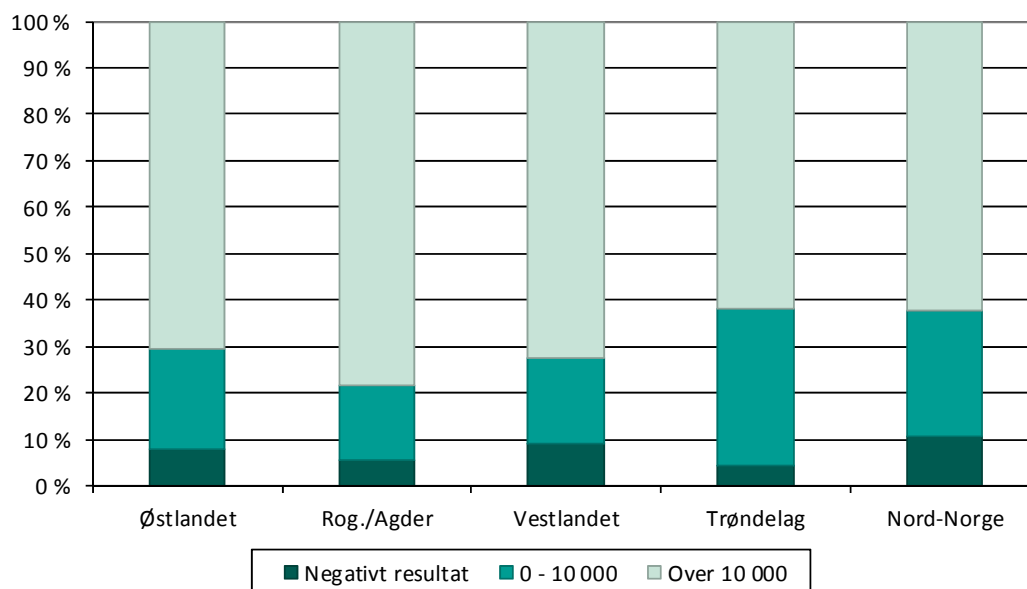
Figur 7.1 Driftsoverskudd i tilleggsnæring per bruk fordelt på landsdeler. 2005–2009

Figur 7.2 viser driftsoverskudd i tilleggsnæring, fordelt etter størrelsen på driftsoverskuddet. De siste tre årene har ca. 10 prosent av brukene hatt negativt resultat i tilleggsnæringen. Den største gruppen (ca. 35 %) har et driftsoverskudd mellom kr 10 000 og kr 50 000.

Figur 7.2 Andel bruk med driftsoverskudd i tilleggsnæring, gruppert etter størrelse på driftsoverskuddet

Figur 7.3 viser fordeling av driftsoverskuddet fra tilleggsnæring fordelt på landsdeler. Mellom 5 og 10 prosent av brukene som har tilleggsnæring driver med underskudd, den største andelen i Nord-Norge. I Rogaland og Agder har nærmere 80 prosent av brukene et overskudd over kroner 10 000 i tilleggsnæringen, mens i Trøndelag og Nord-Norge er tilsvarende andel 62 prosent.

Figur 7.3 Andel av driftsoverskudd i de ulike landsdelene. Tallene er et gjennomsnitt av årene 2005–2009

7.2.2 Data fra Statistisk sentralbyrå

Tabell 7.2 viser frekvensen i forekomst av tilleggsnæringer, slik den framgår av jord- og landbrukstelling til SSB. Vi ser at fra 1999 til 2010 har det vært klar økning i andelen av jordbruksbedrifter som har tilleggsnæring. Dette gjelder både for landet som helhet og for alle regionene. Nivået på SSBs tall ser ut til å ligge nærmere «driftsgranskingsnivået» i 2010 enn i 1999. Ellers går det fram av tabellen at tilleggsnæring både i 1999 og i 2010 forekom på størst andel av brukene i Trøndelag og på Østlandet. I 2010 var andelen lavere i Nord-Norge enn i andre regioner. Vestlandet og Nord-Norge hadde lavest andel i 1999.

SSB gjorde i 2010 en spesialsortering av egne data om tilleggsnæringer. SSBs undersøkelse viste at i områder med spredt bosetting, forekommer tilleggsnæringer på en mindre andel av jordbruksbedriftene enn i andre typer regioner¹⁷.

Tabell 7.2 Prosentandel av jordbruksbedriftene hvor det ifølge Jordbrukstelling 1999 og Landbrukstelling 2010 forekommer tilleggsnæring

	Jordbrukstelling 1999	Landbrukstelling 2010
Østlandet	46	59
Rogaland og Agder	38	52
Vestlandet	34	52
Trøndelag	46	62
Nord-Norge	34	48
Landet	41	56

Kilde: SSB

Ifølge tall fra SSB forekommer tilleggsnæringer på en mindre andel av norske gårdsbruk generelt, enn hva som er tilfelle for driftsgranskingsbrukene. SSBs undersøkelser er basert på gårdbrukernes skjønnsmessige vurdering av hvorvidt de driver med tilleggsnæring. Driftsgranskningene retter seg derimot mot regnskapstall. Denne forskjellen i metode kan være årsak til noe av avviket i resultater. Det kan hende at virksomhet med liten inntekt blir oversett ved en skjønnsmessig vurdering av hva som er næringsaktivitet.

En oversikt over tilleggsnæringer som forekommer ofte, finnes i tabell 7.3. Leiekjøring med maskiner er den typen tilleggsnæring som drives på flest jordbruksbedrifter.

¹⁷ Se mer om SSBs undersøkelse i kapittel 7 i Utsyn over norsk landbruk 2010 (Knutsen (red.) 2010)

Tabell 7.3 Prosentandel av jordbruksbedriftene hvor forskjellige typer tilleggsnæring drives

	1999	2001	2003	2005	2007	2010
	JT ¹⁾	LU ²⁾	LU ²⁾	LU ²⁾	LU ²⁾	LU ²⁾
Leiekjøring med maskiner	19,9	17,9	17,1	19,9	16,3	23,2
Bearb. av eget skogsvirke for salg	5,3	8,5	6,7	9,2	6,1	13,1
Bortleie av jakt- eller fiskerett	8,3	7,1	8,2	14,3	9,6	21,8
Gårdsturisme	4,4	5,2	5,2	5,3	4,7	5,5
Rideskole/trening av hester	0,6	1,2	1,1	0,8	0,6	
Grønn omsorg	0,2	0,3	0,2	0,4	1,1	
Videreforedling av jordbruksprodukter	0,1	0,2	0,2	0,3	1,3	
Utleie av dr.bygn. eller bolig	4,9	5,9	6,9	9,9	8,3	13

1) Jordbrukstelling

2) Landbruksundersøkelse

Kilde: SSB

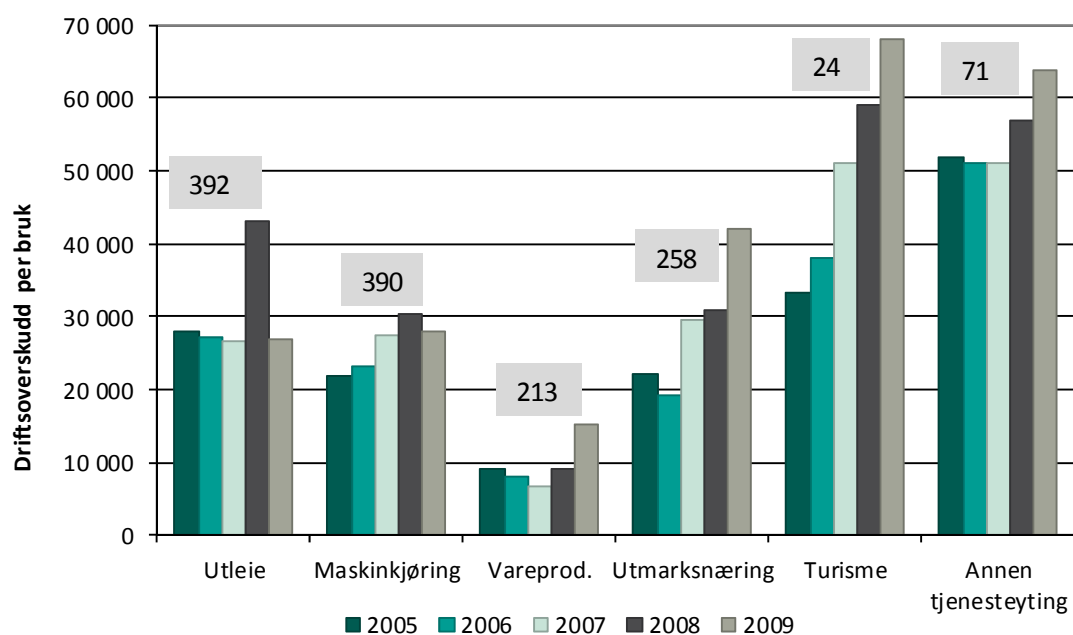
7.3 Driftsoverskudd per driftsform

Det er spesielt i driftsformen «utleie» at overskuddet har gått ned det siste året. Årsaken er blant annet spesielt høyt overskudd i 2008 på grunn av salg av utleie-eiendommer. Mange av brukene driver med flere ulike driftsgreiner innen tilleggsnæring, kun 40 prosent har bare én type tilleggsnæring på bruket. I gjennomsnitt er det 1,9 driftsformer per bruk, og det har vært stabilt de siste årene.

Figur 7.4 viser driftsoverskuddet fra tilleggsnæringer i perioden 2005–2009 fordelt på driftsformer, hvor alle bruk som har tilleggsnæring, er med i beregningene. Driftsformen «annen tjenesteyting» har det høyeste driftsoverskuddet i perioden, med et snitt på kr 55 000 per bruk. «Annenn tjenesteyting» omfatter i snitt 71 bruk som blant annet driver med Inn på tunet, saueklipping, klauvskjæring og lignende. Bruk som driver med turisme, har hatt et økende driftsoverskudd i perioden, fra kr 33 300 i 2005 til kr 68 100 i 2009. Dette er en liten gruppe, hvor det i gjennomsnitt har vært 24 bruk i perioden.

Nærmere 400 bruk driver med maskinkjøring, og overskuddet i driftsformen er i snitt kr 28 000 per bruk i 2009. Det har vært en jevn økning i driftsoverskudd i maskinkjøring fram til 2008, men en liten nedgang i 2009.

Vareproduksjon har det laveste resultatet av driftsformene, med et snitt på kr 9 600 per bruk i perioden. Det omfatter blant annet produksjon av ved og videreforedling av kjøtt og melk.

Figur 7.4 Driftsoverskudd per driftsform per bruk i tilleggsnæringen på alle bruk med tilleggsnæring, 2005–2009. Boksene over søylene sier hvor mange bruk som inngår i driftsformen i gjennomsnitt for perioden

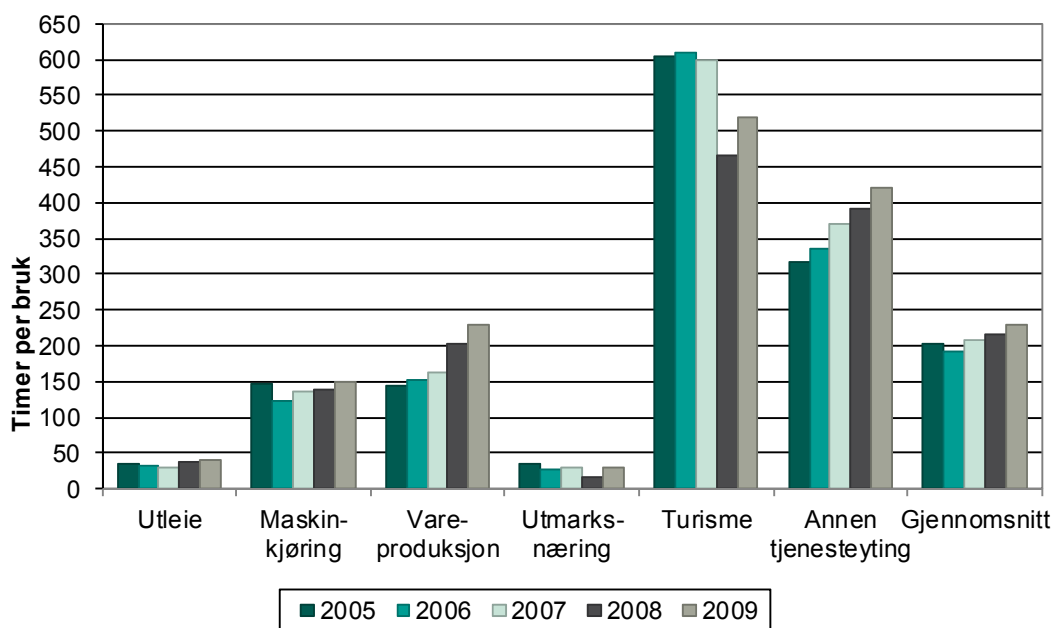
7.4 Arbeidsforbruk i tilleggsnæring

7.4.1 Arbeidsforbruk på bruk i driftsgranskingene

Figur 7.5 viser arbeidsinnsatsen i de ulike driftsformene. I gjennomsnitt på alle bruk som har registrert timer på en tilleggsnæringsaktivitet, ble det brukt 230 timer i tilleggsnæringen i 2009. Turisme er den driftsformen som det legges ned størst arbeidsinnsats i, med 560 timer i gjennomsnitt per bruk i perioden 2005–2009. «Annen tjenesteyting» er den driftsformen som har hatt størst økning i arbeidsforbruk i perioden, og har i gjennomsnitt 420 timer per bruk i 2009. På bruk med maskinkjøring ligger timeforbruket i gjennomsnitt på om lag 140 timer per bruk i perioden.

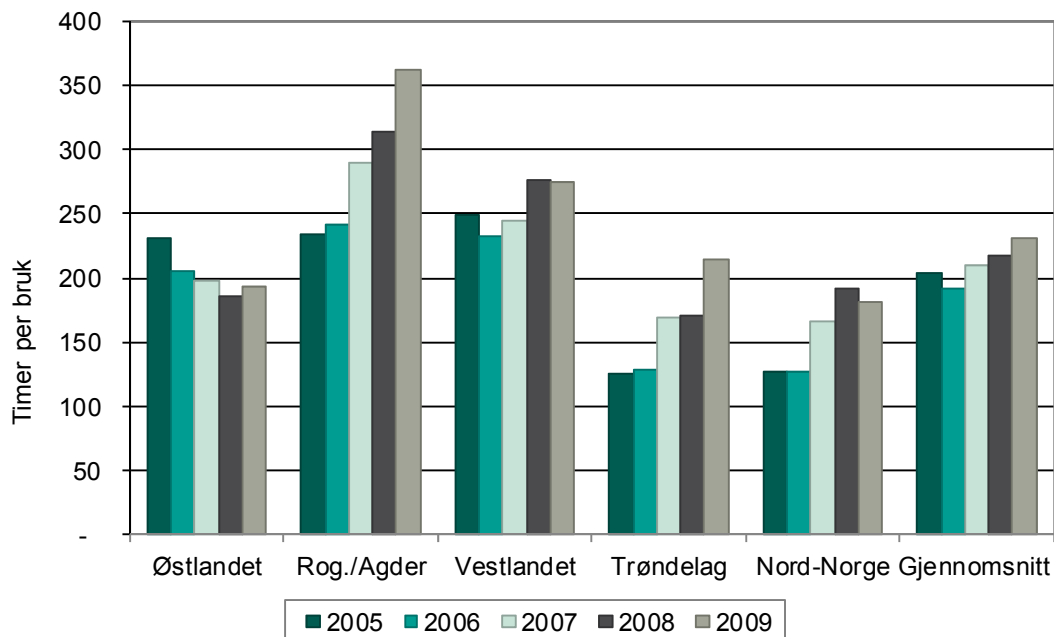
FOTO: © ANNE BENTE ELLEVOLD

Figur 7.5 Timer per driftsform per bruk på alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæringen. 2005–2009

Figur 7.6 viser timer per bruk på alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæringen, fordelt etter landsdeler. I hele perioden har det vært Rogaland og Agder som har hatt flest arbeidstimer i tilleggsnæringen, med 363 timer per bruk i 2009. Årsaken er blant annet to bruk som driver i stort omfang med juletreproduksjon.

Trøndelag og Nord-Norge er de områdene med minst arbeidsinnsats i tilleggsnæring i perioden. Østlandet er eneste område hvor antall timer per bruk i hovedsak har gått ned i perioden, med 193 timer per bruk i 2009.

Figur 7.6 Timer per bruk på alle bruk som har registrert timer i tilleggsnæringen, fordelt etter landsdeler. 2005–2009

7.4.2 Arbeidsinnsats registrert i tellingene til SSB

Tabell 7.4 viser at arbeidsinnsatsen i tilleggsnæringer i gjennomsnitt for alle bruk med slik næringsaktivitet var større i 2010 enn i 1999. For 2010 er jordbruksbedriftene på Østlandet og i Nord-Norge registrert med større arbeidsinnsats i tilleggsnæringer enn bruk i de andre regionene. I 1999 var timetallet høyest på brukene på Østlandet og Vestlandet. Begge årganger av den fullstendige tellingen peker i retning av at Trøndelag har lavest antall arbeidstimer per bruk når det gjelder tilleggsnæring.

I SSBs spesialundersøkelse fra 2010 kom det fram at arbeidsinnsatsen jevnt over så ut til å være størst i storbyregionene.

Tabell 7.4 Arbeidsinnsats i tilleggsnæringer ifølge Jordbrukstelling 1999 og Landbrukstelling 2010. Timer per jordbruksbedrift med tilleggsnæring

	Jordbrukstelling 1999	Landbrukstelling 2010
Østlandet	298	319
Agder og Rogaland	271	277
Vestlandet	281	286
Trøndelag	247	270
Nord-Norge	259	315
Landet	281	299

Kilde: SSB

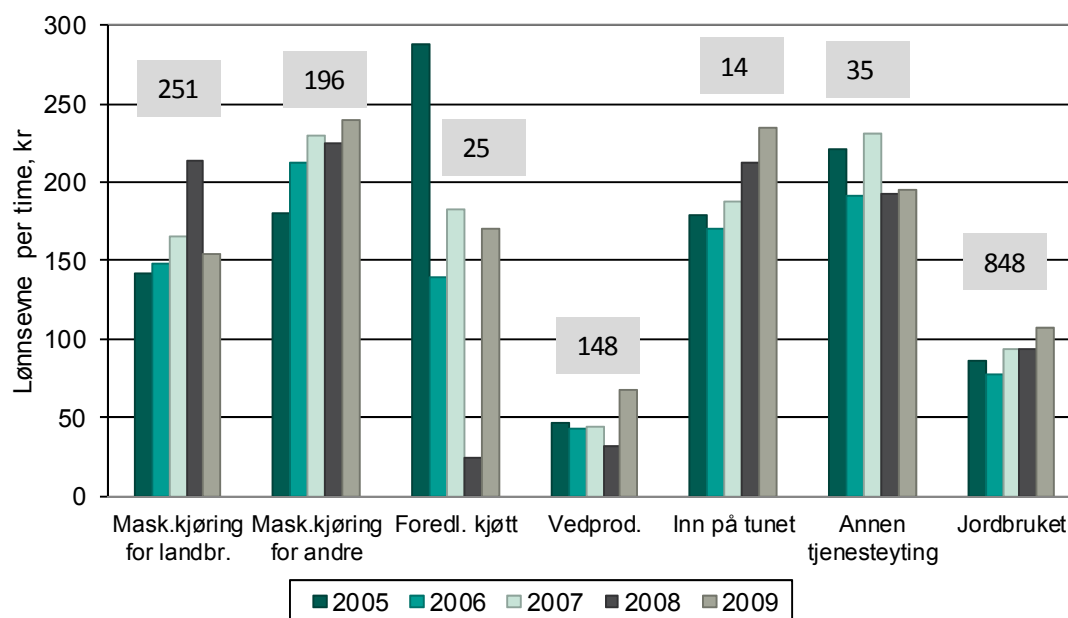
7.5 Lønnsomhet i tilleggsnæring

Figur 7.4 og figur 7.5 viste resultater fra driftsgranskingene for de ulike hoveddriftsformene i tilleggsnæring. De enkelte hovedgruppene er igjen inndelt i ulike driftsgreiner. Hovedgruppen vareproduksjon består blant annet av gruppene «vedproduksjon», «foredling av kjøtt og salg av kjøttprodukter», «salg av juletre og pyntegrønt» med flere. Nedenfor presenterer vi tall for lønnsomhet i et utvalg av driftsgreinene. Vi presenterer ikke tall for grupper hvor det er få bruk og dermed spesielt usikre tall.

Figur 7.7 viser lønnsevne per time i et utvalg av driftsgreiner i tilleggsnæring sammenlignet med lønnsevne i jordbruket. Lønnsevnen i maskinkjøring for landbruket var stigende i perioden 2005–2008, men gikk i 2009 ned til kr 154 per time. Nærmere 30 prosent av brukene i gruppen har også maskinkjøring for andre enn landbrukskunder (for eksempel snøbrøyting eller sandstrøing). I gjennomsnitt har gruppen med maskinkjøring for andre ligget jevnt høyt i hele perioden, med en lønnsevne på kr 239 per time i 2009.

Bruk med «foredling av kjøtt og salg av kjøttprodukter» har hatt et varierende resultat i perioden, med kun kr 24 i lønnsevne per time i 2008, og kr 170 per time i 2009. Om lag halvparten av brukene har omsetning på over kr 20 000. Det er relativt få bruk i gruppen, og spesielle forhold på enkeltbruk vil gi store utslag på hele gruppen. Om lag 40 prosent av brukene har et driftsoverskudd på over kr 10 000. I 2008 var det enkeltbruk som foretok store investeringer i slakte- og foredlingsanlegg, og dette medførte lavt resultat for hele gruppen.

Både driftsgreinen «inn på tunet» og «annen tjenesteyting» har hatt et relativt stabilt, høyt nivå gjennom hele perioden. Av de ulike driftsgreinene er det vedproduksjon som kommer ut med den laveste lønnsomheten gjennom hele perioden, med kr 68 i lønnsevne per time i 2009. Jordbruket kommer ut med en lønnsevne per time på kr 107 per time i 2009, noe som er betydelig lavere enn de fleste driftsgreiner i tilleggsnæring.

Figur 7.7 Lønnsevne per time i ulike driftsgreiner i tilleggsnæring sammenlignet med lønnsevne per time i jordbruket. Boksene over søylene sier hvor mange bruk som inngår i driftsformen i 2009

Litteratur

Knutsen, H. (red.). 2010. *Utsyn over norsk landbruk. Tilstand og utviklingstrekk 2010*. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. Oslo.

FOTO: ©ASBJØRN VEIDAL

Tema 1: Gjødselfareforskriften er under revisjon

Av Heidi Knutsen

Rammedirektivet for vann er et av EUs viktigste miljødirektiver og ble innlemmet i EØS-avtalen i 2008. Målet med direktivet er å sikre god miljøtilstand for vann i vassdrag, grunnvann og kystvann. For å møte kravene om reduksjon av fosforutslipp og avrenning til vann og vassdrag er det sannsynlig at det kommer enn innskjerping av gjødselfareforskriften. Våren 2011 avsluttet NILF prosjektet «Konsekvenser av mulige reguleringer av gjødselfareforskrift i Rogaland» (Knutsen og Magnussen 2011). Målet med prosjektet var å kartlegge hvilke effekter en innskjerping av gjødselfareforskriften kan få for jordbruket i Rogaland. Rogaland er det fylket i landet som har størst husdyrtetthet. Endringer i gjødselfareforskriften kan derfor få særlig store konsekvenser for jordbruket i Rogaland.

Gjødselfareforskriften regulerer blant annet spredning og lagring av gjødselfarer av organisk opphav. Etter gjeldende forskrift kan husdyrgjødsel bare spres i perioden 15. februar til 1. november, med mulighet til å forby spredning av gjødsel fra 1. september til 1. november. Lagringskapasiteten for husdyrgjødsel skal være på minimum 8 måneders produksjon. Etter forskriften er det tillatt å kjøre ut 3,5 kg fosfor per dekar. Det tilsvarer etter dagens normtall 4 dekar spredeareal per gjødselfdyrenhet.

Mens Norge har en enkel standard for beregning av gjødselfdyrenheter, tar man i både Sverige og Danmark hensyn til flere faktorer som kan påvirke mengden fosfor som skilles ut i gjødsla. I Nederland tas det i tillegg hensyn til fosfattilstanden i jorda, jo høyere fosfattilstanden i jorda er, jo mindre fosfor kan spres ut.

Ved dagens produksjon er over halvparten av rogalandskommunene avhengig av spredeareal utover fulldyrka areal. I kommunene Klepp, Finnøy og Hå er spredearealet under kravet om 4 dekar/gjødselfdyrenhet selv når alt potensielt areal er regnet inn i spredearealet, mens Time ligger akkurat på 4 dekar/gjødselfdyrenhet.

Målt i gjødselfdyrenhet (GDE) per dekar (korrigert for beitefradrag og spredeareal på innmarksbeite) har Rogaland (0,19 GDE/dekar) nesten dobbelt så mange gjødselfdyrenheter per dekar som Nord-Trøndelag (0,10 GDE/dekar). Av de 20 kommunene med lavest areal per GDE på landsbasis, ligger 15 i Rogaland. Ved dagens produksjon har ca. 17 % av enkeltbrukene i Rogaland for lite eget spredeareal.

Hvis kravet til spredeareal skjerpes til svensk nivå, 6,4 dekar spredeareal per GDE, vil Rogaland mangle nesten 206 tusen dekar spredeareal når beitefradrag er trukket fra og spredeareal på innmark er lagt til. Det tilsvarer en reduksjon på 32 175 GDE i forhold til dagens produksjon.

Enkle beregninger basert på dekningsbidragskalkyler viser at dersom 25 % av en reduksjon på 32 175 GDE (8 044 GDE) skulle tas ut ved reduksjon i melkeproduksjon, vil det bety en reduksjon på 4 817 kyr. Det vil redusere melkeproduksjonen i fylket med ca. 11 % og kjøttproduksjonen med 9 % i forhold til total produksjon i fylket i 2009. Samlet dekningsbidrag før tilskudd reduseres med 117,7 mill. kroner per år. I tillegg til redusert dekningsbidrag, vil også tilskuddene bli redusert. En tilsvarende reduksjon i kombinert smågris- og

slaktegrisproduksjon ville redusere antall purker med 17 % og levert slakt med 23 % i forhold til samlet produksjon i 2009. Samlet dekningsbidrag ville blitt redusert med 64,3 mill. kroner per år. Dette tyder på at de økonomiske konsekvensene for jordbruket i Rogaland vil være minst ved å redusere svineholdet, men beregningene som er gjort, er usikre.

En nederlandsk studie har kartlagt mulige økonomiske konsekvenser av redusert dyretall i landet for å komme til balanse gjødsling i 2020. I studien ble to ulike alternativ vurdert; alternativ a) der alle husdyrslag får samme reduksjon, og alternativ b) der det er mulig å gjøre forskyvninger mellom produksjonene. Det konkluderes med at alternativ b vil føre til en mindre nedgang i sektorsaldo, arbeidsplasser og BNP enn alternativ a. En tilsvarende studie for jordbruket i Rogaland, kunne gitt sikrere svar på hvordan en eventuell reduksjon i husdyrtallet i fylket kunne vært gjennomført for å begrense de økonomiske konsekvensene av en slik reduksjon.

Lagringskapasiteten for husdyrgjødsel er i stor grad fullt utnyttet i Rogaland. Det betyr at en endring i krav til lagringskapasitet i hovedsak må baseres på nybygg av gjødsellager. For Rogaland viser en grov beregning at investeringskostnadene i økt gjødsellagringskapasitet kan beløpe seg til mellom 64 og 106 mill. kroner per måned i økt kapasitetskrav dersom man forutsetter at hele økningen skal dekkes opp gjennom lagringskapasitet på det enkelte bruket. Alternativet per i dag vil være å redusere husdyrproduksjonen slik at eksisterende lager tilfredsstiller det nye kravet, eller transportere gjødsla ut av kommunen/fylket eller til foredling.

Det mest aktuelle alternativet for håndtering av overflødig husdyrgjødsel er trolig å bruke husdyrgjødsel som substrat i biogassanlegg. Regjeringen har satt som mål at 30 % av husdyrgjødsel innen 2020 skal brukes til å produsere biogass. Skal produksjon av biogass kunne avhjelpe kravet om spredeareal i Rogaland, er det viktig at arbeidet med utvikling av biogassanlegg fortsetter, og at det etableres kanaler for å omsette bioresten på en økonomisk og økologisk forsvarlig måte.

Jordas fosforstatus er av stor betydning for hvor mye husdyrgjødsel som bør tilføres. Jorda i Rogaland har generelt høye fosforverdier, og en korreksjon for bruk av husdyrgjødsel ut fra fosforinnholdet i jorda vil derfor kunne få tilsvarende konsekvenser for rogalandsjordbruket som endringer i spredearealkravet. Før det eventuelt kan stilles krav om korreksjon for fosforstatus i jorda, må det etableres gode rutiner for prøvetaking og eventuell kontroll av dagens fosforinnhold i jorda.

Normtallene som brukes for å beregne gjødseldyrenheter etter gjødselvarsforskriften, baserer seg i stor grad på tall fra 1993. Endringer i fôring og gjødsling har trolig endret næringsinnholdet i husdyrgjødsel uten at det er tatt inn i normtallene. Den norske forskriften tar heller ikke hensyn til at avdrått-nivået påvirker mengden gjødsel. Foreløpig finnes det ikke nye tall som er tilstrekkelig kvalitetssikret til at det har vært mulig å vurdere om, eller hvordan, normtallene for beregning av gjødseldyrenheter bør revideres.

Referanser

Knutsen, H. og A. Magnussen. 2011. *Gjødselvarsforskriften er under revisjon – mulige konsekvenser for jordbruket i Rogaland*. NILF-notat 2011–10. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning. Oslo.

Tema 2: Innenfor og utenfor: Norges forhold til EU på mat- og landbruksfeltet

Av Frode Veggeland¹⁸

Verken landbrukspolitikk eller fiskeripolitikk er en del av EØS-avtalen som trådte i kraft 1. januar 1994. Avtalen inneholder likevel en rekke bestemmelser av betydning for mat- og landbruksfeltet. Gjennom EØS-avtalen har Norge overtatt det meste av EUs tekniske reguleringer på matfeltet. Dette dreier seg blant annet om regler for hygiene, merking, dyrevelferd, dyrehelse og matkontroll. På disse områdene er Norge i praksis fullt ut integrert i EUs politikk og regelverk og må forholde seg til den samme reguleringen av matfeltet som det EUs medlemsland gjør.¹⁹ Store deler av det veterinære området, herunder veterinær grensekontroll, var opprinnelig unntatt fra EØS-avtalen. Norge valgte imidlertid i 1999 å ta inn også dette området i EØS-avtalen, blant annet på bakgrunn av rapporter om at norske fiskeeksportører opplevde tid- og ressurskrevende veterinærkontroll ved passering av grensen til EU-landene. Da det veterinære regelverket ble en del av EØS-avtalen, opphørte den veterinære grensekontrollen både for eksport av mat og dyr fra Norge til EU og ved import av mat og dyr fra EU til Norge. Samtidig ble det veterinære samarbeidet med EU styrket og kompenserende kontrollordninger innført.

Selv om Norge står utenfor EUs landbrukspolitikk og heller ikke er en del av EUs tollunion eller EUs felles handelspolitikk, er handelen med landbruksvarer berørt av EØS-avtalen. Sentralt står her artikkel 19 (handel med basis landbruksprodukter) og protokoll 3 (handel med bearbeidede landbruksprodukter). Utviklingsklausulen i EØS-avtalens artikkel 19 viser til hvordan partene skal legge til rette for økt handel med basis landbruksvarer:

1. Avtalepartene skal undersøke de vanskeligheter som måtte oppstå i handelen med landbruksvarer, og skal bestrebe seg på å finne egnede løsninger.
2. Avtalepartene skal fortsette sine bestrebelser med sikte på en gradvis liberalisering av handelen med landbruksvarer.
3. For dette formål vil avtalepartene innen utgangen av 1993 og senere med to års mellomrom gjennomgå vilkårene for handelen med landbruksvarer.
4. I lys av resultatene av gjennomgåelsene, innenfor rammen av dens enkeltes landbrukspolitikk og under hensyntagen til resultatene av Uruguay-runden vil avtalepartene innenfor rammen av denne avtale avgjøre videre reduksjoner av enhver form for handelshindringer innen landbrukssektoren, på preferansebasis, bilateral eller multilateral basis og på gjensidig fordelaktig basis, herunder handelshindringer som følger av statlige handelsmonopoler i landbrukssektoren.

¹⁸ En delutredning på dette området er blitt utført av forfatteren for Europautredningen (det regjeringsoppnevnte utvalget for utredning av Norges avtaler med EU) og publisert som Rapport nr. 9 i Europautredningens rapportserie under tittelen «Norges forhold til EU på mat- og landbruksfeltet».

¹⁹ EUs plantehelsereguleringer er imidlertid unntatt fra EØS-avtalen.

Landbruksvarene det her dreier seg om er basis jordbruksvarer som melk, ost, kjøtt, vegetabiliske oljer, grønnsaker m.m. Siden 1994 har partene kun forhandlet fram to avtaler relatert til artikkel 19. Den første avtalen ble iverksatt i 2003, mens den andre ble forhandlet ferdig i 2010 og skulle etter planen i verksettes i 2011. Avtalene har innført nye tollfrie kvoter og reduserte tollsatser på en rekke landbruksprodukter. Forhandlingene under artikkel 19 (og kompensasjonsavtaler ved utvidelser av EU) skjer bilateralt mellom Norge og EU og nedfelles som avtaler gjennom brevveksling mellom partene.

Protokoll 3 er en integrert del av EØS-avtalen, og eventuelle revideringer skjer gjennom ordinære EØS-prosedyrer. Landbruksvarer under protokoll 3 er underlagt avtalens generelle bestemmelser om fri bevegelse av varer. Protokoll 3 åpner imidlertid for bruken av en ordning med såkalt prisnedskriving for råvarer som inngår i matproduksjonen, den såkalte RÅK-ordningen («ordning med råvarekompensasjon»). Formålet med RÅK-ordningen er å kompensere for ulikt prisnivå på jordbruksråvarer i Norge og i utlandet ved å utjevne råvareprisene som inngår i industrielt bearbeidede jordbruksvarer. Ordningen skal legge til rette for at norsk matindustri kan produsere industrielt bearbeidede jordbruksvarer basert på norsk-produserte jordbruksråvarer for omsetting både i Norge og i utlandet. Ordningen skal bidra til å utjevne konkurransevilkårene for produsenter av bearbeidede landbruksvarer i EØS-området og gi grunnlag for økt handel. I henhold til EØS-avtalens protokoll 3, artikkel 2, skal partene årlig foreta en gjennomgang av tollsatsene på de bearbeidede landbruksvarene som er omfattet av protokoll 3. Videre sier artikkel 6 under protokoll 3 at enhver part i EØS-avtalen kan be om at fellesorganet EØS-komiteen må vurdere protokoll 3 på nytt, både med hensyn til vareomfang og tollsatser. Forhandlingene under protokoll 3 ble ikke ferdigstilt før i 2001, og avtalen trådte i kraft i 2002. Avtalen innebar både nye tollfrie kvoter og reduksjon av tollsatser. En ny runde med forhandlinger ble ferdigstilt 11. mars 2004. Forhandlingsresultatet innebar at industribeskyttelsen for de fleste varer ble fjernet for både EU og Norge, at det ble etablert en tollkvoteordning for mineralvann inneholdende sukker, og at det ble enighet om en erklæring om at tollpreferanser ikke skulle undergraves av andre tiltak. Den nye avtalen ble iverksatt 1. november 2004 og inngikk som vedlegg til den eksisterende protokoll 3-avtalen. EU har hele tiden ønsket ytterligere forhandlinger om protokoll 3. Særlig Sverige har vært pådriver for slike forhandlinger, noe som gjenspeiler Sveriges eksportinteresser i det norske markedet.

Norge har i praksis tilpasset norske regler til det aller meste av EUs matvareregelverk. Norsk matproduksjon forholder seg dermed i stor grad til de samme reglene som gjelder EUs indre marked på dette området og framstår i den forstand som *«innenfor»* EU-samarbeidet. Norges forhold til EUs landbrukspolitikk (og fiskeripolitikk) kan derimot betraktes som et *utenforskap*. Dette «utenforskapet» må likevel modifieres ved at det med utgangspunkt i EØS-avtalen er iverksatt avtaler med tollfrie kvoter og tollreduksjoner som har liberalisert handelen. Den norske mateksporten har økt kraftig, noe som bidrar til at Norge i dag framstår som en netto matvareeksportør. Samtidig har det skjedd en kraftig økning av importen fra EU til Norge av både basis landbruksvarer og av bearbeidede landbruksvarer – uten en tilsvarende økning i eksporten til EU. Norges forhold til EU har på denne måten stor betydning for utviklingen i norsk matindustri, både den eksportorienterte og den innenlandsk orienterte produksjonen. Forholdet til EU kan dermed også bidra til å sette næringspolitiske virkemidler under stadig sterkere press.

Tema 3: Driftsgranskingane gjennom 100 år

Av Torbjørn Haukås

I 2011 feirar Driftsgranskingar- i jord og skogbruk 100 år. Driftsgranskingane vart starta av Selskapet for Norges vel i 1910, og dei første resultata var for perioden 1.4.1911–31.3.1912. Starten fall saman med slutten på ein stor omstillingsperiode for norsk landbruk Etter kvart som naturalhushaldet vart erstatta med omsetning av jordbruksvarer, auka interessa for økonomi og rekneskapsføring i landbruket. Håkon Five samla i 1907 inn av ein del data frå 140 bønder på Austlandet, og fekk inn data om «enkelte sider ved landbrukets driftsforhold». Sidan det ikkje fanst rekneskapsføring, var det umogeleg å få inn data om inntekter og utgifter. Five studerte pågåande opplegg i fleire land, og fann til slutt det han leita etter i Sveits; Innsamling av data frå rekneskap på enkeltbruk og kontinuitet frå år til år. I 1910 vart Five tilsett som konsulent i Norges vel, og starta opp med driftsgranskingane. I starten var det berre bruk frå Austlandet og Trøndelag. I 1917 var alle landsdelar representerte. Systemet var enkelt i starten, og alt var gratis for dei som deltok. Nye ting vart tekne inn etter kvart som systemet vart utbygd. I starten følgde rekneskapsåret avlingsåret, det vil seie frå 1. april eitt år til og med 31. mars året etter. Dette prinsippet vart nytta fram til 1954 då rekneskapsåret vart harmonisert med kalenderåret samtidig som det vart innført rekneskapsplikt og noteringsplikt i landbruket.

Formålet med granskingane frå starten var å skaffe grunnlag for driftsøkonomisk analyse og planlegging. Det var viktig å spreie kunnskap om rekneskap som styringsverktøy i gardsdrifta. Bak låg også ønsket å auke produksjonen av jordbruksprodukt og betre dei økonomiske kåra for bonden. Det var også ei viktig kjelde for undervising og rettleiingsarbeid. Driftsgranskingane skulle også vise den økonomiske utviklinga i landbruket generelt og vise utviklinga på grupper av bruk når det galdt innsats av produksjonsmiddel, produksjon og økonomisk resultat.

Første året var det med berre 39 bruk. Tal deltakarbruk passerte 100 i 1915, 200 i 1928 og 300 i 1935. Ved dei ordinære driftsgranskingane var det lenge vanskeleg å få små gardsbruk representerte. For rekneskapsåret 1932–1933 var det for første gong ei eiga gransking for småbruk. Dei fleste deltakarbruka hadde mindre enn 50 daa innmarksareal. Dei viktigaste resultatmåla for jordbruket i desse to granskingane var netto avkasting og forrentingsprosent. I tillegg vart driftsinntekter og driftsutgifter presenterte. Dessutan var det med opplysningar om eigedelar, hushaldsutgifter og privatforbruk. Både tal for enkeltbruk og gjennomsnitt for grupper vart presenterte. Fram til 1954 var det i stor grad resultat per dekar som vart presentert, seinare har resultat per bruk vore det viktigaste.

Då Norges landbruksøkonomiske institutt vart oppretta i 1947, overtok det driftsgranskingsarbeidet frå Norges vel. Dei to granskingane vart slegne saman til ei gransking, «Driftsgranskinger i jordbruket». Første publikasjonen kom ut i 1948, og omfatta rekneskapsåret 1946/47. I alt 302 bruk deltok i granskingane første året etter NLI overtok, over halvparten var frå Austlandet. Det vart bestemt å auke til 1 000 deltakarbruk i løpet av to år, og sidan har deltakartalet vore om lag på dette nivået med ein liten reduksjon dei siste åra. I 2009 var det

med 848 enkeltbruk og 33 samdrifter med mjølkeproduksjon i driftsgranskingane.

Samtidig med målet om 1 000 bruk i driftsgranskingane i 1947, vart det søkt å gjere deltakarbruka mest mogeleg representative for område og brukstypar. Publikasjonen frå 1948 omfatta klimatiske forhold i vekstsesongen, marknads- og prisforhold og oversikt over lønsvilkår til tilsette i tillegg til rekneskapsundersøkingane. Areal- og avlingsopplysningar, produksjonsdata frå husdyrhaldet og arbeidsforbruk var sentralt alt den gongen i tillegg til økonomidata som innsett kapital, inntekter og kostnader. Inndeling etter region og storleik har vore nytta sidan den gongen, og resultatmål som lønnsevne og familiens arbeidsforteneste vart presentert. Privatøkonomien har vore ein del av granskingane heile tida. Frå 1947 kom kravet om at deltakarane skulle vere yrkesmessig drivne bruk. Med dette kravet forsvann mange av dei små bruka ut av driftsgranskingane.

Fram til 1947 var det 4 storleiksgrupper delt inn etter areal. Det var bruk mindre enn 100 dekar, 100–200 dekar, 200–300 dekar og over 300 dekar. Frå 1947 vart det 6 storleiksgrupper som samsvarar med dei vi har hatt fram til i dag, mindre enn 50 dekar, 50–100 dekar, 100–200 dekar, 200–300 dekar, 300–500 dekar og over 500 dekar. Inndelinga i landsdelar er også justert i løpet av dei 100 åra. I starten var det Austlandet, Trøndelag, Vestlandet, Sørlandet (inkludert Rogaland) og Nord-Noreg (Nordland). Frå 1954 vart inndelinga gjort etter naturlege jordbruksområde. Dagens inndeling i 8 område er ein kombinasjon av landsdelar og produksjonsforhold og kom i 1972.

I den første tida hadde gardsbruk flest allsidig produksjon og var lite spesialiserte. Etter kvart som utviklinga gjekk i retning av meir spesialisering, såg ein trongen for å dele inn materialet også etter driftsform. Ein viktig føresetnad for å få dette til var at ein i 1963 tok i bruk holkort og EDB-maskiner for maskinell behandling av data. Utan dette hjelpemiddelet hadde det vore for arbeidskrevjande reknearbeid å gjennomføre denne reforma. Driftsforminndeling av materialet vart fullt ut gjennomført i 1964.

Kombinasjonen jord- og skogbruk har alltid vore vanleg i norsk landbruk. Driftsøkonomisk forskning i skogbruket var eit forsømt felt frå starten av driftsgranskingane. I 1950 starta ein eit forsøk med driftsgransking for skogbruket finansiert av Noregs landbruksvitskaplege forskingsråd (NLVF). Gardsskogbruket vart først omtala i driftsgranskingspublikasjonen frå 1962, og omfatta ei gransking av alle deltakarbruka i Vest-Agder. Kontinuitet i arbeidet vart det først frå 1964, og frå ein beskjeden start med 16 bruk frå Agder og Trøndelag, auka deltakinga i skogbruksgranskingane opp til om lag ein firedel av deltakarane, noko som førde til namneskifte på publikasjonen i 1972 til Driftsgranskingar i jord- og skogbruk.

Endringar i landbruket og teknologisk utvikling har medført metodiske og andre endringar opp gjennom historia. Innføring av IT-teknologi har gitt større høve til å bruke materialet til fleire formål og å omfatte fleire område. I 1972 starta registrering av rekneskapane elektronisk. Frå 1991 er alle driftsgranskingsdata samla i eigen database i NILF, og frå 2001 er svært detaljerte data frå granskingane tilgjengelege elektronisk. Undersøking av fellesfjøs vart første gong gjort i 1947 og seinare av og til. Frå og med 2005 er resultat frå samdrifter i mjølkeproduksjonen med i den årlege publikasjonen. Det same galdt resultat frå økologisk mjølkeproduksjon. Ei stor satsing frå det offentlege på tilleggsnæringar førte til at det vart gjort separate registreringar i driftsgranskingane på tilleggsnæring frå 1997. Ei omlegging og ny struk-

turering av tilleggsnæringsdata frå 2005 gjer at ein kan følgje utviklinga på området med tanke på økonomi, omfang og distriktsvis utbreiing. Vektlegging av skattefordelar som ein viktig del av inntekter i jordbruket frå 2000 har gjort at jordbruksfrådraget er registrert og presentert i publikasjonen.

Stadige endringar i næring og samfunn gjer at driftsgranskingane må tilpasse seg nye fagområde og ny teknologi. Samarbeid med andre land som driv liknande granskingar, gjev også nye impulsar. Bruk av materialet til miljø- og klimaforskning set nye krav til kvalitet og detaljgrad. Samtidig er kontinuiteten i materialet ein viktig styrke for driftsgranskingane og gjer det verdfullt til mange formål.

Referansar

Driftsgranskingar i jordbruket. Regnskapsåret 1946–47. Norges landbruksøkonomiske institutt, Oslo. 1948

Driftsgranskingar i jord- og skogbruk. Rekneskapsresultat 2009. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo. 2010

Haglerød, A. og H. Romarheim (red.). Femti år i landbrukets og samfunnets tjeneste. NILF og BFJ 1947/48–1997/98. Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning, Oslo. 1998.

Kvaal, C. og R. Kongsvik. Driftsgranskingar i jordbruket gjennom 50 år. Norges landbruksøkonomiske institutt, Oslo. 1966.

Regnskapsresultater fra norske gårdsbruk. 1926. Det kgl. Selskap for Norges vel, Oslo.

Regnskapsresultater fra norske småbruk, driftsårene 1932–33, 1933–34 og 1934–35. Det kgl. Selskap for Norges vel. 1937.

Vedleggstabeller

Vedleggstabell 1 Jordbruksarealet fordelt på hovedvekster, 1960–2010 (1000 dekar)

År	Korn og oljefrø	Poteter	Rotv./grønnfôr/a. grovfôrv.	Andre vekster og brakk	Eng og beite på fullld. jord	Sum fulldyrket jord i drift	Natureng og overfl.dyrket eng og beite	Jordbruksareal i drift i alt
1960	2 230	568	258	453	4 883	8 392	1 743	10 135
1970	2 612	335	285	445	4 432	8 109	1 397	9 506
1980	3 233	214	351	313	4 275	8 386	1 195	9 581
1990	3 619	193	403	237	4 363	8 815	1 141	9 956
2000	3 363	151	291	179	4 856	8 840	1 581	10 422
2008	3 138	143	131	197	4 884	8 494	1 751	10 245
2009	3 104	138	120	205	4 829	8 395	1 748	10 143
2010	3 078	133	120	213	4 764	8 308	1 759	10 068

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2011. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 2 Antall jordbruksbedrifter i alt og timer per bedrift, 1960–2010

År	Antall bruk, 1000 stk	Årsverk i alt, 1000 stk	Timer per bedrift
1960	196	254,9	2 950
1970	149	180,3	2 541
1980	122	125,6	2 039
1990	96	98,7	1 921
2000	69	78,9	2 158
2008	49	59,4	2 244
2009	48	57,3	2 218
2010	46	55,0	2 192

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2011. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 3 Antall jordbruksbedrifter med vedkommende husdyr, 1959–2011

År	Melkeku	Vinterfôra sau	Gris	Verpehøner
1959	148 167	101 220	84 999	85 588
1969	82 177	69 310	49 970	40 653
1979	38 906	44 514	17 667	14 655
1989	29 143	28 887	8 272	5 930
1999	22 659	22 709	5 795	4 064
2008	12 550	15 548	3 126	1 850
2009	11 710	14 935	3 031	1 855
2010	11 123	14 713	2 929	1 827
2011*	10 952	14 559	2 768	1 935

* Foreløpige tall etter søknad om produksjonstilskudd

Kilder: Budsjettnemnda for jordbruket, 2011: *Resultatkontroll for gjennomføringen av landbrukspolitikken*. Statistisk sentralbyrå, 2011. <http://www.ssb.no/jordhus/tab-2011-04-19-01.html>

Vedleggstabell 4 Produksjon og forbruk av melk og forbruk av melkeprodukter, 1970–2010

År	Produksjon, mill. liter			Forbruk av konsummelk, mill. kg			
	Bruttoprod.	Meierilev.	Helmelk ¹⁾	Lettmelk	Skummet melk ²⁾	Yoghurt	Kg/innb.
1970	1 700	1 521	660		55		184,4
1980	1 944	1 808	664		113		190,2
1990	1 992	1 837	239	355	132		171,2
2000	1 731	1 559	136	270	143	30,7	128,9
2007	1 653	1 541	110	268	133	42,3	117,4
2008	1 659	1 526	101	268	133	43,5	114,3
2009	1 618	1 501	97	267	145	48,2	115,5
2010*	1 623	1 506	97	268	145	49,0	114,3

1) Inkl. yoghurt tom. 1998

2) Inkl. ekstra lett fra 2000

År	Ost			Smør		
	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	53,3	34,8	9,0	19,0	21,7	5,6
1980	69,6	50,9	12,5	21,7	23,2	5,7
1990	84,1	54,0	12,7	22,4	14,0	3,3
2000	82,5	64,9	14,4	16,2	12,4	2,8
2007	87,8	80,9	17,2	15,4	13,3	2,8
2008	85,7	79,7	16,7	16,8	14,0	2,9
2009	87,1	82,5	17,1	17,2	14,0	2,9
2010*	89,1	83,3	17,0	17,6	14,9	3,0

* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2010. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*. Budsjettnemnda for jordbruket, 2011. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 5 Produksjon og forbruk av kjøtt, 1970–2010 (mill. kg og kg per innb.)

År	Storfekjøtt (ekskl. kalv)			Sau- og lammekjøtt		
	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	49,2	47,9	12,4	16,6	18,0	4,6
1980	67,4	78,3	19,2	18,5	22,2	5,4
1990	80,5	75,2	17,7	23,4	23,8	5,6
2000	88,4	89,9	20,0	23,5	24,3	5,4
2007	82,6	94,6	20,1	23,5	26,8	5,7
2008	84,5	95,6	20,1	24,2	28,5	6,0
2009	82,8	89,5	18,5	24,0	24,8	5,1
2010*	81,6	89,7	18,3	24,6	26,5	5,4

År	Svinekjøtt			Fjorfekjøtt		
	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	64,8	70,0	18,1	5,9	6,2	1,6
1980	83,1	90,0	22,0	10,9	11,3	2,8
1990	83,4	85,8	20,2	19,8	20,0	4,7
2000	102,9	105,1	23,4	43,1	39,7	8,8
2007	117,7	126,5	26,9	70,3	70,2	14,9
2008	122,7	123,2	25,8	84,1	79,3	16,6
2009	123,6	122,5	25,4	81,1	85,3	17,7
2010*	128,8	124,7	25,5	83,1	82,0	16,8

* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2010. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*. Budsjettmemnda for jordbruket, 2011. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 6 Produksjon og forbruk av egg, 1970–2010 (mill. kg og kg per innb.)

År	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	37,0	37,3	9,6
1980	44,8	45,0	11,0
1990	49,8	46,6	11,0
2000	47,8	46,2	10,3
2007	52,8	54,3	11,5
2008	56,0	56,4	11,8
2009	58,9	57,8	12,0
2010*	59,9	58,0	11,9

* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2010. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*. Budsjettmemnda for jordbruket, 2011. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 7 Produksjon og forbruk av planteprodukter, 1970–2010 (mill. kg og kg per innbygger)

År	Matkorn			Poteter		
	Produksjon	Forbruk ¹⁾	Kg/innb.	Produksjon ²⁾	Forbruk ³⁾	Kg/innb.
1970	9	262	67,6	686	366	94,4
1980	53	319	78,1	509	305	74,6
1990	115	312	75,0	467	326	76,9
2000	174	308	68,7	311	308	72,1
2007	221	298	63,3	308	331	70,3
2008	220	288	60,4	356	365	76,6
2009	147	284	58,8	302	287	59,4
2010*	113	279	57,1	287	308	63,0

1) Matkorn som mel (forbruk i importerte bakervarer og av ris er ikke med)

2) Nettoproduksjon

3) Matpoteter + bearbeidede poteter + potetmel

4) Ikke fullstendige oppgaver dette året

År	Grønnsaker			Frukt og bær		
	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.	Produksjon	Forbruk	Kg/innb.
1970	134	153	39,6	92	259	66,8
1980	173	207	50,6	99	306	74,9
1990	177	233	54,8	78	304	71,7
2000	157	264	58,8	24	311	69,3
2007	157	322	68,4	20	427	90,7
2008	178	353	74,0	24	446	93,5
2009	163	332	68,8	22	431	89,3
2010*	177	355	72,6	21	430	88,0

* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2010. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*. Budsjettnemnda for jordbruket, 2011. Totalkalkylen for jordbruket

Vedleggstabell 8 **Selvforsyningsgraden og andel av matvareforbruket produsert i norsk jordbruk, 1970–2009 (prosent)**

År	Selvforsyningsgraden	Andel av matvareforbruket produsert i norsk jordbruk
1970	48	39
1980	50	42
1990	52	46
2000	50	49
2007	52	51
2008	52	50
2009*	48	46

* Foreløpige tall

Kilde: Sosial- og helsedirektoratet, 2010. *Utviklingen i norsk kosthold – Matforsyningsstatistikk og forbruksundersøkelser*

Vedleggstabell 9 **Produksjon av noen landbruksprodukter i 2009 i ulike land (1000 tonn)**

	Hvete	Bygg	Raps	Ris	Storfe kjøtt	Svine kjøtt	Melk
Europa	228 526	95 594	24 885	4 102	10 827	26 002	213 944
EU	138 535	62 116	21 432	3 029	7 876	21 876	152 260
Norge	240	435	7		84	124	1 576
Sverige	2 284	1 677	298		150	261	2 974
Finland	887	2 171	140		82	206	2 332
Danmark	5 940	3 394	635		128	1 585	4 814
Tyskland	25 190	12 288	6 307		1 143	5 265	27 972
Frankrike	38 332	12 876	5 589	138	1 467	2 004	24 218
Storbritannia	14 379	6 769	1 951		850	720	13 237
Nederland	1 402	310	12		402	1 275	11 469
Italia	6 341	1 049	50	1 500	1 058	1 588	13 063
USA	60 314	4 949	669	9 972	11 891	10 442	85 859
Canada	26 848	9 517	11 825		1 255	1 945	8 213
Australia	21 656	8 098	1 910	270	2 148	324	9 388
New Zealand	403	435	3		637	47	15 400
Afrika	26 018	9 249	102	24 512	5 308	1 168	38 653
Asia	300 540	21 354	21 878	618 239	15 823	59 998	253 237
Verden	685 614	152 125	61 676	685 240	66 165	106 326	702 137

Kilder: FAO, 2011. *FAOs database FAOSTAT AGRICULTURE*. <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx>

Vedleggstabell 10 **Registrerte avlinger 2009 og normalårsavlinger 2010 for noen utvalgte vekster, landet og fylker (kg per daa)**

	Hvete		Bygg		Havre		Potet		Høy i alt ¹⁾	
	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.	Reg.	Normal.
Landet	341	444	347	373	341	369	2 419	2 528	620	618
Østfold	356	487	366	386	379	412	1 969	2 388	706	689
Akershus	281	466	320	375	338	396	3 040	2 513	685	682
Hedmark	383	510	356	445	338	383	2 599	2 924	628	605
Oppland	339	416	331	372	333	325	2 511	2 345	638	632
Buskerud	320	394	287	305	315	316	2 835	2 834	533	534
Vestfold	342	430	339	335	339	381	2 113	2 436	678	670
Telemark	330	383	300	283	312	363	2 000	1 828	541	521
Aust-Agder			281	261	258	345	1 141	1 982	509	514
Vest-Agder			370	295	345	372	2 116	1 903	666	597
Rogaland			417	460	367	303	2 842	2 714	697	707
Hordaland							1 077	1 942	552	547
Sogn og Fj.							1 355	2 301	666	611
Møre og R.			248	256		157	2 750	2 483	635	617
Sør-Trøndelag		487	360	396	354	362	1 710	2 326	706	622
Nord-Trøndelag		431	372	382	280	279	2 640	2 618	758	639
Nordland							550	1 198	483	458
Troms							1 657	1 508	365	328
Finmark							1 259	1 407	272	295

1) Avlinger av all eng til slått omregnet til tørt høy. Normalårsavlingene for høy i alt er rent gjennomsnitt av registrerte avlinger for årene 2000–2009

	Vinterhvitkål		Gulrot		Matløk		Epler		Jordbær	
	Reg. ²⁾	Normal.	Reg. ²⁾	Normal.	Reg. ²⁾	Normal.	Reg. ²⁾	Normal.	Reg. ²⁾	Normal.
Landet	4 558	4 757	3 153	3 274	2 744	2 526	992	872	640	668
Østfold	6 220	7 837	3 092	3 106	2 589	2 622			577	618
Akershus	4 938	5 428	3 903	3 197			638	878	720	879
Hedmark	5 302	5 314	4 360	4 362	2 838	3 076	970	902	624	695
Oppland	4 154	3 527	1 954	1 719	2 605	2 693	529		671	884
Buskerud	3 884	4 199	3 264	2 849	1 429		996	1 209	631	781
Vestfold	4 448	3 458	3 214	3 273	2 915	2 857	1 130	1 338	599	670
Telemark	3 458	3 941	3 162	2 784	1 303	3 144	1 092	1 242	519	527
Aust-Agder	6 171	7 177	3 932	3 207	2 804	2 385	715	558	557	565
Vest-Agder			1 708	2 612	2 098	1 121	463	985	793	738
Rogaland	3 392	3 159	3 234	3 887	2 948		869	923	842	1 003
Hordaland	3 429		2 677	2 224	2 027		1 065	1 031	750	773
Sogn og Fj.	3 983	3 842	3 586	2 966	2 007		752	803	675	657
Møre og R.	2 000		2 502	4 910			834	860	778	874
Sør-Trøndelag	2 667	2 405	3 745	3 336					438	616
Nord-Trøndelag	3 666	3 559	3 313	3 481	2 390	3 212	316		568	666
Nordland	690	803	2 166	3 106					344	300
Troms			1 037	949					279	386
Finmark									267	

1) Registrerte avlinger for 2008. Endelige fylkesvise hagebruksavlinger for 2009 er ikke publisert enda

Kilder: Statistisk sentralbyrå, Statens landbruksforvaltning og NILF

Vedleggstabell 11 Hveteavlinger i noen land, 2001–2009 (kg per daa)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Norge	407	410	461	477	489	416	440	487	294
Sverige	594	615	548	598	633	546	626	611	609
Finland	338	326	355	347	373	356	393	364	410
Danmark	736	703	708	714	723	700	656	786	804
Tyskland	788	691	650	817	747	720	696	809	781
Frankrike	662	745	625	758	699	674	625	710	745
Storbritannia	708	800	778	778	796	804	722	828	793
Nederland	794	781	874	891	859	839	707	873	929

Kilde: FAO, 2011. *FAOs database FAOSTAT AGRICULTURE*. <http://faostat.fao.org/site/567/default.aspx#ancor>

Vedleggstabell 12 Jordbruksavtalens priser¹⁾ for noen jordbruksprodukter per 1.7. hvert år, 1990–2011 (kroner per kg/l)

År	Norvegia F45	Lettmelk/ Melk råvare ²⁾	Okse	Slaktegris	Egg	Bygg
1990	48,41	6,35	37,71	32,51	18,55	2,77
1993	50,57	6,64	36,91	30,51	17,25	2,19
1996	49,49	6,41	35,05	26,06	15,05	1,88
1999	53,01	6,61	35,41	26,46	15,50	1,92
2000 ³⁾			33,95	23,97	14,63	1,78
2001			34,45	26,82	13,34	1,89 ⁴⁾
2002			36,21	27,37	13,59	1,88 ⁵⁾
2003		3,75 ⁶⁾	38,11	27,37	13,69	1,85
2004		3,79	38,11	27,22	13,60	1,79
2005		3,82	40,13	27,22	13,60	1,80 ⁷⁾
2006		3,84	40,13	26,22	13,83	1,79
2007		3,94	42,19	26,22	14,18	1,81 ⁸⁾
2008		4,11	44,39	26,87	14,68	2,01
2009		4,41	48,88 ⁹⁾	29,06 ¹⁰⁾	16,54	2,14
2010		4,54	48,08	29,51	17,24	2,14
2011		4,66	49,40	30,71	18,54	2,25

1) Engrospris for kjøtt og egg, pris til detaljist for melkeprod., grunnpris til produsent for bygg

2) F.o.m. 2003 pris på melk som råvare

3) Målprissystemet for meierivarer ble endret fra og med 2000, og de nye målprisene er ikke sammenlignbare

4) Kr 1,89 per kg er 4 øre under opprinnelig intensjonspris for bygg, avledet av målpris på førkorn, etter avtale mellom Staten og Norsk Bonde- og Småbrukarlag i august 2001

5) Intensjonsprisen for bygg innført f.o.m. 1. juli 2002

6) Målpris og målprissystem gjeldende fra 1.1.04

7) Målpris ble red. 2 øre/kg. Teknisk ble termintillegget avviklet og innarb. Det betyr 3 øre/kg i økning

8) Intensjonsprisen for bygg avviklet og målpris for bygg innført f.o.m. 1. juli 2007

9) Målpris for storfekjøtt ble avviklet fra 1.7.09, erstattet med planlagt gj.snittlig engrospris for halvår

10) Målprisen for svinekjøtt ble hevet med 1,10 kr/kg som følge av teknisk justering ved overgang til annen klasse for representantvaren

Kilder: St.prp. om de årlige jordbruksoppgjør og jordbruksavtalene

Vedleggstabell 13 Produsentpriser i Norge, 1995–2011 (kroner per l/kg)

År	Kumelk	Storfe kjøtt	Svine kjøtt ¹⁾	Egg	Bygg
1995	3,10	30,65	23,12	10,39	1,97
2000	3,31	26,00	18,36	10,00	1,79
2005	3,57	32,46	19,85	10,17	1,71
2006	3,60	32,99	19,42	11,02	1,73
2007	3,84	34,54	21,91	12,19	1,75
2008	3,88	36,94	23,30	12,44	1,95
2009	4,24	39,76	23,47	13,42	2,10
2010	4,46	40,19	24,16	13,76	2,06
2011	4,53	40,45	24,24	14,84	2,19

1) Uten hode og labb fom. 2002

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2011. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 14 Priser og prisutvikling på noen typer av innsatsfaktorer i Norge, 1995–2011 (kroner per kg/l)

År	Handels gjødsel ¹⁾	Kraftfôr ²⁾	Så Korn ³⁾	Rente, lånt kap. % ⁴⁾	Bygninger ⁵⁾	Maskiner og redsk. ⁵⁾	Diesel (brenselolje)
1995	1,95	2,82	4,43	6,33	100,0	100,0	2,68
2000	1,69	2,69	4,10	6,13	117,8	104,3	3,46
2005	2,00	2,68	3,94	3,42	139,4	116,7	4,43
2006	2,09	2,72	4,00	3,68	144,3	118,5	5,03
2007	2,17	2,76	3,95	4,77	156,2	123,9	5,11
2008	2,19	2,98	3,97	5,99	164,5	128,1	6,59
2009	3,79	3,28	4,20	4,30	168,7	142,2	5,25
2010	2,71	3,29	4,49	3,99	174,2	140,4	5,91
2011	3,11	3,32	4,53	4,26	179,4	143,4	6,72

1) Pris tilsvare posten sum handelsgjødse i totalkalkylen (BFJ 2011)

2) Pris tilsvare posten sum kraftfôr i totalkalkylen (BJF 2011)

3) Gjelder bygg

4) Nominell rente (posten sum rentekostnader på lånt kapital, BFJ 2011)

5) Prisutvikling, 1995 = 100

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2011. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 15 Totalkalkylens normaliserte regnskaper, sammendrag, 2005–2011
(millioner kroner)¹⁾

	2005	2006	2007	2008	2009	2010*	2011**	
							Før avtale	Etter avtale
Korn, erter og oljefrø	2 233	2 216	2 270	2 476	2 582	2 530	2 527	2 662
+ Poteter	496	523	566	578	608	609	616	669
+ Hagebruksprodukter	3 005	3 058	3 180	3 441	3 513	3 521	3 450	3 495
+ Sum andre planteprodukter	142	165	177	196	214	232	239	239
= Sum planteprodukter	5 876	5 962	6 194	6 690	6 917	6 892	6 831	7 065
Ku- og geitmelk	6 102	6 091	6 623	6 677	7 150	7 531	7 547	7 634
+ Kjøtt og fjørfeslakt	7 247	7 542	8 014	9 009	9 205	9 552	9 496	9 606
+ Egg	532	567	657	706	805	837	883	923
+ Ull	157	149	137	132	124	122	122	122
+ Pelsdyr	209	265	235	272	279	263	236	236
+ Andre husdyrproduksjoner	83	79	83	94	95	93	96	96
= Sum husdyrprodukter	14 330	14 693	15 750	16 889	17 657	18 399	18 381	18 617
Sum plante- og husdyrprod.	20 206	20 655	21 944	23 580	24 574	25 290	25 212	25 682
Kjøreinntekter mv.	443	452	463	481	481	489	496	496
+ Arbeidsinnt. v/investeringer	187	217	213	258	251	261	283	283
= Sum andre inntekter	630	669	676	739	733	750	779	779
Endringer i buskapsverdi	-22	-62	-35	-48	24	-17	-5	-5
Medlemsbonus	109	98	101	5	140	150	99	99
Sum produksjonsinntekter	20 923	21 361	22 686	24 276	25 472	26 173	26 084	26 555
Sum direkte tilskudd	8 526	8 557	8 818	9 137	9 446	9 789	10 252	10 192
Sum inntekter (A)	29 449	29 917	31 504	33 413	34 917	35 962	36 336	36 747
Handelsgjødsel og kalk	1 124	1 139	1 192	1 164	1 669	1 146	1 391	1 391
+ Innkjøpt kraftfôr	4 465	4 551	4 733	5 379	5 772	5 889	5 917	5 961
+ Annet innkjøpt fôr	268	327	255	293	300	320	325	325
+ Såfrø og planter	706	692	755	808	798	815	819	819
+ Sum energi og smøremidler	1 900	2 112	1 836	2 226	2 017	2 314	2 411	2 411
+ Andre kostnader	3 768	3 786	3 950	4 109	4 268	4 214	4 293	4 391
+ Sum vedlikehold	1 551	1 528	1 576	1 640	1 630	1 640	1 651	1 651
Sum ikke-varige								
= produksjonsmidler	13 781	14 135	14 297	15 618	16 453	16 339	16 807	16 849
Sum leasing av maskiner	413	564	725	878	889	916	980	980
+ Kapitalslit	5 105	5 216	5 278	5 532	5 595	5 769	5 925	5 925
= Sum kapitalkostnader	5 518	5 780	6 003	6 409	6 484	6 684	6 905	6 905
Sum kostnader (B)	19 299	19 915	20 300	22 027	22 937	23 023	23 712	23 237
Vederlag, arbeid og kapital (A-B)	10 150	10 002	11 204	11 386	11 980	12 939	12 625	12 993
Realrente lånt kapital (C)	632	792	1 220	1 503	883	532	956	956
Vederlag, arbeid og egenkapital (A-B-C)	9 518	9 210	9 984	9 883	11 097	12 407	11 668	12 037
Antall årsverk	65 700	63 300	61 400	59 400	57 300	55 000	53 200	53 200
Vederlag til arbeid og egenkapital, kroner per årsverk	144 900	145 500	162 600	166 400	193 700	225 600	219 300	226 300
Endringer per årsverk, kroner		600	17 100	3 800	27 300	31 900	-6 300	700

* Foreløpig regnskap

** Budsjett

1) Eksklusive virkning av jordbruksfradraget ved skatteligningen. De tre nederste linjene er ikke i millioner kroner

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2011. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 16 Det økonomiske resultat i jordbruket. Registrerte og normaliserte tall i totalkalkylen, 1997–2011 (kroner per årsverk)¹⁾

	Vederlag til arbeid og kapital		Vederlag til arbeid og egenkapital	
	Registrert	Normalisert	Registrert	Normalisert
1997	141 200	140 700	134 900	133 000
1998	157 700	158 100	147 900	147 600
1999	148 900	151 500	136 500	139 400
2000	158 700	159 100	149 000	147 600
2001	147 200	148 500	134 400	134 900
2002	150 400	154 300	131 000	139 400
2003	153 800	155 700	142 500	143 600
2004	160 000	158 200	145 600	148 000
2005	155 400	154 500	146 300	144 900
2006	156 900	158 000	149 000	145 500
2007	180 400	182 500	155 800	162 600
2008	196 900	191 700	182 000	166 400
2009	202 800	209 100	186 500	193 700
2010*	234 600	235 200	222 300	225 600
2011**	243 300	244 200	223 600	226 300

1) Eksklusive virkning av jordbruksfradraget ved skatteligningen

* Foreløpig regnskap

** Budsjett, etter jordbruksavtalen 2011

Kilde: Budsjettnemnda for jordbruket, 2011. *Totalkalkylen for jordbruket*

Vedleggstabell 17 PSE-prosenter for noen OECD-medlemsland, 1986–2009

Land	1986–88	2007–09	2007	2008	2009*
Australia	10	4	5	4	3
Canada	36	17	19	13	20
EU ¹⁾	39	23	24	22	24
Island	77	53	58	53	48
Japan	64	47	46	48	48
Mexico	28	12	13	12	13
New Zealand	10	1	1	1	0
Norge	70	61	57	60	66
Sveits	76	58	54	57	63
Tyrkia	20	34	30	36	37
USA	22	9	10	8	10
OECD	37	22	22	21	22

1) EU-12 for 1986-94 (inkl. tidligere Øst-Tyskland fra 1990), EU-15 for 1995-2003, EU-25 fra 2004-2006 og EU-27 fra 2007

* Foreløpige tall

Kilde: OECD 2010. *Producer and Consumer Support Estimates, OECD Database 1986-2009*

Temaoversikt fra «Utsyn over norsk landbruk – 2008», utgitt sommeren 2008

- 1 Strukturutvikling og politiske målsettinger
- 2 Skatteendringer og konsekvensar for landbruket
- 3 Gjeldsutvikling i norsk landbruk
- 4 Innbyrdes variasjon i økologisk melkeproduksjon
- 5 Muligheter for omstilling i matindustrien
- 6 Langsiktige endringer i forbruket av ulike sunne og usunne matvarer
- 7 Holdninger til landskapsvern
- 8 Tomtefesteloven og behandling i høyesterett
- 9 Auka råvareprisar: kor mykje skuldast India og Kina?
- 10 Sveits og EU: frihandelsavtale på mat?

Temaoversikt fra «Utsyn over norsk landbruk – 2009», utgitt høsten 2009

- 1 Landbrukets miljøutfordringer
- 2 Matprogram med næringsverdi
- 3 Næringsaktivitet på mindre landbrukseiendommer
- 4 Melkekrise i EU
- 5 Sveits og EU: Nytt om forhandlingane om frihandelsavtalen på matområdet

Temaoversikt fra «Utsyn over norsk landbruk – 2010», utgitt høsten 2010

- 1 Produktivitetsutvikling i norsk jordbruk 1990–2009
- 2 Kan stor utbygging av mjølkeproduksjonen forsvarast økonomisk?
- 3 Reform av direkte tilskudd i Sveits
- 4 EUs felles landbrukspolitik etter 2010